

Universitätsbibliothek Wuppertal

Titi Livii Patavini Historiarvm Libri Qvi Svpersvnt Omnes

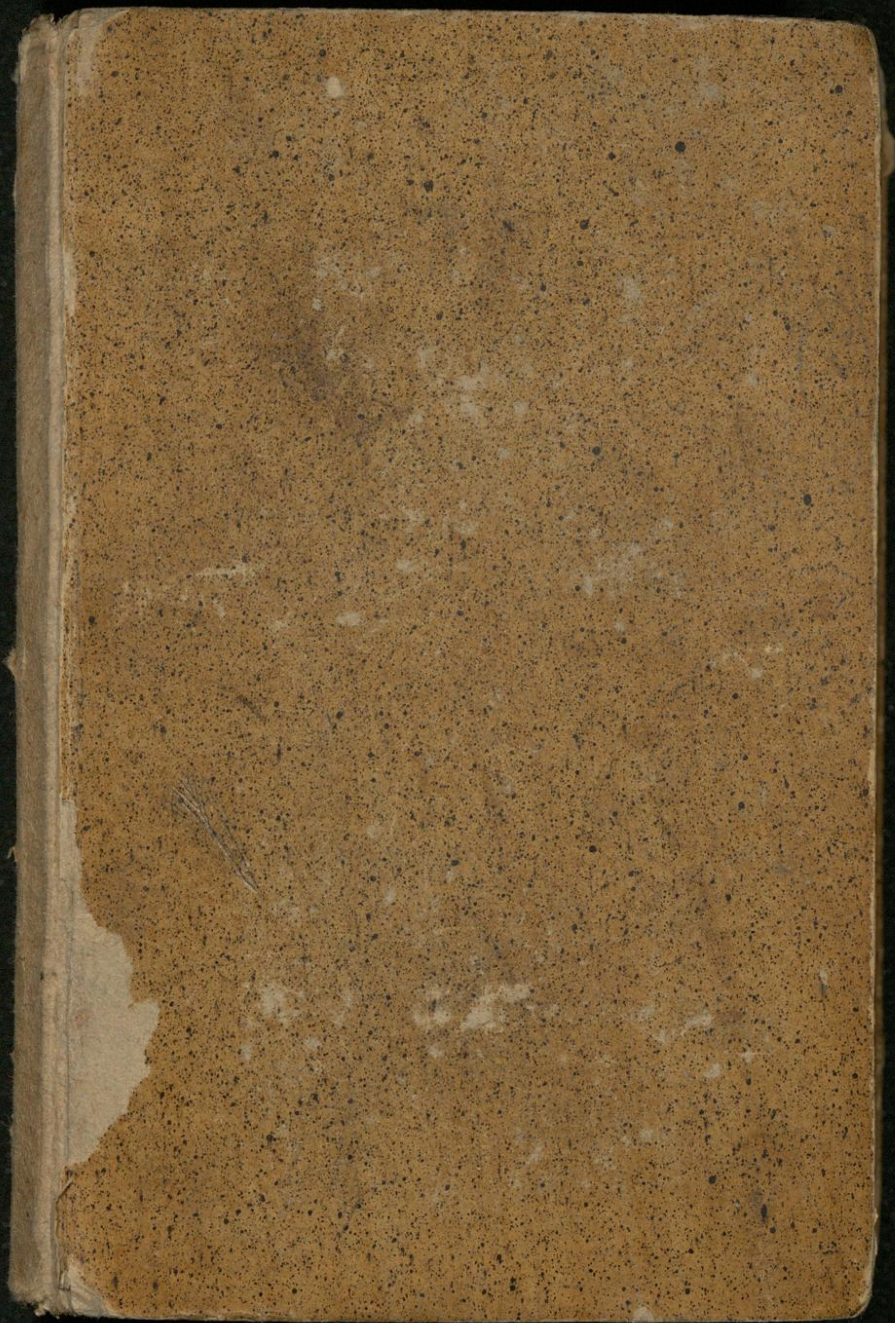
Livius, Titus

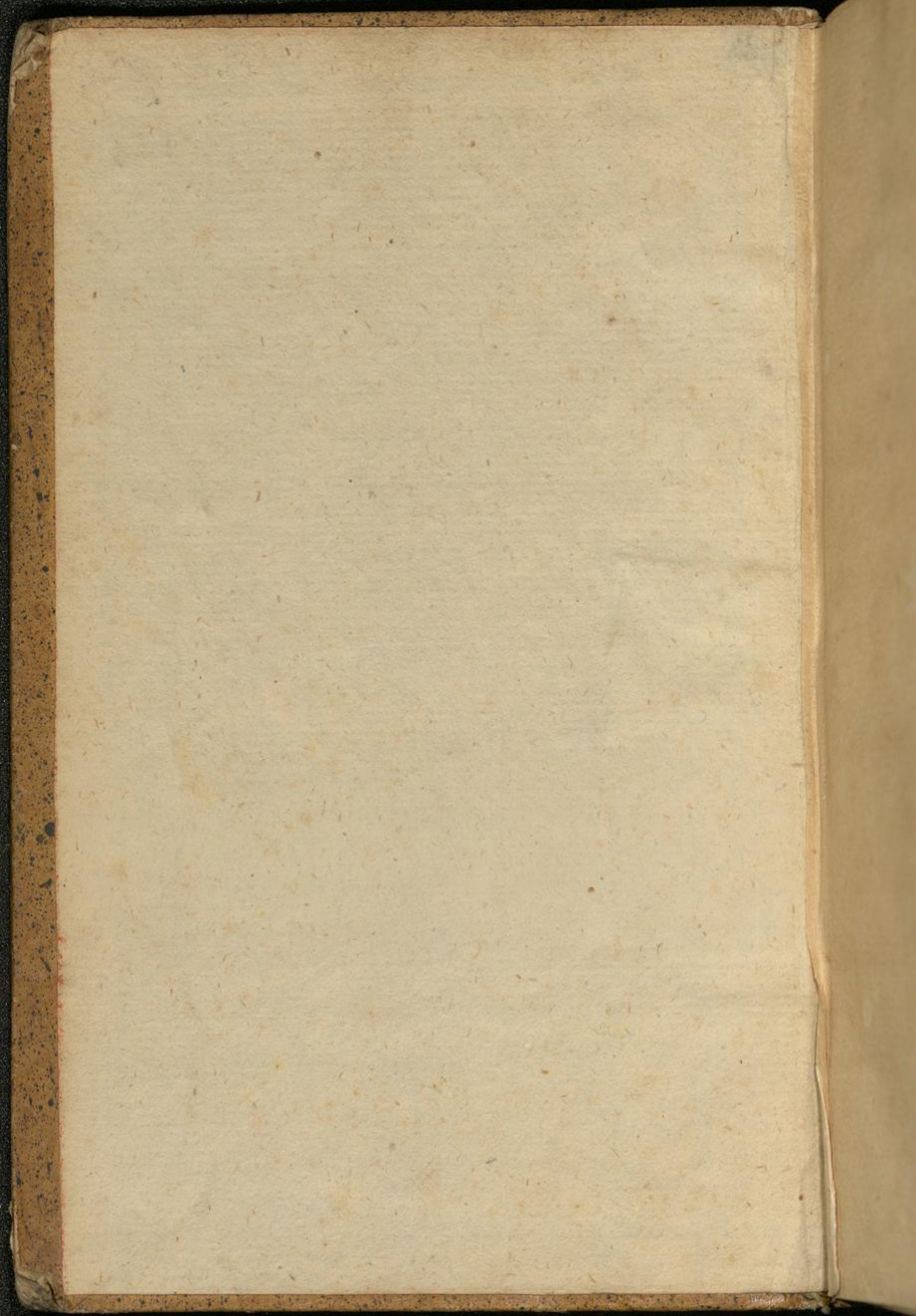
Mannhemii, 1779

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-1233](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-1233)

Birkensg.

~~Birkensg.~~

La 9a

TIT

PA

HISTOR

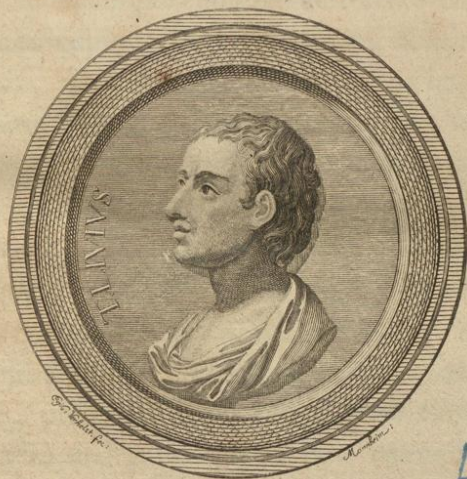
QVIS

70

Cura v

TITI LIVII
PATAVINI
HISTORIARVM LIBRI
QVI SVPERSVNT OMNES

TOMVS PRIMVS

La 9a

MANNHEMII
Cura & Sumptibus Societatis literatæ
M DCC LXXIX

LIBRARIUS

IN VITAM

ET

IN

IN

IN

IN

IN

IN

IN

IN

I. B. L.
PR
IN VIT

DE L
differere, t
noscenda
omnes co
viros, q
penitus p
tibus a
iis quoq
privatas
risque se
ceterorum
ligunt &
rum, p
interire f
nec satis
quibus ta
Hoc &
scriptaq

I. B. L. CREVERII
PRAEFATIO
IN VITAM ET SCRIPTA
LIVII

DE LIVII vita juvaret aliquam multa differere, si quæ via ad eam accuratius cognoscendam inquirentes ferret. Natura enim omnes cupimus illos celeberrimi nominis viros, quorum scripta manibus terimus, penitus pernoscere; & quibuscum scribentibus amice familiariterque conloquimur, iis quoque adesse domesticas res civilesve, privatas publicasve gerentibus. Sed plerisque scriptorum hoc contigit, ut dum ceterorum dicta factaque magna cura colligunt & immortalitati commendant, ipsorum, præter nomen, reliqua fere omnia interire sinerentur: malo sane exemplo, nec fatis grata posteritate adversus eos, quibus tantum deberet.

Hoc & Livii fatum fuit, ut fama ejus scriptaque toto orbe notissima, vita in

obscuro esset. Ex qua hæc paucula ad notitiam nostram pervenerunt : illum Patavii ortum, Pisone & Gabinio Coss. anno a. C. 58 : Romæ magnam egisse ætatis partem, sed in patria denique supremum diem obiisse, anno principatus Tiberii quarto, ætatis suæ sexto & septuagesimo; filium ei fuisse, cui quadam in epistola hanc legendi brevissimam eandem sapientissimamque legem scripserat, *Legendos Demosthenem atque Ciceronem, tum ita ut quisque esset Demostheni & Ciceroni simillimus*; filiam ei itidem fuisse, nuptam L. Magio rhetori, quem declamantem homines aliquamdiu, non in ipsius honorem laudaverint, sed in foceri tulerint; scripsisse eum, præter historias, etiam dialogos, quos non magis philosophiæ adnumerare possis, quam historiæ, & ex professo philosophiam continentes libros; eo auctore, Claudium, qui postea imperavit, ad historiam scribendam animum adpulisse; denique ipsi datum esse, ut vivus gloria sua perfrueretur, Gaditanum;

que quemdam
motum, ad
rarum orbem
abiisse.

Quo tempore
vius, ex ip
lib. I. cap.
regnum, I
Semel, in
Punicum pr
quod nos
post bellum
Augusto, p
stat ex D
ab Augusto
victis Can
medio temp
fectum, &
clausam,
in lucem pr
Dubitari
nos in absol
sumplevit.
ultimi libri

que quemdam , ejus nomine famaue com-
motum , ad visendum eum ab ultimo ter-
rarum orbe venisse , statimque ut viderat
abiisse.

Quo tempore historias suas scripserit Li-
vius , ex ipso opere adparet. Testatur ipse
lib. I. cap. 19. his omnino post Numæ
regnum , Jani templum clausum fuisse :
*Semel , inquit , T. Manlio consule , post
Punicum primum perfectum bellum : iterum ,
quod nostræ ætati dii dederunt ut videremus ,
post bellum Actiacum , ab Imperatore Cæsare
Augusto , pace terra marique parta. At con-
stat ex Dione , quinto post anno iterum
ab Augusto clausum esse Jani templum de-
victis Cantabris. Hinc recte conligetur ,
medio tempore inter bellum Actiacum per-
fectum , & Jani ædem iterum ab Augusto
clausam , primos Livianæ historiæ libros
in lucem prodiisse.*

Dubitari non potest , quin multos an-
nos in absolvendo tantæ molis opere con-
sumpserit. Et vero , quum ex epitome
ultimi libri adpareat memoratam fuisse eo

libro Drusi mortem, quæ uno & viceſimo poſt Aſtiacum triumphum anno contigit, ſequitur Livium ante id tempus ultimam ſuis hiftoriis manum non inpoſuiſſe.

Quot libros dederit Livius, inter doctos ambigitur. Epitomas librorum CXL habemus: ſed duas, nempe librorum CXXXVI & CXXXVII deperditas fuiſſe contendit Sigonius. Fuerint ergo vel CXL vel CXLII libri. Ut ut fit, magno literarum damno, ſoli nunc quinque & triginta ſuperſunt: ceteri omnes interiire, aut certe ignoti adhuc in nocte ac tenebris jacent.

Quia etiam non univerſæ ſimul Orbis litterato innotuere illæ pulcherrimi operis reliquiæ. Primæ Livii editiones exeunte XV ſeculo & ineunte XVI excuſæ, exhibent tantummodo primam, tertiam, & quartam decades; quartam quidem non integram, ſed hiulcam & mutilam, quum abeſſet totus trigefimus tertius liber, & magna pars quadrageſimi, qui finiebatur in his verbis cap. 37. *per omnia fora con-*

PRÆ
ciſſimoque clauſura
 Magontia ex mem
 zede ibidem max
 Martini adpellata
 tertii & trigefimi
 criffis ſancius coler
 deerat libro quib
 Annus ejuſdem ſe
 novo ruriſ noſ p
 in Helvetiis Simo
 que libros reper
 monaſterium Lau
 e regione Bor
 Joannem Frobo
 Anno MDCX
 Jeſu ſacerdos,
 bibliothecæ pub
 cidit in membra
 Livii libros, in
 & trigefimi ad
 quem duobus po
 gavit. [Denique
 vum T. Livii frag
 Vaticana reper

ciliabulaque edixerunt. Anno MDXVIII. Magontiae ex membranibus bibliothecae in aede ibidem maxima & Metropolitana, D. Martini adpellata, addita est pars libri tertii & trigesimi ab his verbis cap. 17. *artus faucibus cohaerens Acarnaniae*, & quod deerat libro quadragesimo usque ad finem. Annus ejusdem seculi primus & trigesimus novo rursus nos proventu beavit. Tum in Helvetiis Simon Grynæus ultimos quinque libros repertos in membranibus apud monasterium Laurissenum, vulgo Lorssense, e regione Borbetomagi trans Rhenum, per Joannem Frobenium publici juris fecit. Anno MDCXV. J. Horrion, societatis Jesu sacerdos, Bambergæ dum singulos bibliothecae publicae codices excutit, incidit in membranas, quae complures T. Livii libros, in his partem priorem tertii & trigesimi adhuc desideratam servabant, quem duobus post annis Paderbornæ vulgavit. [Denique anno MDCCLXXII. novum T. Livii fragmentum in bibliotheca Vaticana repertum est hoc modo : Ver-

fabatur Romæ clarissimus vir Paulus Jacobus Bruns Lubecensis, antiquos qui ibi adservantur sacræ scripturæ codices lustraturus, ut studiis eruditi viri Benjamin Kennicotti in edendis Bibliis Hebraïcis inserviret; offertur ei codex latinus, qui libros Tobiae, Judithæ, Jobi & Estheris complectebatur. Animadvertit Brunsius, codicem illum esse ex eorum numero, quos, ut utamur Ciceroniano verbo in Epistolis ad Familiares VII, 18. adpellare possumus palimpsestos, id est, iterum scriptos. (nempe parsimoniæ causa, & ob membranarum raritatem antiquorum librorum scriptura pumice delebatur, extritisque illis membranis novi libri inscribebantur.) Itaque curiositate sua dignum ratus, quæ prius fuerant scripta, in fugacibus literarum vestigiis investigare, observat in multis membranarum illarum paginis scriptas olim fuisse Ciceronis orationes, quas typis editas habemus: rem defert ad virum ingenio & doctrina præstantissimum Giovenazzium,

quo familiarissimè utebatur : insequenti die codicem propius explorant : deprehendunt titulum minutissimo caractere exaratum TITI LIVII LIB. XCI. accendit eorum animos, quod librum hunc in Titi Livii editionibus deesse compertum haberent ; quodque pars illa Livii in his membranis unciali, ut loquuntur, caractere, ac proinde antiquissimo, fuisset olim exarata. Incredibile est, quantum curæ a clarissimis viris impensum fuerit ad legendam describendamque extritam illam Livii partem. Hanc Brunsius anno MDCCLXXIII. Hamburgi typis edidit : hæc eadem Romæ cum scholiis Giovenazzii in lucem prodiit : hanc Gabriel Brotier vir de re literaria immortaliter meritus in suo Tacito pariter vulgavit, supplementoque & adnotationibus inlustravit.]

Hæc ad nos ex Liviana historia perverunt, vix quarta pars totius operis : quæ animos quidem & fructu honestissimæ voluptatis perfundit, & utilissimorum documentorum bona fruge pascit, sed ita

ut desiderium quoque & luctum incendat
tot amissorum voluminum, quæ tempus
edax absumpsit & præcedentium ætatum
incuria. Nam quod aut Livium totum,
aut certe magnam eorum, quæ desidera-
mus partem, alii Constantinopoli, alii
apud extremos hominum in Hiona, sive
Iona insula supra Scotiam delitescere jacti-
tarunt, hæc, falsi utinam vates simus!
somnia esse existimamus optantium. Nec
meliore nos spe solatur id, quod Colo-
mesius ab homine candidioris pectoris,
quam felicioris ingenii Capellano sibi dic-
tum in literas retulit: quemdam Capel-
lani amicum, virum non inlitteratum,
quum pila luderet, animadvertisse in ea
palmula, quæ sibi esset ad manum, frag-
menta quorundam Livii librorum, qui
hodie non existent; quumque rem sibi ul-
terius inquirendam putasset, comperisse
eas esse reliquias aliquot similium mem-
branarum, quæ a monialibus domus Fon-
tebraldensis pharmacopœæ cuidam dona-
tæ, ab hoc ignaro qualis sibi thesaurus ob-

venisset, venditæ forent operario ignobili, qui iis abusus esset ad tegendas illas palmulas, quibus pila luditur. Vanis hujusmodi sine certo auctore rumoribus fidem habeat, cui placuerit sese inani spe lactare.

Partitio operis in decades utrum a Livio sit, dubitavit Petrarca, qui eam potius ortam esse putat a fastidiosa legentium ignavia. Idem adstruit Sigonius ex perpetuo veterum Grammaticorum, Prisciani, Diomedis, Censorini, denique auctoris epitomarum silentio, qui omnes librorum semper, nunquam decadum mentionem faciunt. Frustra quidam, ut contrariam opinionem tueantur, objiciunt Livium ei ipsum videri quodammodo suffragari, dum suas vigesimo primo & trigesimo primo libris præfationes præmittit. Etenim recte observat Dujatius Livium non absimilibus velut procæmiis extra decadum quoque principia identidem usum esse ad renovandam lectoris longo in opere adtentionem, vel si quando scribenti major rerum ordo nasceretur, ut patet ex libri

sexti ingressu , & cap. 29, lib. VII. Contendit ergo Sigonius germanam operis Liviani inscriptionem hanc fuisse : T. LIVII PATAVINI HISTORIARVM AB VRBE CONDITA LIBRI CXLII. Quæ opinio etsi probabilior videtur , tamen non abhorrendum ab decadum adpellatione , quæ & usu recepta est , nec sine circuitu verborum vitari interdum potest.

Epitomarum , quæ singulis libris præfiguntur , auctor ignoratur. Eas enim aut Livio ipsi , aut L. illi Floro , cujus exstant rerum Romanarum libri quatuor, adscribi non patitur dispar ab utroque styli color. Quisquis ille fuerit , quem nosse haud sane multum interest , ejus certe breviaria , tamquam exsanguia quædam & leviter adumbrata pulcherrimi corporis simulacra , non omni profus cura indigna sunt ; eo quidem magis , quod eorum aliqua est ad historiam , ubi Livius deficit , inlustrandam utilitas.

Atque hæc sunt , quæ sive ad Livii vitam , sive ad ejus operis formam , de-

scrip
ignora
Jam
ates, qu
si qua
quid clar
veritati
Ac pri
ri lauda
enim no
ta illa
nitor ,
careat
tumid
simplic
qui æq
tas ita
paulat
locis te
nat reb
agi cer
accipi
de me
tionum

scriptionem, casusque pertinentia, non ignorare operæ pretium fit.

Jam de ipso opere agamus, & ejus virtutes, quæ sunt eximiæ, tum etiam vitia, si qua fuerint, ita expendamus, ut & quid clarissimi scriptoris famæ, & quid veritati debeat, pariter meminerimus.

Ac primo quidem eloquentiam tanti viri laudare supervacua operæ fit. Quem enim non statim legentem adlicit inaffecteda illa narrandi jucunditas, & limpidus nitor, qui & perspicuitati serviat, nec careat, ubi opus est, nervis; non inepto tumidæ orationis fastu inflatus, sed simul simplicitatis, simul munditiarum memor; qui æquabili velut filo deductus, res gestas ita naturali quodam ordine explicet paulatim & aperiatur, ita exhibeat omnia locis temporibusque distincta, ita suos adinat rebus & personis colores, ut coram agi cernique, non describi res auribusque accipi videantur? Quid dicere opus est de incredibile illa concionum ejus & orationum eloquentia, in quibus eximius

scriptor nullam non expressit dicendi laudem ? In iis sententiæ , tum gravitate , tum acumine commendatæ , egregio vestiuntur optimorum lectissimorumque splendore verborum. Jam pro argumentorum varietate , modo exultat audacius oratio , & grande aliquid ac sublime sonat , modo submissiore quodam & modestiore cursu , semper tamen cum quadam dignitate , fertur. Nihil vero mirabilius , quam quomodo versatile pariter ad omnia scriptoris ingenium , eorum omnium , quos loquentes facit , senum ac juvenum , privatorum magistratuumve , Romanorum & hostium sensus , animos , habitus ita induit , ut illi ipsi non melius modo aut venustius , sed ne aptius quidem decentiusque dicere potuerint. Itaque jamdiu docti omnes magno consensu iere in Quintiliani sententiam , qui Livium esse judicat , *quum in narrando miræ jucunditatis clarissimique candoris , tum in concionibus supra quam enarrari potest eloquentem.*

Ex illis tamen orationibus crimen in

eum oritur, tanquam in iis & fidem historiae neglexerit, & excefferit modum. Nec levibus sane auctoribus hæc criminatio nititur, a Pompeio Trogo olim coniecta in Livium, & hodie quoque a doctissimis ingeniosissimisque viris renovata, &, quod majus est, unanimi fere historicorum hujus ævi consensu comprobata, qui omnes ab ejusmodi concionibus, præsertim quas vocant directas, inferendis in narrationem suam abstinuere.

Neque ego receptum hodie morem reprehendere ausim, quem fortasse etiam historicæ gravitati convenientiorem esse non frustra jactatur. Attamen si auctores in utramque partem, si rationum momenta diligenter perpendantur, erit sane, cur Livium præpropere damnare vereamur.

Si gravitate auctorum exemplorumque res dijudicetur, tot se patronis tuebitur Livius, quot fere apud Græcos Latinosque in historia maxime claruere scriptores, Herodoto, Thucydide, Xenophonte, Polybio, Sallustio, Tacito, Curtio.

Dionysium Halicarnasseum omitto, apud quem non inmerito fortasse reprehendi possint nimis protractæ in longum orationes, quæ & fatigant lectorem, & ingratam interdum narrationi moram injiciunt. Sed ceterorum quos modo nominavi eadem quæ Livii causa est. Apud omnes & crebræ orationes reperiuntur, &, si quando opus fuerit, longiusculæ, & omnibus dicendi virtutibus, omni cultu expolitæ, si tamen Polybianas excipias, quæ tinctæ sensu comptiorem ornatum neglexere. Omnibus igitur aut laus tribuenda est, aut venia deneganda. Durum sane in tot tam illustres reos gravem ferre sententiam, & in magna illa nomina, quæ omnis per tot retro secula mirata est vetustas, quæ qui carpere aufit, facilius sibi quam illis noceat, censorium stylum exercere.

Et quidem, si res ipsa inspiciatur, quid tandem deliquere summi scriptores, dum præter eam quæ debebatur, narrandarum jucunde, graviter, distincte, dilucideque

rerum volum
bitam nobis ex
paravere?
latur, dum e
truduntur,
dicta sunt.
ille dolus
ne quis illi
ratis, tam
borum sen
tas oratio
urbis Ro
existimet
Unum
rum quæ
& oratio
sunt, ali
esse pote
lectori re
locum lud
haque no
qui in l
rator ali
tionem,

rerum voluptatem, etiam alteram indebitam nobis ex luculentissimis orationibus paravere? Fides, inquiunt, historiae violatur, dum ea nobis tamquam dicta obtruduntur, quae tamen numquam revera dicta sunt. Quasi vero cuiquam innocens ille dolus inponat, aut periculum sit, ne quis illas Livii tam diligenter elaboratas, tam severe castigatas, tantis verborum sententiarumque munditiis exultas orationes ab horridis illis primorum urbis Romae temporum aratoribus esse existimet.

Unum excipio. Si scriptori licuit eorum quos dicentes facit referre verba, & orationes ipsas, quales pronuntiatae sunt, alicunde nancisci, nihil dubium esse potest, quin illae totidem verbis lectori reddendae sint, neque in earum locum ludentis ingenii foetus subponendi. Itaque non negabimus peccasse Tacitum, qui in l. XI Ann. c. 24. Claudio Imperatori alienam & fictitiam tribuerit orationem, quum vera exstaret, cujus etiam

num fragmenta habemus. Sed si verarum copia non sit, non video sane, cur vetetur is qui historiam scribit, suas & ad excolendum animum, & ad acuendum ingenium sæpe profuturas orationes obferre lectori, quum præsertim & in eas conjici commode possint sapientissima quædam monita ac præcepta ex ipsis factorum visceribus nascentia, quæ tamen inter narrandum adtexere minime decuerat; & ingenia, mores, animi ducum ac populorum propius ad naturæ veritatem exprimi; & vero causæ illæ quibus bellorum origo, & celeberrimi quique eventus continentur, atque etiam consilia ex quibus facta fluxere, liberius copiosiusque tractari. Ad hæc tot commoda illud quoque accedit, quod in iisdem, velut in amœnis quibusdam diverticulis, perpetua narratione defatigatus interdum lectoris animus suavissime conquietitur.

Id tantum cavendum est lectori, ne ex orationibus facta se sincera & incorrupta haurire posse existimet, quæ in iis

in majus
invidiam
plerumque
tamquam
bent, sed
scriptor loq
fidem, or
quentiam.

At enim
suo inferu
cundum e
adsequim
minos ve
jam his
tores. I
& Livio
ipse vider
ria suæ n
rum unam
risque Liv
non videat
& directar
Præclarum
tiscem!

in majus aucta, vel extenuata verbis, ad invidiam gratiamve decurtata, depravata plerumque reperiuntur. Orationes non tamquam ex scriptoris persona accipi debent, sed ex ejus, quisquis ille est, quem scriptor loquentem facit. Ipse narrationi fidem, orationibus præstare debet eloquentiam.

At enim qui directas conciones operi suo inferunt, *historiæ modum*, id enim secundum erat, *excedunt*: id est, si recte adsequimur accusatoris mentem, ultra terminos legibus præfinitos evagantur, nec jam historicos se esse volunt, sed oratores. Id quam convenienter in Sallustio & Livio reprehendat Trogius Pompeius, ipse viderit, qui obliquas orationes historiæ suæ non dubitaverat intexere, quarum unam nobis servavit Justinus, plerisque Livianis prolixiozem. Quis enim non videat eandem plane & obliquarum, & directarum concionum esse rationem? Præclarum vero commentum! mirum artificem! qui pro *indicativis modis infinita*

subjecerit, & loco *primæ personæ tertiam*. Eos qui nihil omnino, ac ne orationes quidem ipsas in historiam inseri debere contendunt, nisi ex vetustorum monumentorum fide, etsi paulo severiores sunt, aliquid tamen sequutos esse video. Verum ii nos profecto ludibrio habent, qui quum directas conciones reproberent, jus sibi esse existimant obliquas, quantumlibet prolixas, in opus suum includendi. Nihil ergo videtur adferri, cur Livio suas orationes vitio ac culpæ dari debere pronuntiemus.

At circa formam loquendi elegantiamque sermonis litem ei dudum movit vir ingenio & eloquentia clarissimus, Asinius Pollio, qui in eo putabat inesse quamdam *Patavinitatem*, sive locutiones quasdam quæ Patavinum, ut ita dicam, solum saperent, nec essent quadam urbanitate coloratæ. Hoc crimen hodie, nec dilui, nec comprobari omnino posse facile crediderimus. Fieri sane potuit, ut homo Patavinus patriam plane dediscere non qui-

verit, & le
di vita
viri teretes
rent. At m
regina est
modo co
tantum no
vos, qui
los fortan
adignare
Dujatius
fructus,
ageret.
de re fil
retur, q
namur,
que Pat
Nec v
Livii, se
virtus ab
Autum e
frons pe
dificatio
tis, ex

verit, & levia quædam retinuerit loquendi vitia, quæ principis inter Romanos viri teretes & religiosas aures offenderent. At nos, quibus Latina lingua peregrina est, qui eam ex libris tantummodo cognoscere possumus, quomodo tantum nobis adrogaremus, ut illos nævos, qui plerorumque Romanorum oculos fortasse fallebant, deprehendere & assignare auderemus? Id sane tentaverit Dujatius, homo non ita a Latinitate instructus, ut Livianæ orationis censuram ageret. Nobis consultissimum videtur ea de re filere. Bene profecto nobiscum ageretur, qui Latinam linguam balbutire conamur, si Livii orationem cum suâ quoque *Patavinitate* daretur effingere.

Nec verò eloquentia tantum claruit Livii, sed laudatur & fides, quæ prima virtus ab historiarum scriptore requiritur. Ausum esse eum vera etiam cum offensionis periculo dicere, veritatisque studiosiorem fuisse, quam gratiæ imperantis, ex eo patet quod, referente Tacito,

IV. Ann. 34, ita Cn. Pompeium laudibus extulerat, ut Pompeianum eum Augustus adpellaret. Sæpe Brutum, Cassium, Scipionem, Afranium, ut insignes viros nominaverat. Neque id, eodem teste Tacito, amicitia ipsius cum Augusto obfecit: quod quidem dubito utrum patientissimis Principis auribus, an scribentis libertati fuerit honorificentius.

Sed & in iis quæ hodie supersunt, nulla adparet adfentationis erga eum qui rerum potiretur suspicio. Semel aut iterum in totis quinque & triginta libris Augustum adpellat: sed ipsa re poscente, sed breviter & cursim, modicis cum laudibus & veris. Libro primo, cap. 19. templum Jani, occasione data, memorat ab eo clausum fuisse: quo quum Augustus magnopere gloriaretur, ipse tamen rem uno verbo tangit, gratulatus tantum ætati suæ raram felicitatem. Rursus, ubi de spoliis opimis Cossi differit, l. IV, c. 20. testem adlegat *Augustum Cæsarem, templorum omnium, inquit, conditorem, aut restitutorem:*
quod

quod quan
dicum
gulti no
que urbe
vero in n
victoria q
quam be
obfereba
ris, quæ
nem refe
adoptata
poterat
ipfam
describi
laudes e
Livia,
quidem.
Verum
vii qua
ginem su
efingere
quæ adv
cussa su
labefaci

quod quam vere , quam non ambitiose dictum sit , testimonio est illa ipsius Augusti notissima vox : *Marmoream se relinquere urbem , quam lateritiam accepisset.* Jam vero in narranda insigni illa de Asdrubale victoria quam Livius & Nero reportavere , quam bella sese scriptori nostro materies obferebat demerendæ Liviæ Augusti uxoris , quæ ad alterum e victoribus originem referebat , in alterius domum fuerat adoptata ! quam facile ibi sese jactare poterat adulatio ! Livius rem quidem ipsam ornate , ut par erat , magnificeque describit : in victores ipsos plena manu laudes cumulat : de eorum posteris , de Livia , Tiberio , Druso , ne verbulum quidem.

Verum , quoniam non laudationem Livii quamdam exornamus , sed ipsius imaginem suis expressam lineamentis conamur effingere ; oportet fateamur , ejus fidem , quæ adversus gratiam potentiorum inconcussa stetit , amore patriæ aliquoties fuisse labefactatam. Ubique apud eum sese pro-

dit nimia quædam Romanæ magnitudinis admiratio, nec satis cauta semper aut consulta. Itaque de Roma tenui adhuc & cum finitimis conluctante elatius tamen interdum loqui, laudem Romanis non semper ex vero adfingere, nonnulla etiam consulto diffimulare amat, propterea quod parum honorifica suæ genti, sive quibusdam celeberrimi nominis viris viderentur.

Sic qui Polybium, acerrimo iudicio & inconrupta fide scriptorem de causis secundi punici belli legerit, intelliget, ex polybiana disputatione ea duntaxat excerpisse Livium quæ Romanorum causæ favebant: quæ pro Pœnis dicta ab scriptore græco fuere, de iis omnino filet. Sic, dum Scipionem multis sane virtutibus & triumphis clarum stoica quadam continentia libidinum efficere vellet, agens de illa virgine captiva, quam statim parentibus & sponso reddidit, quædam omittit, quædam alio detorquet, quæ a Polybio ingenue memorata, docent, Scipionem non contempsisse plane voluptates, sed ubi usus reip. postularet, aspernari solitum esse.

Hæc & similia cogunt confiteri, Livium culpam commeruisse, quæ ab honestissima quidem culpa proficisceretur, sed culpam tamen in eo negotio ac munere, cui hæc prima sit dicta lex, ne quid falsi dicere scriptor audeat, altera, ne quid veri non audeat.

Minor est culpa negligentiae, sed eadem minus habet excusationis. Negligentem autem in historia fuisse Livium, utinam falso Caligula jactasset! Neque vero illa leviuscula urgemus, quod in parvis interdum rebus eum memoria ita fefellerit, ut rem eandem diversis locis enarret: multa id genus adnotavit & conlegit vir eruditione, diligentia, ingenii sagacitate præstantissimus, Jac. Perizonius in animadversionibus historicis.

Illud gravius, quod res quoque maximas, quas ab eo operis suscepti ratio, & lectoris utilitas postulabat, aut omnino prætermisit, aut verbo tetigisse satis habuit. Quis non miretur, quum videat, leges Romuli & Numæ circa religionem ac

cultum Deorum, circa civilem militaremque reip. administrationem, circa regis, senatus, populique jura, ita exiliter & jejune ab eo indicatas, ut Dionysium Halicarnasseum postea Plutarchumque in manus fumentibus nova fere omnia & ignota obcurrant? Idem L. III historiarum discordias de Aventino monte plebi ad ædificandum dividendo vix attigit. Coorti autem, anno insequente, novi ac prope cruenti motus propter legem agrariam; oratio quam pro hac lege ad populum habuit Siccus Dentatus vir sane memorabilis & inter Romanos quoque fortitudinis miraculum, quem laudant Dionysius, Valerius Maximus & Plinius in historia naturali; ejusdem S. Dentati egregius in rep. animus & incredibilis in bello virtus silentio transmissa. Quid multa? si hinc Livius, inde alii romanarum rerum scriptores studiose pervolvantur, plura multo per se curiosus lector inveniet, quam nos hoc loco dicere aut volumus aut possumus. Objiciunt quoque Livio, probantque

exemplis,
toribus
auctores
indicare n
& V deca
est, ut ve
reddat;
nova exp
de Sypha
victorias
alternas
phalas &
tim per
raro ad
quam f
variant
profite
bros ejus
uti.
Sed m
lis, qual
obsoleta
Etenim
eloquen

exemplis, eum quæ exscripsit ex aliis auctoribus, non semper intellexisse: deinde auctores illos quibus usus est, diligenter indicare neglexisse. Multa ille in III, IV & V decadibus e Polybio ita mutuatus est, ut verbum pene verbo fidus interpres reddat; transitum Alpium, Carthaginis novæ expugnationem, Scipionis in Africa de Syphace, de Asdrubale, de Annibale victorias, ejusdem Scipionis & Annibalis alternas orationes, pugnam ad Cynoscephalas & innumerabilia alia, quæ figillatim persequi longum esset. Ejus tamen raro admodum mentionem facit, nec usquam fere, nisi in minutis rebus, & ubi variant auctorum sententiæ. Nusquam proficitur, se ei permulta debere, se libros ejus integros vertere, iisque pro suis uti.

Sed minime miremur tamen, his maculis, quascunque in Livio notavimus, non obsoletam fuisse gloriam ejus ad posteros. Etenim præter eximium illud perfectæ eloquentiæ decus, de quo initio diximus,

hoc quanti est, quod vir bonus & recti honestique amans Livius, suam ubique virtuti laudem, suam vitio reddit ignominiam; neque nudam ac jejunam dictorum factorumque proponit seriem legentibus, sed iis instructam judiciis ac præceptis, quæ ad omnem vitæ officiique rationem egregia possint esse documenta.

Ac primo quidem pietatem in numina quæ apud suos colebantur, & quamdam religionis patriæ reverentiam ubique profitetur: infelix, qui temporum vitio & communis exempli imperiosa lege abreptus futilem religionis umbram pro re amplecteretur; laudandus, qui umbram retineret tamen, seseque multum ab insipientis sapientiæ audacia & temeritate sejungeret, quæ bellum falsis indictum diis cum vero gerebat, & dum impios vulgi circa divina profligaret errores, ipsam tollebat divinam vim, eademque opera maximum justitiæ & societatis humanæ vinculum dissolvebat. Sacrilegam hanc, quæ suo ævo Romæ vigeat, opinionum

licentiam
intimi de
gravis,
plena est
currit no
Nondum
gentia de
quisque j
sed suos
Et alibi
confulen
pullarium
nis, inc
natus.
dulo pe
si quid
memore
quo con
reat, cu
in odium
pionibus
pere del
mo dete
tori cap

licentiam, non semel increpat, & cum intimi doloris sensu deflet Livius. Quam gravis, quantæ severitatis & sanctimoniam plena est hæc quæ lib. III, cap. 20. obcurrit novæ illius impietatis castigatio? *Nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia deum venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum & leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat.* Et alibi, (X, 40.) de juvene eo qui consulem monendum sibi esse existimabat pullarium auspicia ementitum esse, *Juvenis, inquit, ante doctrinam deos spernentem natus.* Sed quid plura opus est? Qui sedulo perpenderit, quonam modo Livius, si quid pie in deos factum est, id commemoret & prædicet; contra, si in aliquo contemptor religionis animus adpareat, quam is invidiose describatur, & in odium vocetur, facile animadvertet prioribus illis exemplis nostrum maximo-pere delectatum esse, hæc vere & ex animo detestatum. Sufficiat hic indicare lectori capp. 40 & 46, lib. V. ubi de Al-

binio, & Fabio Dorfone agit, & initia lib. XXII. ubi de consule Flaminio.

Neque vero crediderimus, id quod multi Livio objecere, illam quam in eo laudamus cœlestis numinis reverentiam, in anilem superstitionem degenerasse. Huic criminationi maxime ansam præbuere prodigia illa, quæ plurima in singulos fere annos conligit, partim incredibilia & omnino vana, partim ab inperitis hominibus falso habita pro monstris, quum tamen nihil in iis esset, quod non ex vi ipsa rerum & naturæ legibus flueret. Sed non recte judicant de Livio, qui hæc omnia ab eo aut pro veris memorata, aut in religionem versa esse existimant. Ipse se multis locis defendit; ut quum lib. XXI, cap. 62. prodigiorum enarrationem sic orditur: *Romæ, aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta, aut (quod evenire solet motis semel in religionem animis) multa nuntiata & temere credita sunt.* Rursus lib. XXVII, cap. 23. *Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos)*

mures in aede Jovis aurum rosisse nuntiatum est. Ubi etsi rei prorsus incredibili fidem potius derogare debuerat, absurdæ certe superstitionis crimen a se repellit.

Quin etiam illud adfirmare non dubitabimus, pertinuisse ad historiæ fidem, ut prodigia illa, quemadmodum in publicis monumentis tradita reperiebat, ita ad nos scripto transmitteret. Quis negaverit historiæ cujuslibet populi non pœnitendam esse partem eam quæ ad ejus sacra ritusque religiosos & cultum numinis spectet? Quem nostrum non juvat nosse, quantopere mentes priscorum illorum Romanorum obcæcarent stolidæ, & multum, irridendane dicam, an deslenda, circa divina superstitio & credulitas? Quæ cognitio tantum abest ut veræ religioni obficiat, ut contra hoc quoque nomine gratias Deo immortales & habere, & agere debeamus, quod nos veteribus illis neque prudentiores neque ingeniosiores, a tam supinis tamque exitiabilibus erroribus, per divinam Evangelii

W. H. G.

lucem liberaverit. Non continuo igitur, si Livius perabsurda prodigia memoriæ mandavit, id ei in crimine ponendum, aut nota superstitionis injungenda est: ac proinde nihil jam obstat quominus eum multum amemus de sua in eos quos solos colere didicerat deos pietate. Multum ergo ab eo absumus, ut Gregorio Magno, acris ingenii, & eruditi in Religionem Christianam studii pontifici, tam lævam fuisse mentem putemus, ut, quod legitur in Antonini Summa, ob illam prodigiorum commemorationem infensus Livio, quoscumque nancisci potuisset ejus libros igni traderet. Id nec libet credere, & licet, ubi rei tam absurdæ tanto posterior ætate testis unus citari potest.

Sed & ceterarum virtutum, justitiæ, abstinentiæ, comitatis, munificentæ, castimoniæ, amoris in patriam, summa ubique apud eum elucet admiratio, quæ in earum æmulationem ipsum quoque lectorem rapit. In re manifestissima non operæ est diutius inmorari. Sed tamen quis

non ardore
succendi se
Lentulum
tem, ut con
tantum, fed
tam putent
velut ex o
Respublica
salvas praj
quam servet
contemptum
flammet S
intempes
nisbam a
non dubi
bus trium
dinum de
Quod t
aliena orn
crudelitate
& inpoten
ambrosia
Varronia
pingit Li

non ardore quodam caritatis in patriam succendi se sentiat ? sive audit (IX, 4.) Lentulum consules ad Caudium hortantem, ut communem salutem non morte tantum, sed & ignominia sua bene emtam putent; sive hanc (XXVI, 36.) velut ex oraculo missam vocem excipit: *Respublica incolumis & privatae res facile salvas praestat. Publica prodendo tua nequidquam serves.* Quem non ad temperantiam contemptumque voluptatum incitet & inflammet Scipio ille, qui dum Masinissae intempestivum & praecipitem in Sophonibam amorem castigat, (XXX, 14.) non dubitat, & juvenis, & victor, omnibus triumphis anteferre frenatarum libidinum decus ?

Quod si a vitiis quoque dehortantur aliena opprobria, Tarquinii superbiam & crudelitatem, Appii decemviri libidinem & inpotentiam, Manlii Capitolini spes ambitiosas & seditiosa consilia, Flamini Varronisque temeritatem iis coloribus depingit Livius, ut tantam foeditatem nemo

non laudis cupidus exhorrescat. Sic ergo ex ejus opere hic conligitur fructus, quem ipse ex historia uberrimum utilissimumque capi posse existimarit. Sic *omnis exempli documenta in inlustri posita monumento intueri datur. Inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere capias : inde sædum inceptu, sædum exitu, quod vites.*

Fremant philosophi licet : audacter profitebimur animi nostri sententiam. Omnes illorum disputationes una nobis videtur Livii historia, si quis & honesti amore sibi pectus inbui velit, & salubri quodam antidoto adversus vitiorum contagia muniri, sive auctoritatis pondere, sive utilitatis ubertate superare. Quidquid apud illos præceptis adstruitur, hic firmatum videmus exemplis. Illi cassam sæpe & vacuam fingunt animo virtutis imaginem : hic ipsa sese virtus præsentem sistit ob oculos, & vivam quodammodo ac spirantem exhibet. Illorum suspecta interdum est otiosa loquacitas : hic nos frangit auctoritas ineluctabilis onus.

torum triumphis ducum, & maximi post hominum memoriam imperii conditorum. Denique illorum præceptiones non modo aridæ ac jejunæ nihil habent lenocinii, nihil voluptatis, sed etiam ipsa præcipiendi professione absterrent ac fugant indociles plerumque hominum animos: Livius & omni eloquentiæ cultu salutaria monita vestit & exornat, & ita præcipit ut prorsus lateat præcipiendi voluntas. Nullum in eo magisterii supercilium; nulla doctoris persona: fallitque disciplina virtutis ante insinuata mentibus, quam ipsi qui discunt doceri sese intelligant.

Hoc artificium callide apprehendit vir exculi multa humanitate ingenii Corbinellus, qui sententias e Livio collectas contulit in libellum, editum Parisiis anno 1694. In monito quod huic libello præfixum est, observat editor, mirum quibusdam fortasse videri posse, quod qui tam non sententiosè scripserit Livius, tam multas ex suo opere excerptas sententias præbuerit. Sed nempe egregius di-

cendi artifex, non, Polybiana simplicitate, tamquam purpureos pannos, narrationi sententias adfuit. Longe illi major est venustatis & æquabilitatis in scribendo cura. Dat itaque operam, *ne*, quod postea Petronius monuit, *sententiæ eminent extra corpus orationis expressæ, sed in-texto vestibis colore niteant.*

Jam igitur æquam de Livio videmur ferre posse sententiam. Tres præcipue sunt historiæ dotes, ut vera, ut jucunda, ut utilis sit. Atque adeo tria sunt historici officia, ut res gestas cum fide repræsentet, ut iis tractandis eloquentiam adhibeat, ut hausta ex iisdem morum informandorum monita & præcepta narrationi inspergat. Duo ita præstitit Livius, ut si minus ceteris omnibus dicendus est præriuisse palmam, certe nulli secundus haberi possit: ac si historiarum scriptori sufficeret utile dulci miscere, frustra quidquam perfectius quæreretur. In fide paulum claudicavit, & humani aliquid passus est, sed ita ut culpam causa culpæ elevare plerumque videatur.

Jam si ab
transferamus
mus, ut
quid, animi
agendo, in
tare non po
pectus tue
Eam ille ut
omni furo
lit, ut intr
minime ste
virtutem i
quoque a

Hæc d
ter & peri
in Univer
lectori ha
edendis a
fuit Arnol
tiplici eru
quidquam
Livium a
set, edit

Jam si ab opere ad mores ejus judicium transferamus, & eos ex scriptis aestimemus, ut fere solent ii qui scribunt aliquid, animi sui effigiem, etiam aliud agendo, in libris suis exprimere, dubitare non possumus, quin candidissimum ei pectus fuerit amantissimumque virtutis. Eam ille ubique tantis laudibus, tam ab omni fucō & mendacii larva alienis extollit, ut intra otiosam ejus admirationem minime stetisse videatur. Scias eum qui virtutem in ceteris eximie laudet, in se quoque amare.

Hæc de Livio ac de scriptis ejus scienter & perite differuit Creverius Rhetoricæ in Universitate Parisiensi Professor, quæ lectori haud injucunda fore duximus. In edendis autem Livii historiis dux nobis fuit Arnoldus Drakenborchius, vir multiplici eruditione apud Batavos clarus; qui, quum eodem tempore, quo Creverius, Livium adcuratius emendandum suscepisset, editionis Parisinæ chartas adhuc ex

prælo madidas adferri sibi curabat. Adjutus præterea compluribus iisque optimis codicibus mss. necnon vetustis celebratissimisque editionibus, ingenti mendarum acervo, quæ in Gronovianis easque subsecutis, aut palam exstabant, aut occulte latebant, contextum Livianum liberavit, eumque orbi litterato ipso etiam Creveriano emendatiorem ac defæcатиorem tradidit. Is etiam editioni suæ adtexuit, sive quæ a Freinshemio ad supplendam deperditam Livii partem, sive quæ a Creverio ad explendas Librorum XLI, XLIII, XLIV, XLV lacunas condita fuerunt. Atque hæc quidem Creverii supplementa nos quoque narrationi Livianæ inferere statuimus, ita rati, nos gratum multis facturos, si rerum illis in libris contentarum seriem quamdam aptè conligatam eis exhibuerimus, nec lacunis interruptam. Supplementa vero Freinshemiana opus sanè egregium maximæque & voluptatis & fructus, quum tamen ab Livio sejuncta omnino sint, & separatim veneant, omittenda putavimus.

EPITOME
LIBRI PRIMI LIVIANI.

ADVENTUS Æneæ in Italiam, & res ab eo gestæ; Aſcanii regnum Albæ, & Silvii Æneæ, ac deinceps Silviorum regum primo libro continentur. Numitoris filia a Marte compressa; nati Romulus & Remus. Amulius obtruncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio lata. In curias populus divisus, Fidenates & Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit: ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit: cum Dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Post hæc trigeminorum pugna. Horatius absolutus. Metti Fuffetii supplicium. Alba diruta; Albani in civitatem recepti. Sa-

binis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumtus est. Ancus Marcius ceremonias a Numa institutas renovavit : Latinis victis & ad civitatem adscitis montem Aventinum adsignavit : Polorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit : pontem publicium in Tiberim fecit : Janiculum collem Urbi addidit : fines imperii protulit : Ostiam condidit. Regnavit annos viginti quatuor. Eo regnante Lucumo, Damarati Corinthii filius, a Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit ; & , in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cepit ; & post mortem Anci regnum exceperit. Centum additis, Patrum numerum auxit : Latinos subegit, circum designavit, ludos edidit : Sabinorum bello petitus equitum centurias ampliavit. Tentandæ scientiæ causa Atti Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset : quod quum ille fieri posse respondiisset, jussisse,

rum novacula cotem præcidere ; idque provinus ab Atto factum. Sabinos præterea acie vicit : urbem muro circumdedit : cloacas fecit. Occisus est ab Anci filiis , quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius , natus ex captiva nobili Corniculana ; cui puero , adhuc in cunisposito , caput arsisse traditum est. Is Veientes atque Etruscos prælio fudit : Censum primus egit : Lustrum condidit , quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur : classes centuriasque descripsit : pomærium protulit : colles Urbi , Quirinalem , Viminalem , Esquilinumque adjecit : templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus est a L. Tarquinio , Prisci filio , consilio filia suæ Tullia , quum regnasset annos quadraginta quatuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus , neque Patrum , neque populi jussu , regnum invasit : quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit : Turnum Herdonium fraude interemit : bellum cum Vols-

*cis gessit; & ex eorum præda templum Jovi
 in Capitolio fecit. Terminus & Juventas
 non addixere, quorum aræ moveri non
 potuerunt. Filii Sex. Tarquinii dolo Ga-
 bios in potestatem suam redegit. Hujus filiis
 Delphos profectis, & consulentibus, quis
 eorum regnaturus esset Romæ, dictum est,
 eum regnaturum, qui primus matrem oscu-
 latus esset. Quod responsum quum ipsi ali-
 ter interpretarentur, Junius Brutus, qui
 cum iis profectus erat, prolapsus se simu-
 lavit, & terram osculatus est: idque factum
 ejus eventus rei comprobavit. Nam quum,
 inpotenter se gerendo, Tarquinius Superbus
 omnes in odium sui adduxisset; ad ulti-
 mum, propter expugnatam nocturna vi a
 Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam (quæ,
 vocato patre ad se Tricipitino & viro Colla-
 tino, obtestata, ne inulta mors ejus esset,
 cultro se interemit) Bruti opera maxime
 expulsus est, quum regnasset annos viginti
 quinque. Tunc consules primum creati
 sunt L. Junius Brutus & L. Tarquinius
 Collatinus.*

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARVM
AB VRBE CONDITA
LIBER I

PROOEMIUM

FACTURUSNE operæ pretium sim, si a primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere aulam: quippe qui quum veterem, tum vulgatam esse rem videam; dum novî semper scriptores, aut in rebus certius aliquid adlaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos credunt. Utcumque erit, juvabit tamen, rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi pro virili parte & me (a) ipsum consuluisse; &, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini obficient, me consolet. Res est præ;

(a) me del. Crev.

terea & inmensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur; & quæ, ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine laboret sua: & legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines proximaque originibus minus præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, ut me a conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper, eerte dum prisca illa tota mente repeto, avertam, omnis experta curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere a vero, sollicitum tamen efficere possit. Quæ ante conditam condendamve urbem, poëtici magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec adfirmare, nec refellere in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet, consecrare origines suas, & ad Deos referre auctores; ea belli gloria est populo Romæ

no, ut, quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc & his similia, utcumque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium sit. Labente deinde paulatim disciplina, velut desidentes primo mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire cœperint præcipites: donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ, quod imitere, capias: inde, foedum inceptu, foedum exitu, quod vites. Ceterum aut me amor negotii suscepti fallit; aut nulla umquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior,

fuit : nec in quam civitatem (b) tam seræ
 avaritia luxuriaque immigraverint : nec ubi
 tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniae
 honos fuerit : adeo, quanto rerum minus,
 tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiarum
 avaritiam, & abundantes voluptates desiderium
 per luxum atque libidinem pereundi
 perdendique omnia invexere. Sed querelæ,
 ne tum quidem gratæ futuræ quum forsitan
 & necessariae erunt ; ab initio certe tantæ
 ordiendæ (c) rei absint. Cum bonis potius
 omnibus votisque ac precationibus Deorum
 Dearumque, si, ut poëtis, nobis quoque
 mos esset, libentius inciperemus, ut oris
 tanti operis successus prosperos darent,

(b) civitatem del. Gron.

(c) ordiunda Gron. Crev.

JAM primum omnium fati constat, Troja
 capta, in ceteros sævitum esse Trojanos;
 duobus Ænea Antenoreque (a), & vetusti
 jure hospitii, & quia pacis reddendæque
 Helenæ semper auctores fuerant, omne jus
 belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde va-
 rii Antenorem cum multitudine Henetum, <sup>Antenoris
fata.</sup>
 qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes
 & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amif-
 so, quærebant, venissè in intimum maris
 Hadriatici sinum: Euganeisque, qui inter
 mare Alpesque incolebant, pulsus, Henetos
 Trojanosque eas tenuisse terras: & in quem
 primum egressi sunt locum, Troja vocatur,
 pagoque inde Trojano nomen est: gens uni-
 versa Veneti adpellati. Ænean, ab simili <sup>Æneæ
fata.</sup>
 clade domo profugum, sed ad majora initia
 rerum ducentibus fati, primo in Macedo-
 niam venisse: inde in Siciliam quærentem
 sedes delatum: ab Sicilia, classe Laurentem
 agrum tenuisse: Trojæ & huic loco nomen
 est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab in-

(2) Æneæ Antenoreque Crev.

mentio prope errore nihil, præter arma & naves, superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus Rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde (b) fama est. Alii prælio victum Latinum pacem cum Ænea, deinde adfinitatem junxisse tradunt: alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad conloquium. Percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem existant; postquam audierit, multitudinem Trojanos esse, ducem Ænean, filium Anchisæ & Veneris; cremata patria & domo profugos sedem condendæque urbi locum quærere: & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitis sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Ænean apud Latinum fuisse in hospitio. Ibi Latinum apud Penates Deos domesticum publico adjunxisse

(b) exinde Gron. Crev.

LIBER I CAP. II 11

foedus, filia Æneæ in matrimonium data. Ea res utique Trojanis spem adfirmat tandem stabili certa que sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium adpellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Ascanium parentes dixere nomen.

*Ascanius
nascitur.*

II. BELLO deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægre patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. Victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique, diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes Mezentiumque eorum regem confugiunt: qui, Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, & tum nimio plus, quam satis tutum esset adcolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim focia arma Rutulis junxit. Æneas, adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine omnes essent, Latinos utram-

que gentem adpellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Ænean cessere. Fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis sui inpletset; tamen, quum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcunque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen. Jovem indigetem adpellant.

*Æneæ
mors.*

III. NONDUM maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit. Tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem pro certo adfirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major, quam hic, Creüsa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Julia gens auctorem nominis sui

nuncupat. Is Ascanius, ubicumque & quacumque matre genitus, (certe natum Ænea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condidit, quæ, ab situ porrectæ in dorso urbis, Longa Alba adpellata. Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. Tantum tamen opes creverant, maxime fufis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii adcolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Ænean Silvium creat: is deinde Latinum Silvium. Ab eo coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini adpellati. Mansit Silvii postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Arys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flu-

*Alba
condita.*

*Albanæ
Reges.*

mini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit: is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviam gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interimit: fratris filiam Rheam Silviam per speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

*Romuli &
Remi or-
tus.*

IV. SED debebatur, utopinor, fati tantæ origo urbis, maximique secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant: sacerdos vincita in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte qua-

LIFE
dam divina
nibus fragm
sum potens
guida rumpi
datur. Ita ve
proxima adu
est, (Romul
exponunt. V
erant. Tene
quo exposit
aqua deflun
bus, qui ci
cursum flex
adeo inter
lambentes
venit.
eo ad Ital
ros Sumr,
Iupam inre
locum fabu
inque (c)
atis, nec in
venando per
corporibus
tamm fabu
(c) ita

dam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad justum cursum poterat amnis; &, posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. Ita velut defuncti regis imperio, in proxima adluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est, (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam submissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, itaque (c) educati, quum primum adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrarè circa saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones, præda

*Educatio
& adoles-
centia.*

(c) ita Gron. Crev.

onustos, inpetus facere, pastoribusque rapta dividere: & cum his, crescente in dies grege juvenum, seria ac jocos celebrare.

V. JAM tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, & a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium (d), montem adpellatum. Ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus ea tenuerat (e) loca, sollempne adlatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes, Lyceum Pana venerantes, per lusum atque lasciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum sollempne norum esset, insidiosos ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his inpetum fieri: inde eos, conlecta juvenum manu, hostilem in modum prædas agere. Sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam & expositos jussu regis infantes sciebat, & tempus, quo ipse

eos

(d) Palatium deinde Palatinum Gron. Crev.

(e) tenuerit Crev.

eos sustulisset, ad id ipsum congruere. Sed rem in maturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem, aperiri noluerat. Necessitas prior venit. Ita, metu subactus, Romulo rem aperit. Forte & Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque, geminos esse fratres, comparando & ætatem eorum, & ipsam minime fervilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus, non cum globo juvenum, (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem inpetum facit: & a domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. Ita regem obruncant.

*Amulium
obtruncant, &
Numitorem
restituunt.*

VI. NUMITOR, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam discitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset; postquam (f) juvenes, perpetrata cæde, per-

(f) pro *postquam* Gron. & Crev. propemodum semper exhibent *posteaquam*. Id in universum monuisse fatius, opinor, erit, quam tædium lectoribus eadem adnotatione prope singulis paginis excitare.

gere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, eadem deinceps tyranni, sequere ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutassent; secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ. Et supererat multitudo Albanorum Latinorumque: ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea urbe quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde foedum certamen coortum a satis miti principio; (g) quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen

Urbis condendæ consilium capiunt.

(g) principio. Hic minus plene distinguunt Gron. & Crev. procedente phrasi ad *regeret* usque: Ibi autem punctum ponunt. Alii novam phrasin incipiunt a *quoniam*, minori distinctione posita post *regeret*, quod sensum pessundat.

LIBER I CAP. VII 19

novæ urbi daret, qui conditam imperio reget. Palatium (h) Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. PRIORI Remo augurium venisse fertur, sex vultures : jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat : tempore illi præcepto, at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur : ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatiores fama est, ludibrio fratris Remum novos tranfiluisse muros : inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, « Sic deinde, quicumque alius tranfiliet mœnia mea ») interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus : condita urbs conditoris nomine adpellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit : sacra Diis aliis Albano ritu ; Græco, Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem (i) in ea loca, Geryone interempto, boves mira

Remus a fratre occiditur.

Roma condita Ol. VII. 1. 2. ex Catonis sententia : ante C. 751

Herculis adventus in Latium.

(h) *Palatinum Gron. Crev.*

(i) *Herculem &c.* Hic initium capitis septimi fecit Crevierius. Similes variationes, in sequentibus, ne tanti quidem plerumque momenti, notare non placuit.

specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua, præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, & ipsum fessum via procubuisse. Ibi quum eum, cibo vinoque gravatum, sopor obpressisset, pastor adcola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eo deductura erant; averfos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules, ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. Quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occipit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. Quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clava, fidem pastorum nequidquam in-

LIVII
videtur, mem
protinus in
quam imp
mirabile
arum homin
dita Carme
ante Sibyl
hæ gentes
pastorum,
festa rem
nus facinor
formamque
tioraque
esset. Ubi
pit; «
» mihi
» rum co
» aram hi
» interris
» colat.
» oner
» dicit,
» qua de
» miter
» qua tu
» celest

vocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis, quam imperio, regebat loca : venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines ; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander, concursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis, excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogat, qui vir esset. Ubi nomen patremque ac patriam accepit ; « Jove nate, Hercules, salve [inquit] te » mihi mater, veridica interpretes Deum, aucturum cœlestium numerum cecinit ; tibi que » aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim » interris gens maximam vocet, tuoque ritu » colat. » Dextra Hercules data, « accipere se » omen inpleturumque fata, ara condita atque » dicata, » ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege, sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclitæ ea loca incolebant, factum, Forte ita evenit, ut Potitiis

*Evander
Arcas.*

*Ara
Maxima.*

ad tempus præsto essent, iisque exta adpouerentur; Pinarii, extis adefis, ad ceteram venirent dapem: inde infirutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis sollemnium vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt: donec, tradito servis publicis sollemni familiaræ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

*Republi-
cam ordi-
nat Romu-
lus.*

VIII. REBUS divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coallescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, jura dedit. Quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, quum cetero habitu se augustiorem, tum maxime licetoribus duodecim sumtis, fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant; me haud poenitet eorum sententiæ esse, quibus & adparitores & hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga prætexta sumta est, numerum quoque

ipsum ductum placet : & ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs, munitionibus (k) alia atque alia adpetendo loca, quum in spem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis causa, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem ementiebantur; locum, qui nunc septus descendantibus inter duos lucos est, Asylum aperit. Eo ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit : idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, consilium deinde viribus parat: centum creat senatores; sive quia is numerus fatis erat; sive quia soli centum erant, qui creari Patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum adpellati.

Urbem auget.

Asylum aperit.

Senatum instituit.

(k) quum alia a. a. a. loca in spem &c. Gron. Crev.

*Connubia
petit a
finitimis.*

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset: sed, penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat; quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent. » Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: » deinde, quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. » Satis scire, origini Romanæ & Deos adfuisse, & non defuturam virtutem: proinde » ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem & genus miscere. » Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, « Ecquod feminis quoque » asyllum aperuissent? id enir demum compar » connubium fore. » Ægre id Romana pubes passa, & haud dubie ad vim spectare res cœpit. Cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri sollemnes: Consualia vocat. Indici deinde

finitimis spectaculum jubet : quantoque ad-
 paratu tum sciebant, aut poterant, conce-
 lebrant; ut rem claram expectatamque face-
 rent. Multi mortales convenere, studio etiam
 videndæ novæ urbis; maxime proximi qui-
 que, Cæninenses, Crustumini, Antemnates.
 Jam Sabinorum omnis multitudo, cum libe-
 ris ac conjugibus, venit. Invitati hospitaliter
 per domos, quum situm mœniaque & fre-
 quentem tectis urbem vidissent, mirantur,
 tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi specta-
 culi tempus venit, deditæque eo mentes
 cum oculis erant, tum ex composito orta
 vis : signoque dato juvenus Romana ad ra-
 piendas virgines discurrit. Magna pars forte,
 ut in quem quæque inciderat, raptæ : quas-
 dam forma excellente, primoribus Patrum
 destinatas, ex plebe homines, quibus datum
 negotium erat, domos deferebant. Unam,
 longe ante alias specie ac pulchritudine in-
 signem, a globo Talassii cujusdam raptam
 ferunt; multisque sciscitantibus, cuiam eam
 ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio
 ferri clamitarum : inde nuptialem hanc vo-
 cem factam. Turbato per metum ludicro,
 mœsti parentes virginum profugiunt, incu-

*U. c. 4.
 a. C. 743.
 Raptus Sa-
 binarum.*

fantes violati hospitii fœdus , Deumque invocantes , cujus ad follemne ludosque , per fas ac fidem decepti , venissent. Nec raptis aut spes de se melior , aut indignatio est (1) minor : sed ipse Romulus circuibat , docebatque : « Patrum id superbia factum , qui » connubium finitimis negassent ; illas tamen » in matrimonio , in societate fortunarum omnium civitatisque , & , quo nihil carius humano generi sit , liberum fore. Mollirent modo iras : & , quibus fors corpora dedisset , darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam : eoque melioribus usuras viris , quod adnifurus pro se quisque sit , ut , quum suam vicem functus officio sit , parentum patriæque expleat desiderium. » Accedebant blanditiæ virorum , factum purgantium cupiditate atque amore : quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. JAM admodum mitigati animi raptis erant ; at raptarum parentes tum maxime fordida veste lacrimisque & querelis civitates concitabant. Nec domi tantum indignationes continebant , sed congregabantur undi-

(1) est del. Gron.

que ad Titum Tatium, regem Sabinorum :
 & legationes eo, quod maximum Tatii no-
 men in his regionibus erat, conveniebant.
 Cæninenses Crustuminiq̄ & Antemnates
 erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat.
 Lente agere iis Tatius Sabinique visi sunt.
 Ipsi inter se tres populi communiter bellum
 parant. Ne Crustumini quidem atque Antem-
 nates, pro ardore iraque Cæninensium, fatis
 se inpigre movent : ita per se ipsum nomen
 Cæninum in agrum Romanum inpetum facit.
 Sed effuse vastantibus fit obvius cum exer-
 citu Romulus, levique certamine docet,
 vanam sine viribus iram esse : exercitum
 fundit fugatque : fufum persequitur : regem
 in prælio obruncat & spoliat : duce hostium
 occiso, urbem primo inpetu capit. Inde exer-
 citu victore reducto, ipse quum factis vir ma-
 gnificus, tum factorum ostentator haud mi-
 nor, spolia ducis hostium cæsi suspensâ fa-
 bricato ad id apte ferculo gerens, in Capito-
 lium adscendit : ibique ea quum ad quercum
 pastoribus sacram deposuisset, simul cum
 dono designavit templo Jovis fines, cogno-
 menque addidit Deo : « Jupiter Feretri [in-
 quit] hæc tibi victor Romulus rex regia arma

*Bellum
 Cæninense*

» fero, templumque iis regionibus, quas modo
 » animo metatus sum, dedico, sedem opimis
 » spoliis, quæ, regibus ducibusque hostium cæ-
 » sis, me auctorem sequentes, posteri ferent.»
 Hæc templi est origo, quod primum omnium
 Romæ sacratum est. Ita deinde Diis visum,
 nec inritam conditoris templi vocem esse,
 qua laturos eo spolia posteros nuncupavit:
 nec, multitudine comptum, ejus doni vul-
 gari laudem. Bina postea, inter tot annos,
 tot bella, opima parta sunt spolia: adeo rara
 ejus fortuna decoris fuit.

*Antemna-
 zes vicli.*

XI. DUM ea ibi Romani gerunt, Antem-
 natium exercitus per occasionem ac solitudi-
 nem hostiliter in fines Romanos incursionem
 facit. Raptim & ad hos Romana legio ducta
 palatos (m) in agris obpressit. Fusi igitur
 primo inpetu & clamore hostes: oppidum
 captum: duplicique victoria ovantem Romu-
 lum Herfilia conjux, precibus raptarum fa-
 tigata, orat, ut parentibus earum det veniam,
 & in civitatem accipiat: ita rem coalescere
 concordia posse. Facile inpetratum. Inde con-
 tra Crustuminos profectus, bellum inferen-

*Crustumini
 vicli.*

(m) *palantes Gron. Crev.*

tes. Ibi minus etiam, quod (n) alienis cladi-
 bus ceciderant animi, certaminis fuit. Utro-
 que coloniæ missæ. Plures inventi, qui prop-
 ter ubertatem terræ in Crustuminum nomi-
 na darent: & Romam inde frequenter migra-
 tum est, a parentibus maxime ac propinquis
 raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum or-
 tum, multoque id maximum fuit; nihil enim
 per iram aut cupiditatem actum est: nec
 ostenderunt bellum prius, quam intulerunt.
 Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius
 Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem
 auro conrumpit Tatius, ut armatos in arcem
 accipiat: aquam forte ea tum sacris extra
 mœnia petitem ierat. Accepti obrutam armis
 necavere: seu ut vi capta potius arx vide-
 retur, seu prodendi exempli causa, ne quid
 usquam fidum proditori esset. Additur fabu-
 læ (o), quod vulgo Sabini aureas armillas
 magni ponderis brachio lævo, gemmatosque
 magna specie annulos habuerint, pepigisse
 eam, quod in sinistris manibus haberent:
 eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt,
 qui eam ex pacto tradendi quod in sinistris
 manibus esset, directo arma petisse dicant:

*U. c. 5.
 a C. 747.
 Sabinum
 bellum.*

(n) quod jam Gron. Crev. (o) fabula Gron. Crev.

& fraude visam agere, sua ipsam peremptam mercede.

XII. TENUERE tamen arcem Sabini : atque inde postero (p) die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, compleffet, non prius descenderunt in æquum, quam, ira & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrimque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus (q) Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. Hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus, & ipse turba fugientium actus, arma ad cælum tollens, « Jupiter, tuis [inquit] jussus avibus hic in » Palatio (r) prima urbi fundamenta jeci. Arcem jam, scelere emtam, Sabini habent: inde huc armati, superata media valle, tendunt. At tu, pater Deum hominumque, hinc » saltem arce hostes: deme terrorem Rôma-

(p) *postera* Gron. Crev.

(q) *Mettius*. Sic semper. Gron. Crev.

(r) *Palatino* Gron. Crev.

» nis, fugamque foedam sistite. Hic ego tibi
 » templum Statori Jovi, quod monumentum
 » sit posteris, tua praesenti ope servatam urbem
 » esse, voveo.» Hæc precatus, veluti si (s) fen-
 » sisset auditas preces, « Hinc [inquit] Roma-
 » ni, Jupiter optimus maximus resistere, atque
 » iterare pugnam jubet.» Resistere Romani,
 tamquam cœlesti voce iussi. Ipse ad primores
 Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis
 princeps ab arce decucurrerat, & effusos
 egerat Romanos, toto quantum foro spatium
 est; nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans,
 « Vicimus perfidos hospites, inbel-
 » les hostes. Jam sciunt longe aliud esse virgi-
 » nes rapere, aliud pugnare cum viris.» In
 eum, hæc gloriantem, cum globo ferocissimorum
 juvenum Romulus inpetum facit. Ex equo tum
 forte Mettus pugnabat: eo pelli facilius fuit:
 pulsus Romani persequuntur: & alia Romana
 acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos.
 Mettus in paludem sese, strepitu sequentium
 trepidante equo, coniecit: adverteratque ea
 res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille
 quidem, adniventibus ac vocantibus suis,
 favore multorum addito

(s) si del. Gron. Crev.

animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant praelium; sed res Romana erat superior.

*Matronæ
prælium
dirimunt.*

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis sciffaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso inpetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, « ne se sanguine nefando foceri generi- » que respergerent: ne parricidio macularent » partus suos, nepotum illi, liberum hi pro- » geniem. Si adfinitatis inter vos, si connubii » piget, in nos vertite iras: nos causa belli, » nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus » sumus. Melius peribimus, quam sine alteris » vestrum viduæ aut orbæ vivemus. » Movet

*U. e. 7.
a C. 745.
Pax con-
venit.*

res tum multitudinem, tum duces. Silentium & repentina fit quies. Inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed & civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant: imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis ramen aliquid daretur, Quirites a Curibus adpellati. Monumentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emerfus palude equus Curtium

in

in vado statuit, Curtium lacum adpellarunt. Ex bello tam tristi læta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque, quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis inposuit. Id non traditur, quum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt, Ramnenses ab Romulo, ab Tito Tatio Titienses adpellati. Lucerum nominis & originis causâ incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

XIV. Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant: quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum & preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit; nam Lavinii, quum ad sollemne sacrificium eo venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minus ægre, quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt; seu ob infidam societatem regni, seu quia haud injuria cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur

U. c. 12;
a. C. 740.
T. Tatii
mors.

*Bellum
cum Fidenatibus.*

tur legatorum injuriæ regisque cædes, foedus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis, bellum ortum. Fidenates, nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum adparebat, occupant bellum facere. Juventute armata inmissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens, ex agris in urbem inlatus, pronuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra a Fidenis mille passuum locat: ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subfidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso & minaci genere pugnae, adquitando ipsis prope portis, hostem excivit: fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minus mirabilem dedit: & quum, velut inter pugnae fugæque

consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum; plenis repente portis effusi hostes, impulsâ Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant: ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius pene quam Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius, (quippe vera fugâ) qui simulantes paullo ante secuti erant, oppidum repetebant. Non tamen eripuerunt se hosti: hærens in terga Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno inrumpit.

XV. BELLI Fidenatis contagione irritati Veientium animi, & consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis, quam iusti more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere. Romanus contra, postquam

*Bellum
cum Ve-
ientibus.*

hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit. Quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Veientes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi, viribus nulla arte adjutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: persecutusque fufos ad mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis, quam prædæ, studio. Eaque clade, haud minus quam adversa pugna subacti Veientes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte multatis, in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme, Romulo regnante, domi militiæque gesta: quorum nihil absonum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit, non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ; ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit ut, in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. Multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus; longe ante alios acceptissimus militum animis: trecentosque armatos ad custodiend

LIBER I CAP. XVI 37

corporis, quos Celeres adpellavit, non in bello solum, sed etiam in pace, habuit.

XVI. His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet; subito coorta tempesta cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit: nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebatur Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, velut orbitatis metu ista, moestum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem, parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent: pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri & pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. Namque Pro-

*U. c. 37.
a. C. 715.
Mors
Romuli.*

culus Julius, sollicita civitate desiderio regis;
 & infensa Patribus, gravis, ut traditur;
 quamvis magnæ rei auctor, in concionem
 prodit. « Romulus [inquit] Quirites, parens
 » urbis hujus, prima hodierna luce cælo re-
 » pente delapsus, se mihi obvium dedit. Quum,
 » persusus horrore venerabundusque, adstif-
 » sem, petens precibus, ut contra intueri fas
 » esset: abi, nuncia, inquit, Romanis, Cœles-
 » tes ita velle, ut mea Roma caput orbis ter-
 » rarum sit: proinde rem militarem colant:
 » sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes
 » humanas armis Romanis resistere posse;
 » hæc [inquit] locutus, sublimis abiit. »
 Mirum quantum illi viro, nuncianti hæc,
 fidei (t) fuerit; quamque desiderium Romuli
 apud plebem exercitumque, facta fide immor-
 talitatis, lenitum sit.

XVII. PATRUM interim animos certamen
 regni ac cupido versabat. Necdum a singulis,
 quia nemo magnopere eminebat in novo po-
 pulo, pervenerant factiones: inter ordines
 certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne, quia post
 Tatii mortem ab sua parte non erat regna-
 tum, in societate æqua possessionem imperii

(t) fides Gron. Crev.

amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem adspernabantur. In variis voluntatibus regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incesfit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum inritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. Et esse igitur aliquod caput placebat; & nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita (u) rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant. Decem imperitabant, unus cum insignibus imperii & lictoribus erat: quinque dierum spatium finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annumque intervallum regni fuit. Id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum adpellatum. Fremere deinde plebs, multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultra nisi regem, & ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres; obferendum ultro rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permessa, ut non plus darent juris, quam detinerent (v); decre-

U. c. 38.
a. C. 714.
Interregnum
annuum.

(u) itaque Crev. (v) retinerent Gron. Crev.

verunt enim, ut, cum populus regem iussisset; id sic ratum esset, si Patres auctores fierent. Hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus, vi adempta: priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocata: « Quod bonum, faustum, felixque sit, [inquit,] Quirites, regem create; ita Patribus » visum est. Patres deinde, si dignum, qui » secundus ab Romulo numeretur, crearetis; » auctores fient. » Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent juberentque, ut senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

*Electio
Numæ.*

XVIII. INCLITA justitia religioque ea tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falso Samium Pythagoran edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in ultima Italiæ ora, circa Metapontum Heracleamque & Crotona, juvenum æmulantium studia coetus habuisse constat. Ex quibus locis

et si equi

Sabinos

quam

quove p

nas sermo

igitur ing

fuisse op

peregrin

tristi ve

lum quoc

mine Num

clinari op

videbatur

factionis

civium

ad unum

ferendum

augurato

de se qu

augere (

id perpet

in ætem,

selu. Aug

selu. Aug

abundant

(2)

etfi ejusdem ætatis fuisset, quæ (x) fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio, quemquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove præsidio unus per tot gentes, dissimulatas ferone moribusque, pervenisset? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam inconruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quamquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumto, videbantur; tamen, neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quemquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Adcitus, sicut Romulus

*U. c. 39.
a. C. 713.
Inauguratio
Numæ.*

augurato urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli iussit. Inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus confedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum adpellaverunt.

(x) *qua Gron. Crev.*

Inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dextras ad meridiem partes, lævas ad septentrionem esse dixit. Signum contra, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, dextra in caput (y) Numæ inposita, precatus est ita: « Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, » cujus ego caput teneo, Regem Romæ esse, » uti tu signa nobis certa adclarassis inter eos » fines, quos feci. » Tum peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet; quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

*Numæ
instituta.*

XIX. QUI, regno ita positus, urbem novam, conditam vi & armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. Quibus quum inter bella adfuescere videret non posse, quippe efferatos militia animos; mitigandum ferocem populum armorum defuetudine ratus, Janum ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus ut in armis esse civitatem; clausus pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: se

*Janus
belli & pacis
index.*

(y) capite Gron.

mel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum : iterum, quod nostræ ærati Dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac fœderibus junxisset animos, positus exter-
 norum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplina-
 que militaris continuerat ; omnium primum, rem ad multitudinem inperitam, & illis seculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est. Qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset ; simulat sibi cum Dea Egeria congressus nocturnos esse : ejus se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituire : sacerdotes suos cuique Deorum præficere. Atque omnium primum, ad cursum lunæ, in duodecim menses describit annum : quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, defuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe) intercalari-
 bus mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto & vigesimo anno ad metam eandem solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium

*Dea
Egeria.*

spatiis dies congruerent. Idem nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit, quamquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicosa plures Romuli, quam Numæ, similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella; ne sacra regiæ vicis desererentur, flaminem Jovi adfiduum sacerdotem creavit, insignique eum veste & curuli regia sella adornavit. Huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Vestæ legit; Alba oriundum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum. His, ut adfiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque ceremoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ insigne dedit, & super tunicam æneum pectori tegumen: celestiaque arma, quæ ancilia adpellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis sollempnique saltatu jussit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta

Flamines.

Salii.

Pontifex.

exsignataque adtribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumtus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra Pontificis scitis subjecit; ut esset, quo consultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur: nec cœlestes modo ceremonias, sed iusta quoque funebria placandosque Manes, ut idem Pontifex edoceret; quæque prodigia, fulminibus aliove quo visu (z) missa, susciperentur atque curarentur. Ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque consuluit auguriis, quæ suscipienda essent.

Prodigiorum procuratio.

XXI. Ad hæc consultanda procurandaque, multitudine omni a vi & armis conversa, & animi aliquid agendo occupati erant, & Deorum adfidua infidens cura, quum interesse rebus humanis cœleste Numen videretur, ea pietate omnium pectora inbuerat, ut fides ac jusjurandum, proximo legum ac pœnarum metu (a), civitatem regerent. Et quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli,

Populi Rom. religio & tranquillitas.

(z) *viso Gron. Crev.*

(a) *proxime l. a. p. metum Gron. Crev.*

mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, castra, non urbem, positam in medio ad sollicitandam omnium pacem, crederant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem, totam in cultum versam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua: quo quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deæ, inferebat, Camenis eum lucum sacrauit; quod earum ibi concilia cum conjuge sua Egeria essent. Et soli Fidei sollempne instituit: ad id sacrarium flamines bigis, curru arcuato, vehi iussit, manuque ad digitos usque involutam divinam facere: significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnavit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus, erat civitas.

XXII. NUMÆ morte ad interregnum res
 rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem
 Hostilii, ejus in infima arce clara pugna
 adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit.
 Patres auctores facti. Hic non solum proximo
 regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo
 fuit: tum ætas viresque, tum avita quoque
 gloria animum stimulabat. Senescere igitur
 civitatem otio ratus, undique materiam
 excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut
 agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex
 Romano prædas in vicem agerent. Imperita-
 bat tum C. Cluilius Albæ. Utrimque legati
 fere sub eodem tempore ad res repetendas missi.
 Tullus præceperat suis, ne quid prius, quam
 mandata, agerent: satis sciebat, negaturum
 Albanum; ita pie bellum indici posse. Ab
 Albanis socordius res acta: excepti hospitio
 ab Tullo blande ac benigne, comiter regis
 convivium celebrant. Tantisper Romani
 & res repetiverant priores, & negant
 Albano bellum in trigesimum diem indixe-
 rant. Hæc renuntiant Tullo. Tum legatis
 Tullus dicendi potestatem, quid petentes ve-
 nerint, facit. Illi, omnium ignari, primum
 purgando terunt tempus: « Se invito quid-

*U. c. 82.
 a. C. 670.
 Tullus
 Hostilius
 rex eligi-
 tur.*

»quam, quod minus placeat Tullo, disturos;
 »sed imperio subigi: res repetitum se venisse.
 »Ni reddantur, bellum indicere iustos.» Ad
 hæc Tullus: «Nunciate [inquit] regi vestro,
 »regem Romanum Deos facere testes, uter
 »prius populus res repetentes legatos adper-
 »natus dimiserit, ut in eum omnes expetant
 »hujusce cladis belli.»

*U. c. 87.
 a. C. 667.
 Bellum
 cum
 Albanis.*

XXIII. HÆC nunciant domum Albani. Et
 bellum utrimque summa ope parabatur, ci-
 vili simillimum bello, prope inter parentes
 natosque, Trojanam utramque prolem, quum
 Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab
 Albanorum stirpe regum oriundi Romani
 essent. Eventus tamen belli minus miserabi-
 lem dimicationem fecit: quod nec acie cer-
 ratum est; &, testis modo dirutis alterius
 urbis, duo populi in unum confusi sunt.
 Albani priores ingenti exercitu in agrum
 Romanum inpetum fecere: castra ab urbe
 haud plus quinque millia passuum locant,
 fossa circumdant: fossa Cluilia ab nomine
 ducis per aliquot secula adpellata est, donec
 cum re nomen quoque vetustate abolevit. In
 his castris Cluilius Albanus rex moritur:
 dictatorem Albani Mettum Fuffetium creant.

In

Interim Tullus ferox, præcipue morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetitum, pœnas ob bellum impium dictitans, nocte præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettum: ducit, quam proxime ad hostem potest: inde legatum præmissum nunciare Tullo jubet, «priusquam dimicent, opus esse conloquio: si secum congressus sit, satis scire, ea se adlaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam, pertineant.» Haud adspernatus Tullus, tametsi vana adferebantur, in aciem (b) educit. Exeunt contra & Albani. Postquam instructi utrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: «Injurias & non redditas res ex foedere, quæ repetitæ sint, & ego regem nostrum Cluiliam, causam hujusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. Sed, si vera potius, quam dictu speciosa, dicenda sunt; cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque, recte, an perperam, inter-

(b) suos in aciem Gron.

»pretor : fuerit ista ejus deliberatio , qui bel-
 »lum suscepit. Me Albani gerendo bello ducem
 »creavere. Illud te , Tulle , monitum velim :
 »Etrusca res , quanta circa nos teque maxime
 »sit , quo propiores vos , hoc magis scis : mul-
 »tum illi terra , plurimum mari pollent. Me-
 »mor esto , jam quum signum pugnae dabis ,
 »has duas acies spectaculo fore ; ut fessos
 »confectosque , simul victorem ac victum ad-
 »grediantur. Itaque , si nos Dii amant , quo-
 »niam , non contenti libertate certa , in du-
 »biam imperii servitiique aleam imus ; inea-
 »mus aliquam viam , qua utri utris imperent ,
 »sine magna clade , sine multo sanguine utrius-
 »que populi , decerni possit. » Haud displicet
 res Tullo , quamquam , tum indole animi ,
 tum spe victoriae , ferocior erat. Quarenti-
 bus utrimque ratio initur , cui & fortuna
 ipsa praebuit materiam.

*Horatio-
 rum & Curiatorum
 pugna proponitur.*

XXIV. FORTE in duobus tum exercitibus
 erant trigemini fratres , nec aetate , nec viri-
 bus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse ,
 fatis constat : nec ferme res antiqua alia est
 nobilior : tamen in re tam clara nominum
 error manet ; utrius populi Horatii , utrius
 Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt :

plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent: hos ut sequar, inclinatur animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro: ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur; tempus & locus convenit. Priusquam dimicarent, foedus ictum inter Romanos & Albanos est his legibus, ut, cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Foedera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior foederis memoria est. Fecialis regem Tullum ita rogavit: « Jubesne me, Rex, cum patre » patrato populi Albani foedus ferire? » jubente rege, « Sagmina, [inquit] te, Rex, » posco. » Rex ait, « Puram tollito. » Fecialis ex arce graminis herbam puram adtulit; postea regem ita rogavit: « Rex, facisne me tu » regium nuncium populi Romani Quiritium? » vasa, comitesque meos? » Rex respondit: « Quod sine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio. » Fecialis erat M. Valerius; patrem patratum Sp. Fusum fecit, verbera caput capillosque tangens. Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, san-

*Foederis
ferendi
ritus.*

ciendum fit foedus; multisque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: « Audi [inquit] Jupiter; audi, pater patratus » populi Albani; audi tu, populus Albanus; » ut illa palam prima postrema ex illis tabulis » cerave recitata sunt sine dolo malo, utique » ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis » legibus populus Romanus prior non deficiet. » Si prior defexit publico consilio, dolo malo; tu illo die, Jupiter, populum Romanum » sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie » feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque. » Id ubi dixit, porcum faxo filice percussit. Sua item carmina Albani suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. FœDERE ic̄to, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, « Deos patrios patriam ac » parentes, quidquid civium domi, quidquid in » exercitu sit, illorum tunc arma, illorum inveterari manus: » feroces & suo pte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Confederant utrimque pro castris duo exercitus, periculi magis

*Certaminis
descriptio.*

præsens, quam curæ, expertes; quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. Itaque ergo erecti suspensique in minime gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum; infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: & neutro inclinata spe, torpebat vox spiritusque. Confertis deinde manibus, quum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque & sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes conruerunt. Ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus; Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox.

Ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere adfectum corpus sineret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes; unum haud procul ab sese abesse: in eum magno inpetu rediit (c). Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatii, uti (d) opem ferant fratri; jam Horatius, caeso hoste victor, secundam pugnam petebat: tum clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum; & ille defungi proelio festinat. Prius itaque, quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, & alterum Curiatium conficit. Jamque, æquato Marte, singuli supererant; sed nec spe, nec viribus pares. Alterum intactum ferro corpus & geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti: nec illud proelium fuit. Romanus exultans, « Duos [inquit] fratrum manibus » dedi: tertium causæ belli hujusce, ut Romano manus Albano imperet, dabo. » Male susti-

(c) *redit* Gron. Crev. (d) *ut* Gron. Crev.

menti arma gladium superne jugulo defigit :
 jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratu-
 lantes Horatium accipiunt; eo majore cum
 gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad
 sepulturam inde suorum nequaquam paribus
 animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti,
 alteri ditionis alienæ facti. Sepulcrâ exstant,
 quo quisque loco cecidit: duo Romana uno
 loco propius Albam, tria Albana Romam
 versus; sed distantia locis, & ut (e) pugna-
 rum est.

XXVI. PRIUSQUAM inde digrederentur,
 roganti Metto, ex fœdere isto quid impera-
 ret, imperat Tullus, uti juventutem in ar-
 mis habeat: usurum se eorum opera, si bel-
 lum cum Veientibus foret: ita exercitus inde
 domos abducti. Princeps Horatius ibat, tri-
 gemina (f) spolia præ se gerens. Cui soror
 virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat,
 obvia ante portam Capenam fuit: cognito-
 que super humeros fratris paludamento sponsi,
 quod ipsa confecerat, solvit crines, & fle-
 biliter nomine sponsum mortuum adpellat.
 Movet feroci juveni animum comploratio so-
 roris in victoria sua tantoque gaudio publico.

*Horatius
 sororem
 occidit.*

(e) ut & Gron. (f) *tergemina* Gron. Crev.

Stricto itaque gladio, simul verbis increpans,
 transfigit puellam. « Abi hinc cum inmatu-
 » ro amore ad sponsum, [inquit] oblita fra-
 » trum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic
 » eat, quæcumque Romana lugebit hostem. »
 Atrox visum id facinus Patribus plebique :
 sed ræcens meritum facto obstabat; tamen
 raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis
 ingratiq[ue] ad vulgus judicii, aut, secundum
 judicium, supplicii auctor esset; concilio
 populi advocato, « Duumviros, [inquit] qui
 » Horatio perduellionem judicent secundum
 » legem, facio. » Lex horrendi carminis erat :
 « Duumviri perduellionem judicent. Si a
 » duumviris provocarit, provocatione certato :
 » si vincent, caput obnubito : infelici arbori
 » recte suspendito : verberato vel intra pomœ-
 » rium, vel extra pomœrium. » Hac lege
 duumviri creati, qui se absolvere non reban-
 tur ea lege, ne innoxium quidem, posse,
 quum condemnassent; tum alter ex his, « P.
 » Horati, tibi perduellionem judico, [inquit]
 » I, licitor, conliga manus. » Accesserat licitor,
 injiciebatque laqueum. Tum Horatius, auctore
 Tullo, clemente legis interprete, « Provoco »
 inquit. Ita de provocatione certatum ad po-

*In jus
 vocatur.*

pulum est. Moti homines sunt in eo iudicio, maxime P. Horatio patre proclamante, « se » filiam jure cæsam judicare; ni ita esset, pa- » trio jure in filium animadversurum fuisse. » Orabat deinde, « ne se, quem paullo ante cum » egregia stirpe conspexissent, orbum liberis » facerent. » Inter hæc senex, juvenem ample- xus, spolia Curiatorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia adpellatur, ostentans, « Hunccine, [ajebat,] quem modo decoratum » ovantemque victoria incedentem vidistis, » Quirites, eum sub furca vincitum inter ver- » bera & cruciatus videre potestis? quod vix » Albanorum oculi tam deforme spectaculum » ferre possent. I, licitor, conliga manus, quæ » paullo ante armatæ imperium populo Roma- » no pepererunt. I, caput obnube liberatoris » urbis hujus: arbori infelici suspende: ver- » bera, vel intra pomœrium, modo inter illa » pila & spolia hostium; vel extra pomœrium, » modo intra (g) sepulcra Curiatorum. Quo » enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non » sua decora eum a tanta sceditate supplicii vin- » dicent? » Non tulit populus nec patris lacri- mas, nec ipsius parem in omni periculo ani- mum: absolventque admiratione magis

*Abfolvitur
a P. R.*

(g) *inter Crev.*

virtutis, quam jure causæ. Itaque, ut cædes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur; imperatum patri, ut (h) filium expiaret pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmissio per viam tigillo, capite adaperto, velut sub jugum misit juvenem. Id hodie quoque publice semper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiæ sepulcrum, quo loco conruerat icta, constructum est faxo quadrato.

XXVII. NĒC diu pax Albana mansit. Invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrumpit; &, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus, quam virium, cernebat esse; ad bellum palam atque ex edicto gerendum (i) alios concitat populos: suis per speciem societatis prodicionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Veientibus fociis consilii adsumtis, pacto transicionis Albanorum ad bellum atque arma in-

*Bellum
cum Fidenatibus.*

(h) ut del. Gron. Crev. (i) gerendum. Crev.

citantur. Quum Fidenæ aperte descissent,
 Tullus, Metto exercituque ejus ab Alba ad-
 cito, contra hostes ducit. Ubi Anienem tran-
 sivit, ad confluentes conlocat castra. Inter eum
 locum & Fidenas Veientium exercitus Tibe-
 rim transierat. Hi & in acie prope flumen
 tenere dextrum cornu: in sinistro Fidenates
 propius montes consistunt. Tullus adversus
 Veientem hostem dirigit suos: Albanos con-
 tra legionem Fidenatium conlocat. Albano
 non plus animi erat, quam fidei. Nec manere
 ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad
 montes succedit. Inde, ubi satis subisse sese
 ratus est, erigit totam aciem: fluctuansque
 animo, ut tereret tempus, ordines explicat.
 Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea
 inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis,
 qui proximi steterant, ut nudari latera sua
 fociorum digressu senserunt: inde eques ci-
 tato equo nunciat regi, abire Albanos. Tul-
 lus in re trepida duodecim vovit Salios, fa-
 naque Pallori ac Pavori. Equitem, clara in-
 crepans voce, ut hostes exaudirent, redire
 in prælium jubet: « Nihil trepidatione opus
 » esse: suo jussu circumduci Albanum exerci-
 » tum, ut Fidenatium nuda terga invadant. »

Metto
perfidia.

Idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus interfepfit. Qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit: & audiverant clara voce dictum; & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Veientem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere inpetum: sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit; alii, arma fœde jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consilium obpressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

*Romani
victores.*

XXVIII. TUM Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Mettum benigne adloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi inluxit, paratis

omnibus, ut adsolet, vocari ad concionem
 utrumque exercitum jubet. Praecones, ab
 extremo orsi, primos excivere Albanos: hi,
 novitate etiam rei moti, ut regem Romanum
 concionantem audirent, proximi constitere.
 Ex composito armata circumdatur Romana
 legio: centurionibus datum negotium erat,
 ut sine mora imperia exsequerentur. Tum
 ita Tullus inquit: « Romani, si umquam ante
 » alias ullo in bello fuit, quod primum Diis
 » immortalibus gratias ageretis, deinde vestrae
 » ipsorum virtuti; hesternum id praelium fuit.
 » Dimicatum est enim non magis cum hostibus,
 » quam, quae dimicatio major atque (1) pericu-
 » losior est, cum prodicione ac perfidia socio-
 » rum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, in-
 » jussu meo Albani subiere ad montes: nec
 » imperium illud meum, sed consilium & im-
 » perii simulatio fuit: ut nec, vobis ignoran-
 » tibus deserere vos, averteretur a certamine
 » animus; & hostibus, circumveniri se a tergo
 » ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa,
 » quam arguo, omnium Albanorum est. Ducem
 » secuti sunt: ut & vos, si quo ego inde agmen
 » declinare voluisssem, fecissetis. Mettus ille

*Suppli-
 cium de
 Metto
 Junium.*

(1) ac Gron, Crev.

» est ductor itineris hujus ; Mettus idem hujus
 » machinator belli , Mettus foederis Romani
 » Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius,
 » nisi in hunc insigne jam documentum mortali-
 » bus dedero. » Centuriones armati Mettum
 (*m*) circumfistunt. Rex cetera , ut orsus erat ,
 peragit. « Quod bonum , faustum , felixque sit
 » populo Romano ac mihi , vobisque , Albani :
 » populum omnem Albanum Romam traducere
 » in animo est ; civitatem dare plebi ; primores
 » in patres legere ; unam urbem , unam rem-
 » publicam facere. Ut ex uno quondam in duos
 » populos divisa Albana res est , sic nunc in
 » unum redeat. » Ad hæc Albana pubes , iner-
 » mis ab armatis septa , in variis voluntatibus ,
 » communi tamen metu cogente , silentium te-
 » net. Tum Tullus : « Mette Fuffeti [inquit]
 » si ipse discere posses fidem ac foedera servare ;
 » vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset.
 » Nunc quoniam tuum insanabile ingenium est ;
 » at tu tuo supplicio doce humanum genus ea
 » sancta credere , quæ a te violata sunt. Ut
 » igitur paullo ante animum inter Fidenatem
 » Romanamque rem ancipitem gessisti ; ita jam
 » corpus passim distrahendum dabis. » Exinde ,

(*m*) Mettum del. Gron.

duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum inligat Mettum. Deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes a tanta fœditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit: in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

XXIX. INTER hæc jam præmissi Albam (n) erant equites, qui multitudinem traducerent Roman. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem. Quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet; quum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis & cursus per urbem armorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut, præ metu obliti, quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut vero

U. c. 87.
a. C. 665.
Alba
diruta.

(n) *Albam* l. *Alban* Стр.

jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia inpleverat; raptim, quibus quisque poterat, elatis, quum larem, ac penates, tectaque in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent, jam continens agmen migrantium inpleverat vias: & conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas: vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum præcipue, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

*Cælius
mons Urbi
additus.*

XXX. ROMA interim crescit Albæ ruinis: duplicatur civium numerus. Cælius additur urbi mons; &, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique (o) habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea

quo-

(o) *ibique deinde habitavit, Crev.*

quoque pars reipublicæ cresceret, legit Tullios (p), Servilios, Quintios (q), Geganios, Curiatios, Clælios: templumque ordini ab se aucto curiam facit, quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem adpellata est. Et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones & veteres eodem supplemento explevit, & novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris armisque. Utrimque injuriæ factæ, ac res nequidquam erant repetitæ. Tullus ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur. Sabini suos prius in lucum confugisse ac Romæ retentos. Hæ causæ belli ferebantur: Sabini, haud parum memores, & suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere & ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. Inde, ob residuas bellorum iras maxime, sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere; & apud vagos

(p) *Julios Gron. Crev.* (q) *Quintios Gron. Crev.*

*U. c. 100.
a. C. 652.
Bellum
cum
Sabinis.*

quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti sunt; valuitque apud Veientes (nam de ceteris minus mirum est) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrimque summa ope pararent (r), vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent; occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit: ubi & peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente investis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

*Lapidibus
pluit Alba-
no in mon-
te.*

XXXI. DEVICTIS Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac rota res Romana esset; nunciatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluuisse. Quod quum credi vix posset; missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cælo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent; quæ, velut Diis

(r) pararetur Gron.

quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant : & aut Romana sacra susceperant ; aut , fortunæ , ut fit , obirati , cultum reliquerant Deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novemdiale sacrum publice susceptum est : seu voce cœlesti ex Albano monte missa , (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu. Mansit certe sollemne , ut , quandoque idem prodigium nunciaretur , feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est : unde quum pigritia militandi oriretur ; nulla tamen armis quies dabatur ab bellicoso rege , salubriora etiam credente militiæ , quam domi , juvenum corpora esse : donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces ; ut , qui nihil ante ratus esset minus regium ; quam sacris dedere animum , repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret , religionibusque etiam populum inpleret. Vulgo jam homines eum statum rerum , qui sub Numa rege fuerat , requirentes , unam opem ægris corporibus relictam , si pax veniaque ab Diis impetrata esset , credebant. Ipsum regem , tradunt , volventem

*Tulli
morbus &
mors.*

commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta sollempnia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed ira Jovis, sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagrassè. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos & triginta.

*U. c. 114.
a. C. 638.
Ancus
Marcius
rex electus.*

XXXII. MORTUO Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. Quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcus erat. Qui, ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis; longe (s) antiquissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem, (t) in album relata, proponere in publico jubet. Inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta spes,

*Sacra rite
colenda
curat.*

(s) *longeque* Gron, (t) *add. maximum* Gron.

In avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, iustum fœdus erat, sustulerant animos : & , quum incursionem in agrum Romanum fecissent , repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt ; desidem Romanum regem inter facella & aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium , & Numæ , & Romuli memor : & , præterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat , quum in novo , tum feroci populo ; etiam , quod illi contigisset otium , sine injuria id se haud facile habiturum : tentari patientiam , & tentatam contemni : temporaque esse Tullo regi aptiora , quam Numæ. Ut tamen , quoniam Numa in pace religiones instituisset , a se bellicæ ceremoniæ proderentur ; nec gererentur solum , sed etiam indicerentur bella aliquo ritu ; jus ab antiqua gente Æquicolis , quod nunc feciales habent , descripsit , quo res repetuntur. Legatus , ubi ad fines eorum venit , unde res repetuntur , capite velato filo (lanæ velamen est) « Audi , » Jupiter , inquit , audite , fines ; (cujuscumque » gentis sunt , nominat) audiat Fas. Ego sum » publicus nuncius populi Romani : juste pie

» que legatus venio, verbisque meis fides sit. »
 Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem
 facit : « Si ego injuste inpieque illos homi-
 » nes illasque res dedier nuncio populi Romani
 » mihi exposco, tum patriæ compotem me
 » numquam firis (u) esse. » Hæc, quum fines
 suprascandit; hæc, quicumque ei primus vir
 obvius fuerit; hæc, portam ingrediens; hæc,
 forum ingressus, paucis verbis carminis con-
 cipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. Si
 non deduntur, quos exposcit, diebus tribus
 & triginta (tot enim sollempnes sunt) peractis,
 bellum ita indicit : « Audi, Jupiter, & tu,
 » Juno, Quirine, Diique omnes cœlestes, vos-
 » que terrestres, vosque inferni, audite. Ego
 » vos testor, populum illum, (quicumque est,
 » nominat) injustum esse, neque jus persolvere.
 » Sed de istis rebus in patria majores natu con-
 » sulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur. »
 Cum his nuncius Romam ad consulendum
 redit. Confestim rex his ferme verbis Patres
 consulebat : « Quarum rerum, litium, cauf-
 » farum condixit pater patratus populi Romani
 » Quiritium patri patrato prisorum Latinorum
 » hominibusque prisicis Latinis; quas res dari,

*Belli
 indicendi
 ritus.*

(u) *finas* Gron. Crev.

» fieri, solvi oportuit; quas res nec dederunt,
 » nec fecerunt, nec solverunt, dic [inquit ei,
 quem primum sententiam rogabat] « quid cen-
 » ses? » Tum ille: « Puro pioque duello
 » quærendas censeo; itaque consentio, con-
 » sciscoque. » Inde ordine alii rogabantur:
 quandoque pars major eorum, qui aderant, in
 eandem sententiam ibat, bellum erat consen-
 su (v). Fieri solitum, ut fecialis hastam fer-
 ratam aut sanguineam præustam ad fines eo-
 rum ferret; &, non minus tribus puberibus
 præsentibus, diceret: « Quod populi prisco-
 » rum Latinorum hominesque prisca Latini ad-
 » versus populum Quiritium fecerunt, deliquere-
 » runt: quod populus Romanus Quiritium
 » bellum cum prisca Latinis iussit esse, fena-
 » tusque populi Romani Quiritium censuit,
 » consentit, conscivit, ut bellum cum prisca
 » Latinis fieret; ob eam rem ego populusque
 » Romanus populis prisca Latinorum homi-
 » nibusque prisca Latinis bellum indico facio-
 » que. » Id ubi dixisset, hastam in fines eorum
 emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ
 res, ac bellum indictum: moremque eum
 posterius acceperunt.

(v) *consensum* Crev. Gronoviana tollit inter-
 punctionem majorem post *consensu*.

*Bellum
cum
Latinis.*

*Aventinus
mons ad-
ditus.*

XXXIII. ANCUS, demandata cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto, profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque moerem regum priorum, qui rem Romanam auerant, hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. Et, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum (x), Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani inpleissent; Aventinum novæ multitudini datum. Additi eodem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisca Latini: eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam compulsio, aliquamdiu ibi Marte incerto, varia victoria, pugnatum est: nam & urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, &, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis commissus Ancus, acie primum vincit: inde ingenti præda potitus, Romam rediit,

(x) *veteres Romani Gron. Crev.*

tum quoque multis millibus Latinorum in *Janiculum* civitatem acceptis : quibus , ut jungeretur *Urbi con-* Palatio Aventinum , ad Murciæ datæ sedes. *junctum.* Janiculum quoque adjectum , non inopia loci , sed ne quando ea arx hostium esset. Id non muro solum , sed etiam , ob commoditatem itineris , ponte sublicio , tum primum in Tiberi (y) factò , conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa , haud parvum munimentum a planioribus aditu locis , Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis , quum in tanta multitudine hominum , discrimine recte an perperam facti confuso , facinora clandestina fierent ; carcer ad terrorem increscentis audaciæ media urbe , inminens foro ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit , sed etiam ager finesque. Silva Mæsia Veientibus ademta : usque ad mare imperium prolatum , & in ore Tiberis Ostia (z) urbs condita : salinæ circa factæ : egregieque rebus bello gestis , ædis (*) Jovis Feretrii amplificata.

XXXIV. ANCO regnante , Lucumo , vir *U. c. 121.* impiger ac divitiis potens , Romam commi- *a. C. 631.* gravit , cupidinè maxime ac spe magni hono- *L. Tarqui-* ris , cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi *nus Ro-* mam venit.

(y) *Tiberim* Crev.

(z) *Hostia* Gron.

(*) *ædes* Gron. Crev.

quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati (a) Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte confedisset, uxore ibi ducta, duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium hæres: Aruns prior, quam pater, moritur, uxore gravida relicta. Nec diu manet superstes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, inmemor in testando nepotis decessisset; puero, post avi mortem in nullam fortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium hæredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent; auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, & quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora fineret ea, quæ innupisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem, exfule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa. In novo populo, ubi omnis repentina atque

*Ejus genus
& fata.*

(a) *Demarati Crev.*

ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro : regnasse Tatium Sabinum : arcessitum in regnum Numam a Curibus : & Ancum Sabina matre ortum , nobilemque una imagine Numæ esse. Facile persuadet , ut cupido honorum , & cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat : ibi ei , carpento sedenti cum uxore , aquila , suspensis demissa leniter alis , pileum aufert : superque carpentum cum magno clangore volitans , rursus , velut ministerio divinitus missa , capiti apte reponit : inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil , perita , ut vulgo Etrusci , cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa & alta sperare complexa virum jubet : eam alitem ea regione cœli & ejus Dei nunciam venisse : circa summum culmen hominis auspicium fecisse : levasse humano superpositum capiti decus , ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes , urbem ingressi sunt ; domicilioque ibi comparato , L. Tarquinium Priscum edidere nomen (b). Romanis (c) conspicuum eum novi-

(b) *nomen edidere* Crev.

(c) *Jam & Romanis* Gron. Crev.

tas divitiæque faciebant : & ipse (d) fortunæ nam benigno adloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est : notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitia adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis bello (e) domique interesset; &, per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

*Moritur
Ancus.*

XXXV. REGNAVIT Ancus annos quatuor & viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque & artibus & gloria par. Jam filii prope puberem ætatem erant : eo magis Tarquinius instare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit : isque primus & petisse ambitiose regnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam : « Quum, se non rem » novam petere : quippe qui non primus, quod » quisquam indignari mirarive possit, sed ter- » tius Romæ peregrinus regnum adfectet : & » Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex

*Post mor-
tem Anci
regnum
ambit Tar-
quinius.*

(d) & ipse quoque Gron. Crev. (e) belli Crev.

» hoste , regem factum : & Numam , ignarum
 » urbis , non petentem , in regnum ultro ad-
 » citum. Se , ex quo sui potens fuerit , Roman
 » cum conjuge ac fortunis omnibus commi-
 » grassse : majorem partem ætatis ejus , qua ci-
 » vilibus officiis fungantur homines , Romæ
 » se , quam in vetere patria , vixisse : domi mi-
 » litæque sub haud pœnitendo magistro , ipso
 » Anco rege , Romana se jura , Romanos ritus
 » didicisse. Obsequio & observantia in regem
 » cum omnibus , benignitate erga alios cum
 » rege ipso certasse. » Hæc eum haud falsa
 memorantem ingenti consensu populus Roma-
 nus regnare jussit. Ergo virum , cetera egre-
 gium , secuta , quam in petendo habuerat ,
 etiam regnantem ambitio est. Nec minus regni
 sui firmandi , quam augendæ reipublicæ , me-
 mor , centum in Patres legit ; qui deinde mi-
 norum gentium sunt adpellati : factio haud
 dubia regis , cujus beneficio in curiam vene-
 rant. Bellum primum cum Latinis gessit , &
 oppidum ibi Apiolas vi cepit : prædaque inde
 majore , quam quantra belli fama fuerat , re-
 vesta , ludos opulentiùs instructiusque , quam
 priores reges , fecit. Tum primum circo , qui
 nunc maximus dicitur , designatus locus est :

*U. c. 138.
 a. C. 614.
 Eligitur.*

*Bellum
 cum
 Latinis.*

*Circus
 maximus.*

loca divisa Patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent; fori adpellati. Spectavere, fircis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes: ludicrum fuit equi pugilesque, ex Etruria maxime ad-citi. Sollemnes deinde annui mansere ludi, Romani Magnique varie adpellati. Ab eodem rege & circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus tabernæque factæ.

*Ludi
Romani.*

*Bellum
cum
Sabinis.*

XXXVI. MURO quoque lapideo circum-dare urbem parabat, quum Sabinum bellum coeptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est: & primo, dubia victoria, magna utrimque cæde, pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attus (f) Navius, inclitus ea tempestate au-

*Attus Na-
vius au-
gur.*

(f) *Accius Gron. Crev.*

gur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, ut ferunt, «Age-» dum [inquit] divine tu, inaugura, fierine » possit, quod nunc ego mente concipio. » Quum ille, in augurio rem expertus, profecto futuram dixisset: «Atqui hoc (g) animo » agitavi [inquit] te novacula cotem discissu- » rum: cape hæc, & perage, quod aves tuæ » fieri posse portendunt. » Tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Atti (h) capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicato, gereretur: concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quidquam mutavit: numero alterum tantum adjecit, ut mille & octingenti equites in tribus centuriis essent. Posteriores

(g) hæc Gron. Crev.

(h) Atti). Accii posita capite &c. Gron.

modo sub iisdem nominibus, qui additi erant; adpellati sunt: quas nunc, quia geminatae sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. HAC parte copiarum aucta; iterum cum Sabinis confligitur. Sed praeterquam quod viribus creverat Romanus exercitus; ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, & pleraque in ratibus inacta, sublicis quum haerent, pontem incendunt (i). Ea quoque res in pugna terrorem adtulit Sabinis. Effusis eadem fugam impediit: multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso periere: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius pene, quam nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo proelio praecipua equitum gloria fuit: utrimque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam averterent (k). Montes effuso

cur-

*Sabinum
funduntur*

*Victoria
de
Sabinis.*

(i) succendunt Gron. Crev.

(k) verterent Gron.

curſu Sabini petebant, & pauci tenere; maxima pars, ut ante dictum eſt, ab equitibus in flumen acti ſunt. Tarquinius, inſtandum perterritis rarus, præda captivisque Romam miſſis, ſpoliis hoſtium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accenſis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere. Et, quamquam male geſta res erat; nec geſtuſ melius ſperare poterant; tamen, quia conſulendi res non dabat ſpatium, iere obviam Sabini tumultuario milite: iterumque ibi fuſi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII. COLLATIA, & quidquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præſidio relictus: deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditioſis formulam eſſe. Rex interrogavit: «Eſtisne vos legati, oratoresque, miſſi a populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Eſtne populus Collatinus in ſua poteſtate? Eſt. Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utenſilia, divina, humanaque omnia, in meam populi que Romani ditionem? Dedimus. Atque

*Collatia
Sabinis
adempta.*

*Formula
deditioſis*

*Confesto
Sabino &
Latinobello
paci
opera in-
choantur.*

» ego recipio. » Bello Sabino (1) perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit. Inde priscis Latinis bellum fecit: ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est. Ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen (m) Latinum domuit. Corniculum, Ficulea (n) vetus, Cameria, Crustumarium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est (o) facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiæ fuisset. Nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum muniatur, cingere parat: & infima urbis loca circa forum aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis e fastigio in Tiberim ductis ficcat: & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præfagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

(1) *Sabino bello Gron. Crev.*

(m) *nomen omne Gron. Crev.*

(n) *Ficulnea Gron. Crev.*

(o) *est del. Gron. Crev.*

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puerο dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitos reges: & quum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum; donec sua sponte exprorectus esset. Mox cum somno & flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanquil, « Viden tu puerum hunc [inquit] quem » tam humili cultu educamus? Scire licet, » hunc lumen quondam rebus nostris dubiis » futurum, præsidiumque regiæ adflictae: pro » inde materiem ingentis publice privatimque » decoris omni indulgentia nostra nutriamus. » Inde puerum liberum loco cœptum haberi, erudiri que artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile; quod Diis cordi esset. Juvenis evasit vere indolis regiæ; nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit; filiamque ei suam rex despondit. Hic quacumque de causâ tantus illi honos habitus, credere prohibet, servat

*Servius
Tullius.*

natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiæ sum, qui, Corniculo capto, Ser. Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quam inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio, partum Romæ edidisse, Prisci Tarquinii (p) domo. Inde tanto beneficio & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

Anci filiorum conspiratio.

XL. DUODEQUADRAGESIMO ferme anno; ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud Patres plebemque, longe maximo honore Ser. Tullius erat. Tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos; regnare Romæ advenam, non modo civicæ, sed ne Italicæ quidem stirpis; tum in pensus his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum; sed præceps inde porro ad servitia caderet: ut in eadem civitate post centesimum fere

(p) *in Prisci . . . Gron. Crev.*

annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat. Tum commune Romani nominis, tum præcipue id domus suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam, regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed & injuriæ dolor in Tarquinius ipsum magis, quam in Servium, eos stimulat: & quia gravior ultor cædis, si superesset, rex futurus erat, quam privatus: tum, Servio occiso, quemcumque alium generum delegisset, eundem regni hæredem facturum videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus feramentis, in vestibulo regiæ, quam potuere tumultuosissime, specie rixæ in se omnes adparitiores regios convertunt. Inde, quum ambo regem adpellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, & certatim alter alteri obstrepere: coerciti ablictore, & jussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito

*Tarqui-
nius occi-
ditur.*

orditur. Cum (q) intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

Servius rerum curam cepisset.

XLI. TARQUINIUM moribundum quum, qui circa erant, excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. Clamor inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejecit (r): simul, quae curando vulneri opus sunt, tamquam spes subesset, sedulo comparat: simul, si destituat spes, alia praesidia molitur. Servio prope adcito quum pene exsanguem virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam mortem foci, ne focorum inimicis ludibrio esse sinat. « Tuum » est [inquit] Servi, si vir es, regnum; non » eorum, qui alienis manibus pessimum facinus » fecere. Erige te, Deosque duces sequere, qui » clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa coelestis excitet flamma: nunc expergiscere vere. » Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non » unde natus sis, reputa. Si tua re subita con-

(q) *Dum Gron. Crev.*

(r) *ejicit Gron. Crev.*

» filia torpent, at tu mea sequere. » Quum clamor inpetusque multitudinis vix sustineri posset; ex superiore parte ædium per fenestras, in novam viam versas, (habitabat enim rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil adloquitur : jubet « bono animo esse : sopitum » fuisse regem subito ictu : ferrum haud alte in » corpus descendisse : jam ad se redisse. Inspec- » tum vulnus, absterfo cruore : omnia salubria » esse : confidere, prope diem ipsum eos visu- » ros. Interim Ser. Tullio jubere populum dicto » audientem esse. Eum jura redditurum, obi- » turumque alia regis munia esse (s). » Servius cum trabea & listoribus prodit ; ac, sede regia sedens, alia decernit, de aliis consul- rorum se regem esse simulat. Itaque, per aliquot dies, quum jam exspirasset Tarquinius, celata morte, per speciem alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit. Tum demum palam facta, & comploratione in regia orta, Servius, præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tum (t) comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, & tantas esse opes

*U. e. 176.
a. C. 576.
Servius a
Senatu re-
gnare jus-
sus.*

(s) esse del. Gron. Crev.

(t) tunc Gron. Crev.

Servii nunciatum est, Sueffam Pometiam exfulatum ierant.

XLII. NEC jam publicis magis consiliis Servius, quam privatis, munire opes. Et, ne qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquini liberum esset; duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportune ad præsentis quietem status bellum cum Veientibus (jam enim induciæ exierant) aliiſque Etruscis sumtum. In eo bello & virtus & fortuna enituit Tullii; fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Adgrediturque inde ad (u) pacis longe maximum opus: ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posterius fama ferrent. Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli

*U. c. 167.
a. C. 555.
Censum
instituit.*

(u) ad del. Gron. Crev.

pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes centuriasque, & hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

★ XLIII. Ex iis, qui centum millium æris aut majorem censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis omnes adpellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: juvenes, ut foris bella gererent. Arma his imperata, galea, clipeum, ocreæ, lorica, omnia ex ære; hæc ut tegumenta corporis essent. Tela in hostem, hastaque & gladius. Additæ huic classi duæ fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent; datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque & septuaginta millium censum instituta; & ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum pro clipeo, & præter lorica omnia eadem. Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit: totidem centuriæ & hæ, eodemque discrimine ætatum, factæ: nec de armis quidquam mutatum; ocreæ tantum ademptæ. In quarta classe census quinque & viginti

*Variæ
Classés.*

millium, totidem centuriæ factæ: arma mutata; nihil præter hastam & verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. In his adcesi, cornicines, tibicinesque, in tres centurias distributi. Undecim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit: inde una centuria facta est, immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item alias centurias tribus ab Romulo institutis sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia æris ex publico data; &, quibus equos alerent, viduæ adtributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honor additus; non enim (ut ab Romulo traditum ceteri servaverant reges) viritum suffragium eadem vi eodemque jure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primæ classis centuriæ: ibi si variaret, quod

Ordo & modus ferendi suffragia.

raro incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere umquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. (Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Ser. Tullio summam non convenire;) quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque, quæ habitantur partes, Tribus eas adpellavit, ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæc tribus ad centuriarum distributionem numerumque quidquam pertinere. * |

XLIV. CENSU perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latæ cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit: idque conditum lustrum adpellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. | Ad eam

*Servius
lustrum
condit.*

*Numerus
civium.*

*Urbs amplif
plicata.*

multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles, Quirinalem, Viminalemque. Inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere & fossis & muro circumdat urbem; ita pomerium profert. Pomerium, verbi vim solam intuentes, postmerium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam conjungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomerium Romani adpellarunt: & in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

*Communia
sacra Ro-
manorum
& Latino-
rum.*

XLV. AUCTA civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi & (x) ad belli & ad pacis usus, ne semper armis opes adquirentur, consilio augere imperium conatus

(x) & del. Gron. Crev.

est, simul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclitum Dianæ Ephesiæ fanum: id communiter a civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum Deosque confociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat; sæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romanæ esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quamquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: & cecidere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ inmolasset, ibi fore imperium: idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut prima (y) apta dies sacrificio

Bos miranda magnitudinis a Rom. mactata.

(y) *primam* Gron. Crev.

vifa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita adloquitur : « Quidnam tu, » hospes, paras? [inquit] Inceste sacrificium » Dianæ facere? Quin tu ante vivo perfun- » deris flumine? Infima valle præfluit Tibe- » ris. » Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus inmolat Dianæ bovem : id mire gratum regi atque civitati fuit.

*Tarquini-
us regnum
adscēdat.*

XLVI. SERVIUS, quamquam jam usu haud dubium (z) regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, « vellent, juberentne, se regnare? » tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem adscēdendi regni minuit : immo eo inpensius, quia de agro plebis adversa Patrum voluntate senserat agi, crimi-

(z) *dubie Gron. Crev.*

nandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse juvenis ardentis animi, & domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquini regis filius neposne fuerit, parum liquet, pluribus tamen auctoribus filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut ante dictum est, duæ Tullia, regis filia, nupserant, & ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materia in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse. Tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nata muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit, malum malo aptissimum; sed initium turbandi

*Tullia
ambitio.*

omnia a femina ortum est. Ea, secretis viri alieni adfuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum; & se rectius viduam, & illum cœlibem futurum fuisse contendere, quam cum inpari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suæ temeritatis inplet. Aruns Tarquinius & Tullia minor prope continuatis funeribus, quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam adprobante.

*Violenta
Tullia
consilia.*

XLVII. Tum vero in dies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse; jam enim ab scelere ad (a) aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdium virum conquietescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. « Non sibi defuisse, cui nupta » diceretur, nec cum quo tacita ferviret: » defuisse, qui se regno dignum putaret; qui » meminisset, se esse Prisci Tarquini filium; » qui habere, quam sperare, regnum mallet.

Si

(a) ad del. Gron. Crev.

» Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror,
 » & virum & regem adpello: sin minus, eo
 » nunc pejus mutata est res, quod isthic cum
 » ignavia est scelus. Quin adcingeris? Non
 » tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut
 » patri tuo, peregrina regna moliri necesse
 » est. Dii te penates patrique, & patris
 » imago, & domus regia, & in domo regale
 » solium, & nomen Tarquinium creat vocat-
 » que regem. Aut si ad hæc parum est ani-
 » mi, quid frustraris civitatem? quid te ut
 » regium juvenem conspici finis? Faceffe
 » hinc Tarquinius, aut Corinthum. Devol-
 » vere retro ad stirpem, fratri similior, quam
 » patri.» His aliisque increpando juvenem in-
 » stigmat, nec conquiescere ipsa potest: si,
 quum Tanaquil, peregrina mulier, tantum
 moliri potuisset animo, ut duo continua regna
 viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa,
 regio femine orta, nullum momentum in
 dando adimendoque regno faceret. His mu-
 liebribus instinctus furiis Tarquinius circum-
 ire & prensare (b) minorum maxime gen-
 tium Patres: admonere paterni beneficii,
 ac pro eo gratiam repetere: adlicere donis

(b) *prehensare Gron. Crev.*

L. Tarquinius regnum invadit.

juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus, omnibus locis crescere. Postremo, ut jam agenda rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum inrupit: inde, omnibus percussis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc præparati; alii metu, ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo adtoniti, & jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta ab stirpe ultima orfus; « Servum, » servaque natum, post mortem indignam » parentis sui, non interregno, ut antea, » inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupasse. Ita natum, » ita creatum regem, fautorem infimi generis » hominum, ex quo ipse fit, odio alienæ » honestatis ereptum primoribus agrum fordidissimo cuique divisisse: omnia onera, » quæ communia quondam fuerint, inclinasse » in primores civitatis: instituisse censum, » ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, & parata, unde, ubi vellet, » egentissimis largiretur.

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, ex templo a vestibulo curiæ magna voce, « Quid » hoc [inquit] Tarquini, rei est ? qua tu » audacia me vivo vocare ausus es Patres ? » aut in sede confidere mea ? » Quum ille ferociter ad hæc, « Se patris sui tenere se- » dem, multo, quam servum, potio-rem fi- » lium regis regni hæredem: satis illum diu » per licentiam eludentem insultasse dominis; » clamor ab utriusque fautoribus oritur, & concursus populi fiebat in curiam: adparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam (c) ipsa cogente, ultima audere: multo & ætate & viribus validior, medium adripit Servium; elatumque e curia in inferiorem partem per gradus dejecit. Inde ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis adparitorum, atque comitum. Ipse prope exsanguis, quum semi-animi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu

Servius in-
terficitur.

Tullie
impietas.

(c) add. *etiam* Gron. Crev.

Tulliae id factum. Carpentum certe (id quod satis constat) in forum investa, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curia; regemque prima adpellavit. A quo facessere iussa ex tanto tumultu quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectenti (d) carpentum dextra in Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus; monumentoque locus est, (Sceleratum vicum vocant) quo amens, agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur; partemque sanguinis ac cædis paternæ, cruento vehiculo, contaminata ipsa resperfaque, tulisse ad penates suos virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes prope diem exitus sequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo

*Servii
laus.*

(d) *flectens Gron. flectente Crev.*

simul justa ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

XLIX. INDE L. Tarquinius regnare occipit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia focerum gener sepultura prohibuit, » Romulum quoque insepultum perisse » dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit: conscius deinde, male quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. Neque enim ad jus regni quidquam præter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti, metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud, quam prædam, sperare posset. Ita Patrum præcipue numero inminuit.

*U. c. 220.
a. C. 532.
Tarquinius superbus regnat.*

Metu regnum firmat.

to, statuit nullos in Patres legere; quo contentior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, foedera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatus, fecit, diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset; neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed adfinitates quoque, jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longe princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Ulixē (e) Deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

*Latinos
sibi conciliat.*

*Conventus
Latinorum*

L. JAM magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad lucum Ferentinæ conveniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. Ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paullo ante, quam sol occideret, venit.

(e) *Ulyssē Gron. Crev.*

Multa ibi tota die in concilio variis jactata
 fermonibus erant. Turnus Herdonius ab Ari-
 cia ferociter in absentem Tarquinium erat
 inuestus; « Haud mirum esse Superbo (f)
 » inditum Romæ cognomen: [jam enim ita
 » clam quidem mussitantes, vulgo tamen,
 » eum adpellabant.] An quidquam superbius
 » esse, quam ludificari sic omne nomen La-
 » tinum? Principibus longe ab domo excitis,
 » ipsum, qui concilium indixerit, non adesse:
 » tentari profecto patientiam, ut, si jugum
 » acceperint, obnoxios premat. Cui enim
 » non adparere, adfectare eum imperium in
 » Latinos? Quod si sui bene crediderint ci-
 » ves, aut si creditum illud, & non raptum
 » parricidio fit; credere & Latinos (quam-
 » quam ne sic quidem alienigenæ) debere.
 » Sin suos ejus pœniteat, (quippe qui alii
 » super alios trucidentur, exsulatum eant,
 » bona amittant,) quid spei melioris Latinis
 » portendî? Si se audiant, domum suam
 » quemque inde abituros: neque magis ob-
 » servaturos diem concilii, quam ipse, qui
 » indixerit, observet. » Hæc atque alia eo-
 dem pertinentia seditiosus facinorosusque
 homo, hisque artibus opes domi nactus,

*Turnus
 Herdon. in
 Tarquin.
 invehitur.*

(f) add. *ei Gron.*

quum maxime differeret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum, qui, silentio facto, monitus a proximis, ut purgaret se, quod id temporis venisset, «Disceptatorem, [ait] » se sumtum inter patrem & filium : cura » reconciliandi eos in gratiam moratum esse : » &, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset. » Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt; dixisse enim, « Nullam breviorē esse cognitionem, quam inter patrem & filium, paucisque transigi verbis posse : ni pareat patri, habiturum infortunium esse.

*Ab eo ob-
primitur.*

LI. HÆC Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi obpresserat, Latinis injiceret; & quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine infontem obpressit. Per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni auro conrupit, ut in diverforium ejus vim magnam gladiatorum inferri clam fieret. Ea quum una nocte perfecta essent,

Tarquinius, paullo ante lucem aditis ad
 se principibus Latinorum, quasi re nova per-
 turbatus, « Moram suam hesternam, velut
 » Deorum quadam providentia inlatam, [ait]
 » salutem sibi atque illis fuisse. Ab Turno dici
 » sibi & primoribus populorum parari necem,
 » ut Latinorum solus imperium teneat. Ad-
 » gressurum fuisse hesterno die in concilio:
 » dilatam rem esse, quod auctor concilii
 » afuerit (g), quem maxime peteret. Inde
 » illam absentis insectationem esse natam,
 » quod morando spem destituerit. Non dubi-
 » tare, si vera deferantur, quin prima luce,
 » ubi ventum in concilium sit, instructus
 » cum conjuratorum manu armatusque ven-
 » turus sit. Dici, gladiatorum ingentem nume-
 » rum esse ad eum convectum; id vanum nec
 » ne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos,
 » ut inde secum ad Turnum veniant. » Sus-
 » pectam fecit rem & ingenium Turni ferox,
 » & oratio hesterna, & mora Tarquinii; quod
 » videbatur ob eam differri cædes potuisse.
 » Eunt inclinatis quidem ad credendum animis,
 » tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana
 » existimaturi. Ubi est eo ventum, Turnum

(g) *afuerit* Gron. Crev.

ex fomno excitatum circumfistunt custodes; comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli (h) protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ: & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta causâ, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate superne injecta faxisque congestis, mergeretur.

*Fœdus cum
Latinis.*

LII. REVOCATIS deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, conlaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio merita pœna adfecissent, ita verba fecit: » Possè quidem se vetusto jure agere, quod, » quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, » in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res » omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterum se utilitatis id magis omnium causâ censere, ut » renovetur id fœdus; secundaque potius » fortuna populi Romani ut participes Latini » fruantur, quam urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre

(h) *diverticuli Gron. Crev.*

» deinde suo regnante, perpeſſi ſint, ſemper
 » aut exſpectent, aut patiantur.» Haud diffi-
 culter perſuaſum Latinis, quamquam in eo
 foedere ſuperior Romana res erat. Ceterum
 & capita nominis Latini ſtare ac ſentire cum
 rege videbant, & Turnus ſui cuique peri-
 culi, ſi adverſatus eſſet, recens erat docu-
 mentum. Ita renovatum foedus; indiſtumque
 junioribus Latinorum, ut ex foedere die certa
 ad lucum Ferentinæ armati frequentes ad-
 eſſent. Qui ubi ad ediſtum Romani regis
 ex omnibus populis convenere; ne ducem
 ſuum, neve ſecretum imperium, propriave
 ſigna haberent, miſcuit manipulos ex Lati-
 nis Romanisque, ut ex binis ſingulos face-
 ret, binosque ex ſingulis. Ita geminatis ma-
 nipulis centuriones inpoſuit.

LIII. NEC, ut injuſtus in pace rex, ita
 dux belli pravus fuit. Quin ea arte æquaffet
 ſuperiores reges, ni degeneratum in aliis
 huic quoque decori obfeciffet. Is primus
 Volſcis bellum in ducentos amplius poſt
 ſuam ætatem annos movit, Sueſſamque Po-
 metiam ex his vi cepit. Ubi quum dividenda
 (i) præda quadringenta (j) talenta argenti auri-

*Bellum
 cum
 Volſcis.*

(i) *divendita* Gron. Crev.

(j) *quadraginta* Crev.

*Gabios
adgreditur*

que refecisset (k); concepit animo eam ampli-
tudinem Jovis templi, quæ digna Deum homi-
numque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius
etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam
in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit
deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios,
propinquam urbem, nequidquam vi adortus,
quum obsidendi quoque urbem spes pulso a
mœnibus ademta esset, postremo minime arte
Romana, fraude ac dolo, adgressus est. Nam
quum, velut posito bello, fundamentis tem-
pli jaciendis aliisque urbanis operibus inten-
tum se esse simularet; Sextus filius ejus, qui
minimus ex tribus erat, transfugit ex com-
posito Gabios, patris in se sævitiam intolera-
bilem conquerens: « Jam ab alienis in suos
» vertisse superbiam: & liberorum quoque
» eum frequentia tædere; ut, quam in curia
» solitudinem fecerit, domi quoque faciat:
» ne quam stirpem, ne quem hæredem regni
» relinquat. Se quidem, inter tela & (l)
» gladios patris elapsum, nihil usquam sibi
» tutum, nisi apud hostes L. Tarquinius, cre-
» didisse. Nam, ne errarent, manere his

(k) *recepisset* Gron. Crev.

(l) *ac* Gron. Crev.

» bellum, quod positum simuletur; & per
 » occasionem eum incautos invasurum. Quod
 » si apud eos supplicibus locus non sit, per-
 » erraturum se omne Latium (m) : Volscos-
 » que se inde, & Æquos, & Hernicos pe-
 » titurum; donec ad eos perveniat, qui a
 » patrum crudelibus atque inpiis suppliciis
 » tegere liberos sciant. Forfitan etiam ardoris
 » aliquid ad bellum armaque se adversus fu-
 » perbissimum regem ac ferocissimum popu-
 » lum inventurum.» Quum, si nihil mora-
 » rentur, infensus ira porro inde abiturus
 » videretur; benigne ab Gabinis excipitur.
 » Vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in
 » socios, talis ad ultimum in liberos esset.
 » In se ipsum postremo sæviturum, si alia de-
 » sint. Sibi vero gratum adventum ejus esse:
 » futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante,
 » ab portis Gabinis sub Romana moenia bellum
 » transferatur.

LIV. INDE in concilia (n) publica adhiberi, *Sexti Tar-*
 ubi, quum de aliis rebus adfentire se veteri- *quinii doli.*
 bus Gabinis diceret, quibus hæ notiores es-

(m) add. *pulsamque se inde Volscos & Æquos &c.*
 Gron. Crev.

(n) *consilia* Crev.

sent; ipse idemdem belli auctor esse, in eo sibi præcipuam prudentiam adsumere, quod utriusque populi vires nosset, sciretque, inuisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, & dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana adcreceret fides; dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inscia multitudine, quid ageretur, prælia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sextum Tarquinium dono Deum sibi missum ducem credere. Apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque, postquam fatis virium conlectum ad omnes conatus videbat; tum e suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet, quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. Huic nuncio, quia, credo, dubiæ fidei vide-

batur, nihil voce responsum est. Rex, velut
 deliberabundus, in hortum ædium transit,
 sequente nuncio filii: ibi, inambulans taci-
 tus, summa papaverum capita dicitur baculo
 decussisse. Interrogando expectandoque re-
 sponsum nuncius fessus, ut re imperfecta,
 redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque vi-
 derit, refert: seu ira, seu odio, seu superbia
 infita ingenio, nullam eum vocem emisisse.
 Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præ-
 ciperet tacitis ambagibus, patuit; primores
 civitatis, criminando alios apud populum,
 alios sua ipsos invidia opportunos interemit.
 Multi palam; quidam, in quibus minus spe-
 ciosa criminatio erat futura, clam interfecti.
 Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in
 exilium acti sunt, absentiumque bona juxta
 atque interemtorum divisui (o) fuere. Lar-
 gitionis inde prædæque & dulcedine privati
 (p) commodi, sensus malorum publicorum
 adimi; donec, orba consilio auxilioque, Ga-
 bina res regi Romano sine ulla dimicatione
 in manum traditur.

LV. GABIIS receptis, Tarquinius pacem

(o) *divisa* Gron. Crev.

(p) & *privati dulcedine* Gron. Crev.

*Gabiis
recepti.*

*Edificatur
Capitolini Jovis
ædes.*

cum Æquorum gente fecit : fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit ; quorum erat primum , ut Jovis templum in monte Tarpeio , monumentum regni sui nominisque , relinqueret : Tarquinius reges ambos , patrem vovisse , filium perfecisse. Et , ut libera a ceteris religionibus area esset tota Jovis templique ejus quod inædificaretur ; exaugurare fana facellaque statuit , quæ aliquot ibi a Tatio rege , primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnae vota , consecrata , inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos : nam , quum omnium facellorum exaugurationes admitterent aves , in Termini fano non addixere. Id (*q*) omen auguriumque ita acceptum est ; non motam Termini sedem , unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus , firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto , secutum aliud , magnitudinem imperii portendens , prodigium est. Caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur adparuisse. Quæ

(*q*) *Idque Gron. Crev.*

vifa

visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat: idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria adciverant. Augebatur ad inpenfas regis animus. Itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatae erant, vix in fundamenta subpeditavere. Eo magis Fabio, præterquam quod antiquior est, crediderim, quadringenta (r) ea sola talenta fuisse, quam Pisoni, qui quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit; summam pecuniæ neque ex unius tum urbis præda sperandam, & nullius, ne horum quidem magnificentia operum, fundamenta non exsuperaturam.

LVI. INTENTUS perficiendo templo, fabris undique ex Etruria adcitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe. Qui quum haud parvus & ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se templa Deum exædificare manibus suis: quæ posthac & ad aliâ, ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera, foros in circo faciendos, cloacæ

Fori in circo: cloacæ maxima.

(r) quadraginta Crev.

Tom. I.

H

eamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quidquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia & urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, & colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circeiosque colonos misit, præsidia urbi futura terra marique. Hæc agenti portentum terribile visum: anguis, ex columna lignea elapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis inplevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclitum in terris oraculum mittere statuit: neque responsa sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus & Aruns profecti. Comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia sorore regis natus, juvenis longe alius ingenio, quam cujus simulationem induerat. Is, quum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo inter-

Tarquinius portentum causa Delphos misit.

L. Junius Brutus.

fectum audisset; neque in animo suo quidquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit; contemtuque (s) tutus esse; ubi in jure parum praesidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiae, quum se suaque praedae esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuvit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius, quam comes, aureum baculum, inclusum corneo cavato ad id baculo, tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt: « Imperium summum Romae habebit, » qui vestrum primus, o juvenes, osculum » matri tulerit. » Tarquinius, ut Sextus, qui Romae relictus fuerat, ignarus responsi expertus imperii esset, rem summa ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redissent, matri osculum daret, forti permit-

(s) *contemptu* Gron, Crev.

tunt. Brutus, alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

*Bellum
cum
Rutulis.*

LVII. ARDEAM Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens: eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat; præter aliam superbiam, regno infestus etiam, quod se in fabricarum ministeriis ac servili ramdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo inpetu capi Ardea posset; ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stantivis, ut fit longo magis, quam acri bello, fatis liberi comæatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviiis comestationibusque inter se terebant. Forte potantibus his apud Sextum Tarquinius, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque

*Contentio
regiorum
juvenum
de uxori-
bus.*

laudare miris modis. Inde certamine accenso, Collatinus negat, » verbis opus esse : paucis » id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. Quin, si vigor » juventæ inest, conscendimus equos, invimusque præsentis nostrarum ingenia? Id » cuique spectatissimum sit, quod nec opinato » viri adventu obcurrerit oculis.» Incaluerant vino : « age fane, » omnes. Citatis equis avolant (t) Romam. Quo quum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam : ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte fera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. Adveniens vir Tarquinique excepti benigne. Victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit : tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

Lucretia præfertur.

(t) *advolant Gron, Crev.*

*Et vim in-
fert Tar-
quinius.*

LVIII. PAUCIS interjectis diebus, Sextus Tarquinius, incio Collatino, cum comite uno Collatiam venit: ubi exceptus benigne ab ignaris consilii, quum post coenam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis tuta (u) circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore obpresso, « Tace Lucretia, [inquit] « Sextus Tarquinius sum: ferrum in » manu est: moriere, si emiseris vocem. » Quum pavida ex (x) somno mulier nullam opem, prope mortem iminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum, Ubi obstinatum videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum servum nudum positurum, ait, ut in fordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatum pudicitiam velut

*Lucretia, videtur
vocatis patre & viro,
se occidit.*

victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri esset; Lucretia, moesta tanto malo, nuncium Romanam

(u) *satis omnia tuta* Gron. Crey.

(x) *e* Gron. Crey.

LIBER I CAP. LVIII 119

eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant : ita facto maturatoque opus esse ; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volefi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit ; cum quo forte Romam rediens ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt. Adventu suorum lacrimæ obortæ : quærenque viro, « Satin' salvæ ? Minime [inquit] » quid enim salvi est mulieri, amissa pudicitia ? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterum corpus est tantum violatum, animus insons : mors testis erit. » Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibi que, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium. » Dant ordine omnes fidem : consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti : mentem peccare, non corpus : &, unde consilium asuerit, (y) culpam abesse. « Vos, [inquit] « videritis, quid illi debeatur : ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non

(y) *abfuerit* Gron. Crev.

» libero : nec ulla deinde inpudica Lucretiæ
 » exemplo vivet. » Cultrum, quem sub veste
 abditum habebat, eum in corde defigit: pro-
 lapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Con-
 clamant vir paterque.

*Conjura-
 tio in Tar-
 quinium.*

LIX. BRUTUS, illis luctu occupatis, cul-
 trum, ex vulnere Lucretiæ extractum, ma-
 nantem cruore præ se tenens, « Per hunc,
 [inquit] « castissimum ante regiam injuriam
 » sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio,
 » me L. Tarquinium Superbum, cum scele-
 » rata conjuge & omni liberorum stirpe, fer-
 » ro, igni, quacumque dehinc vi possim,
 » exsequuturum : nec illos, nec alium quem-
 » quam regnare Romæ passurum. » Cultrum
 deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac
 Valerio, stupentibus miraculo rei, unde no-
 vum in Bruti pectore ingenium. Ut præcep-
 tum erat, jurant : totique ab luctu versi in
 iram, Brutum, jam inde ad expugnandum
 regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum
 domo Lucretiæ corpus in forum deferunt,
 concientque miraculo, ut sit, rei novæ at-
 que indignitate homines : pro se quisque
 scelus regium ac vim queruntur. Movet tum
 patris mœstitia, tum Brutus, castigatior la-

crimarum atque inertium querelarum, auctor-
 que, quod viros, quod Romanos deceret,
 arma capiendi adversus hostilia ausos. Fero-
 cissimus quisque juvenum cum armis volun-
 tarius adest: sequitur & cetera juvenus.
 Inde, pari præsidio relicto Collatiæ ad por-
 tas, custodibusque datis, ne quis eum mo-
 tum regibus nunciaret, ceteri armati, duce
 Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum
 est, quacumque incedit, armata multitudo
 pavorem ac tumultum facit. Rursus, ubi an-
 teire primores civitatis vident, quidquid sit,
 haud temere esse rentur. Nec minorem mo-
 tum animorum Romæ tam atrox res facit,
 quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis
 urbis in forum curritur. Quo simul ventum
 est, præco ad tribunal Celerum, in quo
 tum magistratu forte Brutus erat, populum
 advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus
 pectoris ingenique, quod simulatum ad eam
 diem fuerat, de vi ac libidine Sexti Tarqui-
 nii, de stupro infando Lucretiæ & miserabili
 cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte
 filiæ causa mortis indignior ac miserabilior
 esset: addita superbia ipsius regis, miseriæ-
 que & labores plebis, in fossas cloacasque

*P. R. in
 Tarqui-
 nios con-
 citatur.*

exhauriendas demersæ. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapidas pro bellatoribus factos. Indigna Servii Tullii regis memorata cædes, & inuenta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exfulesque esse juberet L. Tarquinius cum conjugè ac liberis. Ipse, junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum, Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam ante ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, execrantibus, quacumque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

Expelluntur.

LX. HARUM rerum nunciis in castra perlati, quum re nova trepidus rex pergeret Romanam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (senferat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius

Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ,
 exsiliumque indictum : liberatorem urbis
 læta castra accepere ; exactique inde liberi
 regis. Duo patrem secuti sunt , qui exsula-
 tum Cære in Etruscos ierunt. Sextus Tar-
 quinius , Gabios , tamquam in suum regnum,
 profectus , ab ultoribus veterum simultatum,
 quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat ,
 est interfectus. L. Tarquinius Superbus reg-
 navit annos quinque & viginti, Regnatum
 Romæ ab condita urbe ad liberatam annos
 ducentos quadraginta quatuor. Duo consules
 inde comitiis centuriatis a præfecto urbis ex
 commentariis Servii Tullii creati sunt , L.
 Junius Brutus & L. Tarquinius Collatinus,

U. c. 249.

a. C. 507.

*Primi
 Consules.*

EPITOME
LIBRI SECUNDI LIVIANI

BRUTUS jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passurum; Tarquinius Collatinum, collegam suum, propter adfinitatem Tarquiniolorum suspectum, coëgit consulatu se abdicare, & civitate cedere: bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est: adolescentes nobiles, in quibus suos quoque & sororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit: servo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit; ex cujus nomine vindicta est adpellata. Quum adversus reges, qui, contractis Veientium & Tarquiniensium copiis, bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte, filio Superbi, commortuus est: eumque matronæ annum luxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum

est. *Porfena*, rex *Clusinarum*, bello pro *Tarquiniis* suscepto, quum ad *Janiculum* venisset, ne *Tiberim* transfiret, virtute *Coclitis Horatii* prohibitus est: qui, dum alii pontem *sublicium* rescindunt, solus *Etruscos* sustinuit, & ponte rupto, armatus se in flumen misit, & ad suos tranavit. Alterum accessit virtutis exemplum a *Mucio*: qui, quum ad feriendum *Porfenam* castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, inpositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est; dixitque, tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis. Quorum admiratione coactus *Porfena* pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus, ex quibus virgo una *Clælia*, deceptis custodibus, per *Tiberim* ad suos tranavit: &, quum redita esset, a *Porfena* honorifice remissa, equestri statua donata est. Ap. *Claudius* ex *Sabinis* Romam transfugit: ob hoc *Claudia* tribus adjecta est. Numerus tri-

buum ampliatus est, ut essent viginti una. Adversus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum sacrum in montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ a seditione revocata est. Idem Agrippa, quum decessisset, propter pauperiæ publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute & opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, & neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam, delatus ad senatum lectica, eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exsilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium arbi Romæ admovisset, & missi ad eum

primum legati, postea sacerdotes frustra
 deprecati essent, ne bellum patriæ infer-
 ret; *Veturia* mater & *Volumnia* uxor
 impetraverunt ab eo, ut recederet. Lex
 agraria primum lata est. *Sp. Cassius*
 consularis regni crimine damnatus est ne-
 catusque. *Oppia*, virgo *Vestalis*, ob in-
 cestum viva defossa est. Quum vicini
 hostes *Veientes* incommodi magis, quam
 graves, essent, familia *Fabiorum* id bel-
 lum gerendum depoposcit; misitque in id
 trecentos sex armatos, qui ad *Cremeram*
 ad unum ab hostibus cæsi sunt, uno in-
 pubere domi relicto. *Ap. Claudius* consul,
 quum adversus *Volscos* contumacia exer-
 citus male pugnatum esset, decimum quem-
 que militum fuste percussit. Res præterea
 adversum *Volscos* & *Æquos*, & *Veien-*
tes; & seditiones inter *Patres* plebemque
 continet.

LIBER II

L

*U. c. 245.
a. C. 507.*
*L. Junio
Bruto, L.
Tarquinio
Collatino
Coss.*

LIBERI jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, potentiora quam hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat. Nam priores ita regnarunt, ut haud inmerito omnes deinceps conditores partium certe urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur. Neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis in maturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi, aut libertatem, aut certe impunitatem adeptæ, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribuniciis procellis; & in aliena urbe cum Patribus ferere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum caritasque ipsius soli, cui longo tempore adfuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatæ res nondum adultæ discor-

*Libertas
populi Ro-
mani tem-
pestive
constituta.*

discordia forent : quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quidquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere. Id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit : qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. Deinde, quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam explevit : traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres, quique conscripti essent. Conscriptos, videlicet, in novum senatum adpellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis, jungendosque Patribus plebis animos.

*U. r. 245.
a. C. 507.*

*P. R. jurat
se regnari
Romæ non
passurum.*

*Suppletur
senatus.*

U. c. 245.

a. C. 507.

Rex sacrificulus.

II. RERUM deinde divinarum habita cura

&, quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cuius tunc prima erat cura, obficeret. Ac nescio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excefferint. Consulis enim alterius, quum nihil aliud obfenderit, nomen invisum civitati fuit. « Nimum Tarquinius » regno adfuisse : initium a Prisco factum : » regnasse deinde Ser. Tullium : ne intervallo » quidem facto oblitum tamquam alieni » regni Superbum Tarquinium, velut hæreditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso » Superbo, penes Collatinum imperium esse. » Nescire Tarquinius privatos vivere : non » placere nomen : periculosum libertati esse. » Hic primo sensum tentantium animos sermo per totam civitatem est datus; sollicitamque suspitione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi recitat : « Neminem regnare passuros, nec » esse Romæ, unde periculum libertati foret. » Id summa ope tuendum esse : neque ullam

Collatinus ob Tarquinii nomen invisus.

» rem , quæ eo pertineat , contemnendam. *U. c. 245.*
 » Invitum se dicere hominis causa : nec dic- *a. C. 507.*
 » turum fuisse , ni caritas reipublicæ vince-
 » ret. Non credere populum Romanum , soli-
 » dam libertatem recuperatam esse. Regium
 » genus , regium nomen , non solum in civi-
 » tate , sed etiam in imperio esse. Id obficere ,
 » id obstare libertati. Hunc tu , [inquit] tua
 » voluntate , L. Tarquini , remove metum.
 » Meminimus , fatemur , ejecisti reges. Ab-
 » solve beneficium tuum. Aufer hinc regium
 » nomen. Res tuas tibi non solum reddent
 » cives tui , auctore me ; sed , si quid deest ,
 » munifice augebunt. Amicus abi. Exonera
 » civitatem vano forsitan metu. Ita persua-
 » sum est animis , cum gente Tarquinia reg-
 » num hinc abiturum.» Consuli primo tam
 novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vo-
 cem. Dicere deinde incipientem primores ci-
 vitatis circumfistunt , eadem multis precibus
 orant. Et ceteri quidem movebant minus ;
 postquam Sp. Lucretius , major ætate ac dig-
 nitate , focer præterea ipsius , agere varie ,
 rogando alternis suadendoque , cœpit , ut vin-
 ci se consensu civitatis pateretur ; timens
 consul , ne postmodum privato sibi eadêm

*U. c. 245.
a. C. 507.*
*Abdicat se
consulatu,
& Valerius
sufficitur.*

illa cum honorum amissione, additaque alia
insuper ignominia, acciderent, abdicavit se
consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium
translatis, civitate cessit. Brutus ex senatus-
consulto ad populum tulit, ut omnes Tar-
quiniaë gentis exfules essent: collegam sibi
comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo
adjutore reges ejecerat.

*Conjuratio
de
revocandis
regibus.*

III. QUUM haud cuiquam in dubio esset,
bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem
spe omnium serius fuit. Ceterum, id quod
non timebant, per dolum ac proditorem
prope libertas amissa est. Erant in Romana
juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui
loco orti, quorum in regno libido solutior
fuerat, æquales sodalesque adolescentium
Tarquiniorum, adsueti more regio vivere.
Eam tum, æquato jure omnium, licentiam
quærentes, libertatem aliorum in suam ver-
tisse servitutem inter se conquerebantur.
» Regem hominem esse, a quo inpetres, ubi
» jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum,
» esse beneficio; & irasci & ignoscere posse:
» inter amicum atque inimicum discrimen
» nosse. Leges rem furdam, inexorabilem
» esse, salubriorem melioremque inopi, quam

» potenti : nihil laxamenti nec veniæ habere,
 » si modum excefferis : periculofum esse , in
 » tot humanis erroribus sola innocentia vi-
 » vere. » Ita, jam sua sponte ægris animis,
 legati ab regibus superveniunt, sine mentio-
 ne reditus bona tantum repetentes. Eorum
 verba postquam in senatu audita sunt, per
 aliquot dies ea consultatio tenuit : ne non
 reddita, belli caussa ; reddita, belli materia &
 adjumentum essent. Interim legati alii alia
 moliri : aperte bona repetentes, clam recu-
 perandi regni consilia fruiere : & , tamquam
 ad id, quod agi videbatur, ambientes nobi-
 lium adolescentium animos pertentant. A
 quibus placide oratio accepta est, his literas
 ab Tarquiniis reddunt ; & de accipiendis
 clam nocte in urbem regibus conloquuntur.

IV. VITELLIIS Aquiliisque fratribus primo
 commissa res est. Vitelliorum foror consuli
 nupta Bruto erat ; jamque ex eo matrimonio
 adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque :
 eos quoque in societatem consilii avunculi
 adsumunt. Præterea & nobiles aliquot ado-
 lescentes conscii adsumti, quorum vetustate
 memoria abiit. Interim quum in senatu vi-
 cisset sententia, quæ censebat reddenda bona ;

*U. c. 245.
 a. C. 507.*

U. c. 245. eamque ipsam causam moræ in urbe haberent
a. C. 507. legati, quod spatium ad vehicula comparanda
 a consulibus sumissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt, evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinos darentur: nam aliter quæ credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis adferri? Datae literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. Nam quum, pridie quam legati ad Tarquinos proficiscerentur, & cœnatum forte apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut sit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, expectabat. Postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules, adprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem obpressere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. Proditoribus extemplo in vincula coniectis, de legatis paululum addubitatum est: & quamquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

*Obprimi-
 tur.*

V. DE bonis regiis, quæ reddi ante cen-
 fuerant, res integra refertur ad Patres. Illi
 victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum
 redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, con-
 tacta regia præda, spem in perpetuum cum
 his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui
 inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus
 Marti, Martius deinde campus fuit. Forte
 ibi tum seges farris dicitur fuisse matura
 messi: quem campi fructum quia religiosum
 erat consumere, defectam cum stramento se-
 getem magna vis hominum simul inmissa cor-
 bibus fudere in Tiberim, tenui fluentem
 aqua, ut mediis caloribus solet; ita in vadis
 hæsitantis frumenti acervos sedisse inlitos
 limo. Insulam inde paullatim, & aliis, quæ
 fert temere flumen, eodem invecis, factam.
 Postea credo additas moles, manuque adju-
 tum, ut tam eminens area, firmaque (a)
 templis quoque ac porticibus sustinendis esset.
 Direptis bonis regum, damnati proditores,
 sumptumque supplicium, conspectus eo quod
 poenæ capiendæ ministerium patri de liberis
 consulatus inposuit: &, qui spectator erat
 amovendus, eum ipsum fortuna exactorem

U. c. 245.
 a. C. 507.

Bona Tar-
 quiniorum
 diripiun-
 tur, aut
 consecran-
 tur.

Proditores
 poenas
 dant.

(a) firma Gron. Crev.

U. c. 245. rem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum
a. C. 507. nobilissimi juvenes ; sed a ceteris, velut ab
 ignotis capitibus, consulis liberi omnium in
 se averterant oculos : miserebatque non pœ-
 næ magis homines, quam sceleris, quo pœ-
 nam meriti essent : illos, eo potissimum an-
 no patriam liberatam, patrem liberatorem,
 consulatum ortum ex domo Junia, Patres,
 plebem, quidquid Deorum hominumque Ro-
 manorum esset, induxisse in animum, ut
 superbo quondam regi, tum infesto exsuli,
 proderent. Consules in sedem processere
 suam, missique lictores ad sumendum suppli-
 cium, nudatos virgis cædunt, securique fe-
 riunt : quum inter omne tempus pater, vul-
 tusque & os ejus spectaculo esset, eminente
 animo patrio inter publicæ pœnæ ministe-
 rium. Secundum pœnam nocentium, ut in
 utramque partem arcendis sceleribus exem-
 plum nobile esset, præmium indici pecunia
 ex ærario, libertas & civitas, data. Ille pri-
 mum dicitur vindicta liberatus. Quidam vin-
 dictæ quoque nomen tractum ab illo putant ;
 Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum obser-
 vatum, ut, qui ita liberati essent, in civi-
 tatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantæ ad inritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes; orare maxime Veientes Tarquinienfesque, « Ne se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem, egentem, ex » tanto modo regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios » peregre in regnum Romam aditos: se » regem, augentem bello Romanum imperium, » a proximis scelerata conjuratione pulsus. » Eos inter se, quia nemo unus satis dignus » regno visus sit, partes regni rapuisse: bona » sua diripienda populo dedisse, ne quis ex » pers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, & persequi ingratos » cives velle. Ferrent opem, adjuvarent: » suas quoque veteres injurias ultum irent, » toties cæsas legiones, agrum ademptum. » Hæc moverunt Veientes: ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienfes nomen ac cognatio movet: pulchrum videbatur, suos Romæ regnare.

*U. c. 245.
a. C. 507.*

*Tarquini
bellum
moliuntur.*

U. c. 243. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti confules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit. Præerat Aruns Tarquinius, filius regis: rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul confulem esse, deinde jam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, « Ille est vir, [inquit] qui nos extor- » res expulit patria. Ipse, en, ille, nostris » decoratus insignibus, magnifice incedit. Dii » regum ultores adeste. » Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus confulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capeffere pugnam ducibus. Avide itaque se certamini obfert: adeoque infestis animis concurrerunt, neuter dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. Simul & cetera equestris pugna cœpit; neque ita multo post & pedites super-

Brutimors

veniunt. Ibi varia victoria, & velut æquo Marte pugnatum est. Dextra utrimque cornua vicere, læva superata. Veientes, vincti ab Romano milite adfueti, fusi fugatique (b). Tarquiniensis, novus hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

VII. ITA QUUM pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut, omissa inrita re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquiniensisque, suas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnae: silentio proximæ noctis ex silva Arfia ingentem editam vocem, Silvani vocem eam creditam; hæc dicta, « Uno plus Etruscorum » cecidisse in acie: vincere bello Romanum. » Ita certe inde abiire Romani, ut victores; Etrusci pro victis. Nam, postquam inluxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit. Collegæ funus, quantum potuit adparatu, fecit. Sed multo majus morti decus publica fuit mœstitia, eo ante omnia insignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt: quod tam acer ultor violatæ pudicitiaë fuisset. Consuli deinde,

(b) add. sunt Gron. Crev.

U. C. 243.

a. C. 507.

Pugna du-
bia.

U. c. 245.
a. C. 507. qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine, orta. Regnum

Valerius adfectati regni infirmulatus. eum adfectare, fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, & edificabat in summa Velia: ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo creditaque quum indignitate angerent consulis animum; vocato ad concilium populo, submissis fascibus in concionem descendit (c). Gratum id multitudini spectaculum fuit; submissa sibi esse imperii insignia: confessionemque factam, populi, quam consulis, majestatem vimque majorem esse. Ubi audire iussi, consul laudare fortunam collegæ, « Quod, liberata patria, in

Submittit fascis populo.

Se purgat. » summo honore, pro republica dimicans, » matura gloria, nec dum se vertente in invidiam, mortem occubuisset: se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam » superesse: ex liberatore patriæ ad Aquilios se (d) Vitelliosque recidisse. Numquamne ergo [inquit] ulla adeo a vobis » spectata virtus erit, ut suspicione violari » nequeat? Ego me, illum acerrimum re-

(c) *ascendit Gron. Crev.*

(d) *se del. Gron. Crev.*

» gum hostem , ipsi cupido regni cri- *U. c. 245.*
 » men subiturum timerem? Ego, si in ipsa *a. C. 507.*
 » arce Capirolioque habitarem, metui me
 » crederem posse a civibus meis? Tam levi
 » momento mea apud vos fama pendet? Adeo-
 » ne est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quam
 » qui sim, magis referat? Non obstant P.
 » Valerii aedes libertati vestrae; Quirites:
 » tuta erit vobis Velia. Deferam non in pla-
 » num modo aedes, sed colli etiam subjiciam:
 » ut vos supra suspectum me civem habitetis.
 » In Velia aedificent, quibus melius, quam
 » P. Valerio, creditur libertas.» Delata con-
 » festim materia omnis infra Veliam; &, ubi
 » nunc Vicæpotæ est, domus in infimo clivo
 » aedificata.

VIII. Latæ deinde leges, non solum quæ *Leges ab*
 regni suspitione consulem absolvent, sed *eo lata.*
 quæ adeo in contrarium verterent, ut popu-
 larem etiam facerent: inde cognomen factum
 Publicolæ est. Ante omnes de provocatione
 adversus magistratus ad populum, sacrando-
 que cum bonis capite ejus, qui regni occu-
 pandi consilia inisset, gratæ in vulgus leges
 fuere. Quas quum solus pertulisset, ut sua
 unius in his gratia esset, tum deinde comita

U. c. 245. collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius consul, qui magno natu, non subcientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Subfectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus.

*Subfectus
Bruto Lucretius;
huic Horatius.*

*Dedicatur
templum
capitolinum.*

Apud quosdam veteres auctores non inveno Lucretium consulem. Bruto statim Horatium subgerunt: credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque consules fortiti, uter dedicaret. Horatio forte evenit. Publicola ad Veientium bellum profectus. Ægrius, quam dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam incliti templi Horatio dari. Id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem jam tenenti consuli fœdum interpretationem Deum nuncium inquitunt: «Mortuum ejus filium esse, funestaque familia» dedicare eum templum non posse. Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. Nihil aliud ad eum nuncium a proposito averfus, quam ut cadaver efferrî juberet, tenens postem, precationem peragit,

& dedicat templum. Hæc post exactos reges
domi militiaque gesta primo anno. Inde P.
Valerius iterum, T. Lucretius consules facti.

*U. c. 246.
a. C. 506.*

IX. JAM Tarquinius ad Lartem Porfenam,
Clusinum regem, perfugerant. Ibi, miscendo
consilium precesque, nunc orabant, « Ne se,
» oriundos ex Etruscis, ejusdem sangui-
» nis nominisque, egentes exfulare pate-
» retur : » nunc monebant etiam, « ne orien-
» tem morem pellendi reges inultum sine-
» ret. Satis libertatem ipsam habere dulcedi-
» nis. Nisi, quanta vi civitates eam expetant,
» tanta regna reges defendant, æquari sum-
» ma infimis. Nihil excelsum, nihil, quod
» supra cetera emineat, in civitatibus fore.
» Adesse finem regnis, rei inter Deos homi-
» nesque pulcherrimæ. » Porfena, tum regem
esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, am-
plum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu
venit. Non umquam alias ante tantus terror
senatum invasit. Adeo valida res tum Clusi-
na erat, magnumque Porfenæ nomen. Nec
hostes modo timebant, sed suosmet ipsi ci-
ves, ne Romana plebs, metu perculsa, re-
ceptis in urbem regibus, vel cum servitute
pacem acciperet. Multa igitur blandimenta

*P. Valerio
II. T. Lu-
cretio Cons.*

*Porfena
bellum in-
fert P. Ro-
mano.*

V. c. 246. plebi per id tempus ab senatu data. Annona
a. C. 506. inprimis habita cura, & ad frumentum com-
 parandum missi, alii in Volscos, alii Cumas.
 Salis quoque vendendi arbitrium, quia in-
 penso pretio venibat, in publicum omni sum-
 tu, ademptum privatis. Portoriisque (e) &
 tributo plebes (f) liberata, ut divites con-
 ferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes
 fatis stipendii pendere, si liberos educarent.
 Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis post-
 modum rebus in obsidione ac fame, adeo
 concordem civitatem tenuit, ut regium no-
 men non summi magis, quam infimi, hor-
 rerent: nec quisquam unus malis artibus
 postea tam popularis esset, quam tum bene
 imperando universus senatus fuit.

X. QUUM hostes adessent, pro se quisque
 in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam
 sepiunt præfidiis. Alia muris, alia Tiberi
 objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter
 pene hostibus dedit, ni unus vir fuisset,
 Horatius Cocles. Id munimentum illo die
 fortuna urbis Romanæ habuit: qui, positus
 forte in statione pontis, quum captum re-
 pentino inpetu Janiculum, atque inde citatos
 decur-

Horatii
 Coclitis
 fortitudo.

(e) Portorii quoque Gron. Crev.

(f) plebe Gron, Crev.

decurrere hostes vidisset, trepidamque tur-
 bam suorum arma ordinesque relinquere,
 reprehensans singulos, obstitens, obtestans-
 que Deum & hominum fidem, testabatur:
 » Nequidquam deserto praesidio eos fugere,
 » Si transitum pontem a tergo reliquissent,
 » jam plus hostium in Palatio Capitolioque,
 » quam in Janiculo, fore. Itaque monere,
 » praedicere, ut pontem ferro, igni, quacum-
 » que vi possent, interrumpant. Se inpetum
 » hostium, quantum corpore uno posset ob-
 » sisti, excepturum.» Vadit inde in primum
 aditum pontis: insignisque inter conspecta
 cedentium pugnae terga, obversis cominus
 ad ineundum proelium armis, ipso miraculo
 audaciae obstupescit hostes. Duos tamen cum
 eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Hermi-
 nium, ambos claros genere factisque. Cum
 his primam periculi procellam, & quod tu-
 multuosissimum pugnae erat, parumper susti-
 nuit. Deinde eos quoque ipsos, exigua parte
 pontis relicta, revocantibus, qui rescinde-
 bant, cedere in tutum coegit. Circumferens
 inde truces minaciter oculos ad proceres
 Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc
 increpare omnes, « Servitia regum superbo-

U. c. 246.

a. C. 506.

*U. c. 246.**a. C. 506.*

» rum, suæ libertatis inmemores, alienam
 » obpugnatum venire. » Cunctati aliquamdiu
 sunt, dum alius alium, ut proelium incipiant,
 circumspectant: pudor deinde commovit aciem,
 &, clamore sublato, undique in unum hos-
 tem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto
 cuncta scuto hæssissent, neque ille minus obsti-
 natus ingenti pontem obtineret gradu; jam
 inpetu conabantur detrudere virum: quum
 simul fragor rupti pontis, simul clamor Ro-
 manorum, alacritate perfecti operis sublatus,
 pavore subito inpetum sustinuit. Tum Co-
 cles, « Tiberine pater, [inquit] te sancte
 » precor, hæc arma & hunc militem propi-
 » tio flumine accipias. » Ita, sic armatus in
 Tiberim desiluit: multisque superincidentibus
 telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus
 plus famæ habituram ad posteros, quam fidei.
 Grata erga tantam virtutem civitas fuit:
 statua in comitio posita; agri quantum uno
 die circumaravit, datum. Privata quoque in-
 ter publicos honores studia eminebant: nam
 in magna inopia pro domesticis copiis unus-
 quisque ei aliquid, fraudans se ipse victu
 suo, contulit.

XI. PORSENA, primo conatu repulsus, consiliis ab obpugnanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit: navibus undique adcitis, & ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi fineret; & ut prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajiceret: brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis, non metu magis, quam consilio, concessum. Namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul & effusos inprovise adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quæ aversissima ab hoste erat, expellerent pecus: scituros id hostes ratus, quod in obsidione & fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugæ indicio; multoque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis, ad

*U. c. 246,
a. C. 506.*

*Porsena
urbem obsi-
det.*

U. c. 246. secundum lapidem, Gabina via occultum con-
a. C. 506. fidere jubet : Sp. Lartium cum expedita ju-
 ventute ad portam Collinam stare, donec
 hostis prætereat ; deinde se objicere, ne sit
 ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucreti-
 us porta Nævica cum aliquot manipulis mi-
 litum egressus : ipse Valerius Cœlio monte
 cohortes delectas educit : hique priimi adpa-
 ruere hosti. Herminius, ubi tumultum sen-
 sit, concurrit ex insidiis ; versisque in Va-
 lerium Etruscis terga cædit. Dextra lævaque,
 hinc a porta Collina, illinc ab Nævica, red-
 ditus clamor. Ita cæsi in medio prædatores,
 neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam
 septis omnibus viis : finisque ille tam effuse
 evagandi (g) Etruscis fuit.

C. Mucii
 facinus.

XII. OBSIDIO erat nihilominus & frumenti
 cum summa caritate inopia ; sedendoque ex-
 pugnaturum se urbem spem Porfena habebat :
 quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui
 indignum videbatur, populum Romanum fer-
 vientem, quum sub regibus esset, nullo bello
 nec ab hostibus ullis obsessum esse ; liberum
 eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri,
 quorum sæpe exercitus fuderit ; itaque,

(g) vagandi Gron. Crev.

magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit: dein metuens, ne, si consulum injussu & ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen adfirmante, senatum adiit:

» Transire Tiberim [inquit] Patres, & intrare, si possim, castra hostium volo; non » prædo, nec populationum in vicem ultor. » Majus, si Dii juvant, in animo est facinus » Adprobant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit: Ibi quum stipendium forte militibus daretur, & scriba, cum rege sedens pari fere ornatu, multa ageret, eum milites vulgo adirent; timens sciscitari, uter Porsena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret, quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. Vadentem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent; ante tribunal regis destitutus, tum quoque, inter tantas fortunæ minas, metuen-

*U. c. 246.
a. C. 506.*

U. c. 246. dus magis, quam metuens, « Romanus sum,
a. C. 506. [inquit] « civis. C. Mucium vocant. Hostis
 » hostem occidere volui : nec ad mortem
 » minus animi est, quam fuit ad cædem. Et
 » facere & pati fortia, Romanum est. Nec
 » unus in te ego hos animos gessi : longus
 » post me ordo est idem petentium decus,
 » Proinde in hoc discrimen, si juvat, adcin-
 » gere, ut in singulas horas capite dimices
 » tuo : ferrum hostemque in vestibulo habeas
 » regiæ. Hoc tibi juvenus Romana indici-
 » mus bellum. Nullam aciem, nullum præ-
 » lium timueris. Uni tibi, & cum singulis
 » res erit. » Quum rex, simul ira infensus,
 » periculoque conterritus, circumdari ignes
 » minitabundus juberet, nisi expromeret pro-
 » pere, quas infidiarum sibi minas per ambages
 » jaceret : « En tibi, [inquit] ut sentias, quam
 » vile corpus sit iis, qui magnam gloriam
 » vident : » dextramque accenso ad sacrificium
 » foculo injicit. Quam quum velut alienato
 » ab sensu torreret animo ; prope adtonitus
 » miraculo rex, quum ab sede sua profiluisset,
 » amoverique ab altaribus juvenem jussisset,
 » Tu vero abi, [inquit] in te magis, quam
 » in me, hostilia ausus. Juberem mactæ vir-

» tute esse, si pro mea patria ista virtus sta-
 » ret. Nunc jure belli liberum te, intactum
 » inviolatumque hinc dimitto. » Tum Mu-
 cius, quasi remunerans meritum. « Quando-
 » quidem [inquit] est apud te virtuti honos ;
 » ut beneficio tuleris a me, quod minis ne-
 » quisti ; trecenti conjuravimus principes ju-
 » ventutis Romanæ, ut in te hac via grassa-
 » remur. Mea prima sors fuit : ceteri, ut
 » cuique ceciderit primo, quoad te opportu-
 » num fortuna dederit, suo quisque tempore,
 » aderunt. »

*U. c. 246.
 a. C. 506.*

XIII. MUCIUM dimissum, cui postea Scæ-
 volæ a clade dextræ manus cognomen indi-
 tum, legati a Porsena Romam secuti sunt.
 Adeo moverat eum & primi periculi casus,
 quo nihil se præter errorem insidiatoris te-
 xisset, & subeunda dimicatio toties, quot con-
 jurati superessent ; ut pacis conditiones ultro
 ferret Romanis. Jactatum in conditionibus
 nequidquam de Tarquiniis in regnum resti-
 tuendis, magis quia id negare ipse nequive-
 rat Tarquiniis, quam quod negatum iri sibi
 ab Romanis ignoraret. De agro Veientibus
 restituendo inpetratum : expressaque necessi-
 tas obsides dandi Romanis, si Janiculo præ-

*Porsena de
 pace agit.*

U. e. 246.
a. C. 506.

*Clælie
virtus.*

fidium deduci vellent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porfena, & agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt Mucia prata adpellata. Ergo, ita honorata virtute, femina quoque ad publica decora excitata. Et (h) Clælia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit: sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nunciatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Clæliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, «Supra Coclites Muciosque [dicere] » id facinus esse, [& præ se ferre] quemadmodum, si non datur obses, pro rupto » se foedus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum.» Utrumque constitit fides: & Romani pignus pacis ex foedere restituerunt: & apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam, virtus fuit: laudatamque virginem parte obsidum

(h) *Et del. Gron. Crev.*

se donare dixit : ipsa, quos vellet, legeret. *U. c. 246.
a. C. 506.*
 Produciis omnibus, elegisse inpubes (i) dicitur : quod & virginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat, eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxime opportuna injuriæ esset. Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statua equestri, donavere. In summa Sacra via fuit posita virgo infidens equo.

XIV. HUC tam pacatæ profectio[n]i ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cetera sollempnia manet bonis vendendis, bona Porfenæ regis vendendi. Cujus originem moris, necesse est, aut inter bellum natam esse, neque omis[s]am in pace; aut a (k) mitiore crevisse principio, quam hic præ se ferat titulus bona hostiliter vendendi. Proximum vero est ex iis, quæ traduntur, Porfenam, discedentem (l) ab Janiculo, castra opulenta, confecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse; inopi

(i) *impuberes Gron. Crev.*

(k) *a del. Gron. Crev.*

(l) *descendentem Gron. Crev.*

U. e. 246.
a. C. 506.

tum urbe ab longinqua obsidione. Ea deinde, ne populo inmisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsenæ adpellata; gratiam muneris magis significante titulo, quam aucionem fortunæ regiæ, quæ ne in potestatem quidem populi Romani esset. Omisso Romano bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam obpugnatum mittit. Primo Aricinos res necopinata percusserat: arcessita deinde auxilia, & a Latinis populis, & a Cumis, tantum spei fecere; ut acie decernere auderent. Prælio inito, adeo concitato inperu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incurfu Aricinos. Cumanæ cohortes, arte adversus vim usæ, declinavere paullulum; effuseque prælatos hostes conversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio prope jam victores cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortuna & specie supplicum delati sunt. Ibi benigne excepti divisique in hospitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuncii hospitium beneficiorum: multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit. His locus ad habi-

tandum datus, quem deinde Tuscum vicum
 adpellarunt.

*U. c. 247.
 a. C. 505.*

XV. P. LUCRETIVS inde & P. Valerius
 Publicola (m) consules facti. Eo anno postre-
 mum legati a Porsena de reducendo in reg-
 num Tarquinio venerunt. Quibus quum re-
 sponsum esset, missurum ad regem senatum
 legatos; missi confestim honoratissimus quis-
 que ex Patribus. « Non, quin breviter reddi
 » responsum potuerit, non recipi reges, ideo
 » potius delectos Patrum ad eum missos, quam
 » legatis ejus Romæ daretur responsum; sed
 » ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur,
 » neu in tantis mutuis beneficiis in vicem
 » animi sollicitarentur: quum ille peteret,
 » quod contra libertatem populi Romani esset;
 » Romani, nisi in perniciem suam faciles esse
 » vellent, negarent, cui nihil negatum vel-
 » lent. Non in regno populum Romanum,
 » sed in libertate esse. Ita induxisse in animum,
 » hostibus potius, quam regibus, portas pa-
 » tefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut,
 » qui libertati erit in illa urbe finis, idem
 » urbi fit. Proinde, si salvam esse vellet
 » Romam, ut patiatu liberam esse, orare. »

*P. Lucretio, P.
 Valerio
 Coss.*

*Legati a
 Porsena de
 reducendo
 Tarquinio.*

(m) add. tertium Gron. Crey.

U. c. 247. Rex, verecundia victus, « Quando id certum
a. C. 505. » atque obstinatum est, [inquit] neque ego
 » obrundam sapius eadem nequidquam agen-
 » do : nec Tarquinius spe auxilii, quod nul-
 » lum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu
 » bello opus est, seu quiete, exsilio quærant
 » locum, ne quid meam vobiscum pacem
 » distineat. » Dictis facta amiora adjecit :
 obsidum quod reliquum erat, reddidit : agrum
 Veientem, foedere ad Janiculum isto ademptum,
Tarquin. restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa,
Tusculum exsulatum ad generum Mamilium Octavium
in exilium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum
abit. Porsena fuit.

U. C. 249. XVI. CONSULES (n) M. Valerius, P. Postu-
a. C. 503. mius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis :
M. Vale- consules triumpharunt. Majore inde mole Sa-
rio, P. Pof- bini bellum parabant. Adversus eos, & ne quid
tumio Coss. simul ab Tusculo (unde, etsi non apertum,
 suspectum tamen bellum erat) repentini peri-
 culi oriretur, P. Valerius quam T.
U. c. 250. Lucretius iterum consules facti. Seditio, in-
a. C. 502. ter belli pacisque auctores orta in Sabinis,
P. Valerio aliquantum inde virium transtulit ad Roma-
IV, T. Lu- nos. Namque Attus (o) Clausus, cui postea
cretio II.
Coss.

(n) add. *deinde* Gron. Crev.

(o) *Atta* Gron. Crev.

Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auctor a turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo, magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data agerque trans Anienem. Vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent (p) agro, adpellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, dein (q) prælio, adfixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio consulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumtus deesset; de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pomœtia & Cora, ad Auruncos deficiunt. Cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obrulerat,

*U. c. 250.
a. C. 502.*

*Attus
Clausus
inter Pa-
tres lectus.*

*Valerii
mors.*

*U. c. 251.
a. C. 501.*

*Agr. Mene-
nio & P.
Postumio
II. Coss.*

*Bellum
cum
Auruncis.*

(p) *venerant Gron. Crev.*

(q) *deinde Gron. Crev.*

U. c. 251.
a. C. 501. omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prælium, quam in prælio, cædibus temperatum est: & cæsi aliquanto plures erant, quam capti; & captos passim trucidaverunt. Ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

U. c. 252.
a. C. 500.
*Op. Virgini-
nio, Sp.
Cassio Coss.* XVII. SECUTI consules, Opiter Virginius & Sp. Cassius, Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque operibus, obpugnaverunt. In quos Aurunci, magis jam inexpiabili odio, quam spe aliqua aut occasione, coorti, quum plures igni, quam ferro, armati excucurrissent (r), cæde incendioque cuncta complent: vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum, (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum: inter multos faucios consul spe incerta vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendæque exercitui satis esset, tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ

(r) *excurrissent Gron. Crev.*

arma inlata. Et quum, vineis reſectis aliaque mole belli, jam in eo eſſet, ut in mu-
 ros evaderet miles, deditio eſt facta. Ceterum nihilo minus ſœde, dedita urbe, quam ſi capta foret, Aurunci paſſim principes ſecuri percuſſi, ſub corona venierunt coloni alii, oppidum dirutum, ager veniit. Conſules, magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt.

*U. c. 252.
 a. C. 500.*

XVIII. INSEQUENS annus Poſtumum Cominium & T. Lartium conſules habuit. Eo
 anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per laſciviam ſcorta raperentur, concurſu hominum rixa ac prope prælium fuit; parvaque ex re ad rebellionem ſpectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque acceſſerat, quod triginta jam conjuraſſe populos, concitante Octavio Mamilio, ſatis conſtabat. In hac tantarum exſpectatione rerum ſollicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta; ſed nec quo anno, nec quibus conſulibus, quia ex factione Tarquinia eſſent, (id quoque enim traditur) parum creditum ſit, nec quis primum dictator creatus ſit, ſatis conſtat. Apud veterri-
 mos tamen auctores T. Lartium dictatorem pri-

*U. c. 253.
 a. C. 499.*

*P. Cominio, T. Lartio
 Coſſ.*

*Primus
 dictator.*

U. c. 253.
a. C. 499.

mum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos, invenio. Consulares legere: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam, Lartium, qui consularis erat, potius, quam Manium Valerium, M. filium, Volefi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem & magistrum consulibus adpositum. Qui, si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatâ virtutis & consularem virum, legissent. Creato dictatore primum Romæ, postquam præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intèntiores essent ad dicto parendum; neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat, neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator (eo magis quod propter se creatum crediderant) metum incussit. Itaque legatos de pace mittunt: quibus, orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum; « ignosci adolescentibus » posse, senibus non posse, qui bella ex bellis » fererent. » Actum tamen est de pace: inpe-

trata.

trataque foret, si, quod inpenſæ factum in bellum erat, præſtare Sabini (id enim poſtulatam erat) in animum induxiſſent. Bellum indiſtum : tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

XIX. CONSULES Ser. Sulpicius, Manius Tullius. Nihil dignum memoria actum. T. Æbutius deinde & C. Vetuſius. His conſulibus Fidenæ obſeſſæ, Cruſtumeria capta, Præneſte ab Latinis ad Romanos deſcivit; nec ultra bellum Latinum, gliſcens jam per aliquot annos, dilatam. A Poſtunius dictator, T. Æbutius magiſter equitum, magnis copiis peditum equitumque proſecti, ad lacum Regillum in agro Tuſculano agmini hoſtium obcurrerunt. Et, quia Tarquinius eſſe in exercitu Latinorum auditum eſt, ſuſtineri ira non potuit, quin extemplo conſligerent. Ergo etiam prælium aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius fuit; non enim duces ad regendam modo conſilio rem adfuere, ſed, ſuiſmetiſſis corporibus dimicantes, miſcuere certamina: nec quiſquam procerum ferme hac aut illa (s) ex acie ſine vulnere, præter dictatorem Romanum, exceſſit. In Poſtunium,

(s) *illac* Gron. Crev.

Tom. I.

L

U. c. 254.
a. C. 498.
Sulpicio &
M. Tullio
Coſſ.

U. c. 255.
a. C. 497.
T. Æbut.,
C. Vetuſio
Coſſ.

Bellum
cum
Latinis,
&
pugna ad
Regillum
lacum.

U. e. 255.
a. C. 497.

prima in acie suos adhortantem instruentemque, Tarquinius Superbus, quamquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium inpetum dederat; nec fessilit veniens Tusculanum ducem: contra quem & ille concitat equum: tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere: Æbutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, proelium ciet; & quia suos percussos videbat, arcescit cohortem exfulum Romanorum, cui L. Tarquinius filius præerat. Ea, quod (t) majore pugnabat ira ob erepta bona patriamque ademtam, pugnam parumper restituit.

XX. REFERENTIBUS jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium, ostentantem se in prima exfulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut cujus fami-

(t) quo Gron. Crev.

liæ decus ejeti reges erant, ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, & Tarquinius infesto spiculo perit. Tarquinius retro in agmen fuorum infenso cessit hosti. Valerium, temere investum in exfulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quidquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exfules ferociter citato agmine inveni, suos perculsos cedere animadvertit; cohorti suæ, quam delectam manum præsidii causa circa se habebat, dat signum, ut, quem fuorum fugientem viderint, pro hoste habeant. Ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, & restituta acies. Cohors dictatoris tum primum prælium iniiit: integris corporibus animisque fessos adorti exfules cædunt. Ibi alia inter procures coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exfulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. Hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscicans,

U. c. 255.

a. C. 497.

W. c. 255. tanto vi majore, quam paullo ante magister
a. C. 497. equitum, cum hostium duce proelium iniit;
 ut & uno ictu transfixum per latus occide-
 rit Mamilium, & ipse inter spoliandum cor-
 pus hostis veruto percussus, quum victor in
 castra esset relatus, inter primam curationem
 expiraverit. Tum ad equites dictator advo-
 lat, obtestans, ut, fesso jam pedite, descen-
 dant ex equis, & pugnam capestant. Dicto
 paruere: desiliunt ex equis, provolant in
 primum, & pro antesignanis parmas obji-
 ciunt. Recipit extemplo animum pedestris
 acies, postquam juventutis proceres æquato
 genere pugnae secum partem periculi susti-
 nentes vidit. Tum demum impulsus Latini,
 perculsaque inclinavit acies. Equiti (u) ad-
 moti equi, ut persequi hostem possent (x):
 secuta & pedestris acies. Ibi, nihil nec divi-
 nae nec humanae opis Dictator prætermi-
 tens, adem Castori vovisse fertur: ac pro-
 nunciassse militi præmia, qui primus, qui
 secundus, castra hostium intrasset. Tantusque
 ardor fuit, ut eodem inpetu, quo fuderant
 hostem, Romani castra caperent. Hoc modo

(u) *Equitibus Gron. Crev.*

(x) *possent Gron. Crev.*

ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator & magister equitum triumphantes in urbem rediere.

XXI. TRIENNIO deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Consules Q. Clœlius & T. Lartius. Inde A. Sempronius & M. Minucius. His consulibus ædes Saturno dedicata: Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius & T. Virginius consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio: A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse: dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde & P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tarquiniæ mortis. Mortuus est Cumis, quo se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes; sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, injuriæ a

U. c. 256-
257 - 258.
a. C. 496-
495 - 494.

U. c. 259.
a. C. 493.
Ap. Clau-
dio, P.
Servilio
Coss.
Mors
Tarquiniæ.

U. c. 259. primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia
a. C. 493. colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ tribus una & viginti factæ. *Ædes Mercurii* dedicata est idibus Maiis.

*Bellum
 cum
 Volscis.*

XXII. CUM Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat; nam & Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: & maturavit Romanus, ne prælio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii pœnam non metuentes, necopinata res percudit. Armorum inmemores, obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos. Ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum, Hericis in societatem armorum adfunitis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira odioque ejus, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus;

indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent; & de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere factò, pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi dono in Capitolium mittunt. Cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua: inde hospitia jungunt. Numquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

XXIII. SED & bellum Volscum imminebat, & civitas, secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob æs alienum. Fremebant, » se, foris pro libertate & imperio dimicantes, domi a civibus captos & obpressos » esse; tutioremque in bello, quam in pace, » inter hostes, quam inter cives, libertatem » plebis esse: » invidiamque eam, sua sponte

U. c. 259.
a. C. 493.

Turba ob
æs alienum.

U. c. 259. gliscentem, insignis unius calamitas æcendit.
 a. C. 493. Magno natu quidam cum omnium malorum
 suorum insignibus se in forum projecit: ob-
 dita erat squalore vestis, fœdior corporis
 habitus pallore ac macie peremti. Ad hoc,
 promissa barba & capilli efferaverant speciem
 oris. Noscitabatur tamen in tanta deformati-
 tate, & ordines duxisse ajebant, aliaque mi-
 litia decora vulgo, miserantes eum, jacta-
 bant. Ipse, testes honestarum aliquot locis
 pugnarum cicatrices adverso pectore osten-
 tabat. Sciscitantibus « unde ille habitus? unde
 » deformitas? » quum circumfusa turba esset
 prope in concionis modum, « Sabino bello,
 [ait] « se militantem, quia propter popu-
 » lationes agri non fructu modo caruerit,
 » sed villa incensa fuerit, direpta omnia,
 » pecora abacta, tributum iniquo suo tem-
 » pore imperatum, æs alienum fecisse: id
 » cumulatam usuris: primo se agro paterno
 » avitoque exuisse, deinde fortunis aliis:
 » postremo, velut tabem, pervenisse ad cor-
 » pus. Ductum se ab creditore, non in ser-
 » vitium sed in ergastulum & carnificinam
 » esse. » Inde ostentare tergum, fœdum recen-
 titibus vestigiis verberum. Ad hæc visa audi-

etaque clamor ingens oritur. Non jam foro
 se tumultus continet, sed passim totam ur-
 bem pervadit. Nexu vincti solutique se undi-
 que in publicum proripiunt; inplorant Qui-
 ritium fidem. Nullo loco deest seditionis vo-
 luntarius comes. Multis passim agminibus
 per omnes vias cum clamore in forum curri-
 tur. Magno cum periculo suo, qui forte Pa-
 trum in foro erant, in eam turbam incide-
 runt: nec temperatum manibus foret, ni
 prope consules, P. Servilius & Ap. Clau-
 dius, ad comprimendam seditionem interve-
 nissent. In eos multitudo versa, ostentare
 vincula sua deformitatemque aliam. Hæc se
 meritos dicere, exprobrantes suam quisque
 alius alibi militiam. Postulare multo minaci-
 ter magis, quam suppliciter, ut senatum
 vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri mo-
 deratoresque publici consilii, circumfistunt.
 Pauci admodum Patrum, quos casus obtu-
 lerat, contracti ad consules: ceteros metus
 non curia modo, sed etiam foro arcebat:
 nec agi quidquam per infrequentiam poterat
 senatus. Tum vero eludi atque extrahi se
 multitudo putare; &, Patrum qui abessent,
 non casu, non meru, sed inpediendæ rei

U. c. 259.

a. C. 493.

U. c. 259.
a. C. 493.

caussa abesse, & consules ipsos tergiversari; nec dubie ludibrio esse miseras suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coërceret iras hominum: quum, incerti, morando, an veniendo, plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt, frequentique tandem curia, non modo inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero adrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat quum tutius, tum facilius esse.

XXIV. INTER hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuncio: « Volscos infesto exercitu ad urbem » obpugnandam venire. » Quæ audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem adfecere. Exultare gaudio plebes; ultores superbiæ Patrum adesse dicere Deos. Alius alium confirmare, « ne nomina darent: cum omnibus potius, » quam solos perituros. Patres militarent, » Patres arma caperent, ut penes eosdem » pericula belli, penes quos præmia, essent.»

At vero curia, mœsta ac trepida ancipiti metu & ab cive & ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi curæ esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi. « Ce-
 » terum deliberationi de maxima quidem illa,
 » sed tamen parte civitatis, metum pro uni-
 » versa republica intervenisse: nec posse,
 » quum hostes prope ad portas essent, bello
 » prævertisse quidquam: nec, si sit laxamenti
 » aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mer-
 » cede prius accepta, arma pro patria non
 » cepisse; neque Patribus satis decorum, per
 » metum potius, quam postmodo voluntate,
 » afflictis civium suorum fortunis consuluisse.»
 Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, « Ne quis civem Romanum virctum
 » aut clausum teneret, quo minus ei nominis
 » edendi apud consules potestas fieret. Ne
 » quis militis, donec in castris esset, bona
 » possideret, aut venderet: liberos nepotesve
 » ejus moraretur. » Hoc proposito edicto,
 & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomi-
 mina; & undique ex tota urbe proripien-

*U. c. 459.
 a. C. 493.*

*Metu hos-
 tis compo-
 sita.*

U. e. 259. tium se ex privato, quum retinendi jus cre-
a. C. 493. ditori non esset, concursus in forum, ut
 sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus
 fuit; neque aliorum magis in Volscis bello
 virtus atque opera enituit. Consul copias
 contra hostem educit: parvo dirimente, in-
 tervallo castra ponit.

XXV. PROXIMA inde nocte Volsci, dif-
 cordia Romana freti, si qua nocturna transi-
 tio proditiove fieri possit, tentant castra.
 Sensere vigiles: excitatus exercitus: signo
 dato, concursus est ad arma. Ita frustra id
 inceptum Volscis fuit. Reliquum noctis utrim-
 que quieti datum. Postero die prima luce
 Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jam-
 que ab omni parte munimenta vellebantur;
 quum consul, quamquam cuncti undique, &
 nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant,
 experiendi animos militum causa parumper
 moratus, postquam satis adparebat ingens
 ardor, dato tandem ad erumpendum signo,
 militem avidum certaminis emittit. Primo
 statim incursum pulsi hostes: fugientibus,
 quoad insequi pedes potuit, terga caesa:
 eques usque ad castra pavidos egit. Mox ipsa
 castra, legionibus circumdatis, quum Vols-

*Viti
 Volsci.*

eos inde etiam pavor expulisset, capta direpta-
 que. Postero die ad Sueffam Pometiam, quo
 confugerant hostes, legionibus ductis, intra
 paucos dies oppidum capitur: captum prædæ
 datum: inde paullum recreatus egens miles.
 Consul cum maxima gloria sua victorem exer-
 citum Romam reducit: decedentem Romam
 Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis
 timentes post Pometiam captam, adeunt. His
 ex senatusconsulto data pax, ager ademptus.

XXVI. CONFESTIM & Sabini Romanos
 territavere: tumultus enim fuit verius, quam
 bellum. Nocte in urbe nunciatum est, exer-
 citum Sabinum prædabundum ad Anienem
 amnem pervenisse: ibi passim diripi atque
 incendi villas. Missus extemplo eo cum om-
 nibus copiis equitum A. Postumius, qui dic-
 tator bello Latino fuerat. Secutus consul
 Servilius cum delecta peditum manu. Pleros-
 que palantes eques circumvenit: nec adve-
 nienti peditum agmini restitit Sabina legio,
 Fessi, tum itinere, tum populatione noctur-
 na, magna pars in villis repleti cibo vinoque,
 vix fugæ quod satis esset virium habuere.
 Nocte una audito perfectoque bello Sabino,
 postero die, in magna jam spe undique par-

U. c. 259.

a. C. 493.

*Tumultus
 Sabinus.*

*U. c. 259.
a. C. 493.*

*Bellum
cum
Auruncis.*

tæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt; ni decedatur Volſco agro, bellum indicentes. Cum legatis ſimul exercitus Auruncorum domo profectus erat; cujus fama, haud procul jam ab Aricia viſi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec conſuli ordine Patres, nec pacatum reſponſum arma inferentibus arma ipſi capiētes dare poſſent. Ariciam inſeſto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis ſigna conlata, prælioque uno debellatum eſt.

*Turba ob
nexos re-
crudescunt*

XXVII. Fuſis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus, promiſſa conſulis fidemque ſenatus exſpectabat: quum Appius, & inſita ſuperbia animo, & ut collegæ vanam faceret fidem, quam aſperſime poterat, jus de creditis pecuniis dicere. Deinceps &, qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, & neſcebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam adpellabat: concurſus ad Servilium fiebat, illius promiſſa jaſtabant, illi expoſtrobant ſua quiſque belli merita cicatricesque acceptas. Poſtulabant, ut aut (*y*) referret ad ſenatum, aut (*z*) ut auxilio eſſet conſul civibus ſuis, imperator

(*y z*) aut - aut del. Gron. Crev.

militibus. Movebant consulem hæc; sed U. c. 259.
a. C. 493.
 tergiversari res cogebat: adeo in alteram
 causam non collega solum præceps ierat,
 sed omnis factio nobilium. Ita, medium se
 gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud
 Patres gratiam iniit. Patres mollem consu-
 lem & ambitiosum rati, plebes fallacem;
 brevique adparuit, æquasse eum Appii odium.
 Certamen consulibus inciderat, uter dedica-
 ret Mercurii ædem. Senatus a se rem ad po-
 pulum rejecit: utri eorum dedicatio iussu
 populi data esset, eum præesse annonæ,
 mercatorum collegium instituire, sollempnia
 pro pontifice iussit suscipere. Populus dedica-
 tionem ædis dat M. Lætorio, primi pili cen-
 turioni: quod facile adpareret, non tam ad
 honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo
 data esset, factum, quam ad consulum igno-
 miniam. Sævire inde utique consulum alter
 Patresque; sed plebi creverant animi: & lon-
 ge alia, quam primo instituerant, via graf-
 fabantur. Desperato enim consulum senatus-
 que auxilio, quum in jus duci debitorem
 vidissent, undique convolabant: neque de-
 cretum exaudiri consulis præ strepitu &
 clamore poterat: neque, quum decreisset,

V. c. 259.
a. C. 493.

quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metus
que omnis & periculum libertatis, quum in
conspectu consulis singuli a pluribus viola-
rentur, in creditores a debitoribus verterant
(a). Super hæc timor incescit Sabini belli;
delectuque decreto, nemo nomen dedit, fu-
rente Appio, & insectante ambitionem col-
legæ, qui populari silentio rempublicam
proderet, & ad id, quod de credita pecunia
jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum
quidem ex senatusconsulto haberet. « Non
» esse tamen desertam omnino rempublicam,
» neque projectum consulare imperium. Se
» unum & suæ & Patrum majestatis vindi-
» cem fore. » Quum circumstaret quotidiana
multitudo licentia accensa, adripi unum in-
signem duces seditionum jussit. Ille, quum
a lictoribus jam traheretur, provocavit: nec
cessisset provocationi consul, quia non du-
bium erat populi judicium, nisi ægre victa
pertinacia foret, consilio magis & auctoritate
principum, quam populi clamore: adeo su-
pererant animi ad sustinendam invidiam. Cres-
cere inde malum in dies, non clamoribus
modo apertis, sed, quod multo perniciosius
erat, secessione occultisque conloquiis. Tan-

(a) *vererat* Gron. Crev.

dem.

dem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mire gratus.

XXVIII. A. VIRGINIUS inde & T. Vetusius consulatum ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos, pars (b) Esquiliis, pars in Aventino, facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, & omnia temere ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit: adeo tumultuose excepta est clamoribus undique & indignatione Patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. «Profecto si essent in » republica magistratus, nullum futurum fuisse » Romæ, nisi publicum, concilium. Nunc in » mille curias concionesque (quum alia in » Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) » dispersam & dissipatam esse rempublicam. » Unum, Hercule, virum, (id enim plus » esse, quam consulem) qualis Appius » Claudius fuerit, momento temporis dis- » cussurum illos cœtus fuisse.» Conrepti con-

U. c. 260,

a. C. 492.

A. Virgini-

nio, T.

Vetusio

Coss.

(b) add. in Gron. Crev.

U. c. 260.
a. C. 492.

fules quum, quid ergo se facere vellent; (nihil enim segnus molliusve, quam Patribus placeat, acturos) percunctarentur; decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant: otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt: citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, « Ultra decipi plebem posse. » Numquam unum militem habituros, ni » præstaretur fides publica. Libertatem uni » cuique prius reddendam esse, quam arma » danda: ut pro patria civibusque, non pro » dominis, pugnent. » Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse invidiæ suæ participem: & adparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. Tum vero ad sellas consulum prope (c) convolavere minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatum (d) jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

(c) *propere* Gron. Crev.

(d) *consulatu* Gron. Crev.

XXIX. UTRAQUE re satis experta, tum *U. c. 260.*
demum consules : « Ne prædictum negetis, *a. C. 492.*
» Patres conscripti, adest ingens seditio. Postu-
» lamus, ut ii, qui maxime ignaviam incre-
» pant, adsint nobis habentibus delectum.
» Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita
» placet, rem agemus. » Redeunt in tribunal:
citari nominatim unum ex iis, qui in con-
spectu erant, dedita opera jubent. Quum
staret tacitus, & circa eum aliquot hominum,
ne forte violaretur, constitisset globus; lic-
torem ad eum consules mittunt. Quo repul-
so, tum vero, indignum facinus esse, clami-
rantes, qui Patrum consulibus aderant, de-
volant de tribunali, ut licitori auxilio essent.
Sed ab licitore, nihil aliud quamprehendere
prohibito, quum conversus in Patres inpe-
rus esset, consulum intercurfu rixa sedata
est: in qua tamen, sine lapide, sine telo,
plus clamoris atque irarum, quam injuriæ,
fuerat. Senatus, tumultuose vocatus, tumul-
tuosius consulitur, quæstionem postulantibus
iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissi-
mo quoque, non sententiis magis, quam cla-
more & strepitu. Tandem, quum iræ rese-
dissent, exprobrantibus consulibus, nihilo

U. c. 260. plus sanitatis in curia, quam in foro, esse;
a. C. 492. ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ.

*Varia
sententiæ.*

P. Virginius rem non vulgabat: « De iis tan-
 » tum, qui, fidem secuti P. Servilii consulis,
 » Volſco, Aurunco, Sabinoque militassent
 » bello, agendum » censebat. T. Lartius (e),
 « Non id tempus esse, ut merita tantummodo
 » exsolverentur. Totam plebem ære alieno
 » demersam esse: nec fisci posse, ni omni-
 » bus consulatur. Quin, si alia aliorum sit
 » conditio, accendi magis discordiam, quam
 » sedari.» Ap. Claudius, & natura inmitis,
 & efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum
 laudibus, « Non miseris, [ait] sed licentia,
 » tantum concitum turbarum; & lascivire
 » magis plebem, quam sævire. Id adeo ma-
 » lum ex provocatione natum: quippe minas
 » esse consulum, non imperium: ubi ad eos,
 » qui una peccaverint, provocare liceat. Age-
 » dum, [inquit] dictatorem, a quo provo-
 » catio non est, creemus. Jam hic, quo nunc
 » omnia ardent, conticescet furor. Pulset tum
 » mihi licetorem, qui sciet, jus de tergo vi-
 » taque sua penes unum illum esse, cujus
 » majestatem violavit (f).

(e.) *Largius sic & in lqq. Gron. Crev.*

(f.) *violavit Crev.*

XXX. MULTIS, ut erat, horrida & atrox *U. c. 260.*
 videbatur Appii sententia : rursus Virginii *a. C. 492.*
 Lartiique exemplo haud salubres ; utique Lar-
 tii putabant sententiam, quæ totam fidem
 tolleret. Medium maxime & moderatum utro-
 que consilium Virginii habebatur. Sed factione
 respectuque rerum privatarum, quæ semper
 obsecere obficientque publicis consiliis, Ap-
 pius vicit : ac prope fuit, ut dictator ille
 idem crearetur. Quæ res utique alienasset
 plebem periculofissimo tempore, quum Volsci
 Æquique & Sabini forte una omnes in armis
 essent. Sed curæ fuit consulibus & seniori-
 bus Patrum, ut imperium, suo vehemens,
 mansueto permitteretur ingenio. Manium *M. Valer.*
 Valerium dictatorem Volesi filium creant. *dictator.*
 Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem
 videbat, tamen, quum provocationem fratris
 lege haberet, nihil ex ea familia triste nec
 superbum timebat. Edictum deinde, a dicta-
 tore propositum, confirmavit animos, Ser-
 vilii fere consulis edicto conveniens ; sed &
 homini & potestati melius rati credi, omisso
 certamine nomina dedere. Quantus numquam
 ante exercitus, legiones decem effectæ : ter-
 næ inde datæ consulibus, quatuor dictator

U. c. 260.

a. C. 492.

*Bellum
cum
Æquis,
Latinorum
causâ.*

*Bellum
cum
Volscis.*

usus. Nec poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum invaserant, Oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium causa capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetustus consul missus est: is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis: locoque magis, quam armis, freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter consul, in Volscos profectus, ne & ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra, dimicandumque acie, excivit. Medio inter castra campo, ante suum quisque vallum, infestis signis consistere. Multitudine aliquantum Volsci superabant. Itaque effusi & contentim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos jussit: ubi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu & clamore fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam inpressionem sensere ex adverso factam, & arte oculos micare gladios, haud secus, quam si in insidias incidissent, turbati ver-

tunt terga ; & ne ad fugam quidem fatis virium fuit , quia cursu in proelium ierant. *U. c. 260.*
a. C. 492.
 Romani contra , quia principio pugnae quieti steterant , vigentes corporibus , facile adepti fessos , & castra inpetu ceperunt , & , castris exutum hostem Velitras persecuti , uno agmine victores cum victis in urbem irrupere : plusque ibi sanguinis , promiscua omnium generum caede , quam in ipsa dimicatione , factum. Paucis data venia , qui inermes in dedicationem venerunt.

XXXI. DUM hæc in Volscis geruntur , *Bellum cum Sabinis.*
 dictator Sabinos , ubi longe plurimum belli fuerat , fundit , fugatque , exiitque castris. Equitatu inmisso mediam turbaverat hostium aciem , qua , dum se cornua latius pandunt , parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant. Turbatos pedes invasit : eodem inpetu castra capta , debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. Dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores , locus in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus : sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademptus : Velitras coloni ab urbe missi & colonia deducta. Cum

U. c. 260. *a. C. 492.* Æquis post aliquanto pugnatum est, invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa ejus caderent, perpulere, ut forte temere in adver-

Æqui victi fos montes agmen erigeret. Id male commissum ignavia hostium in bonum vertit: qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in adversas valles desiluere: ubi fatis prædæ & victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat: tantum quum gratia, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetustii consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid (g) nexis fieri placeret. Quæ quum rejecta relatio esset, » Non placeo, [inquit] concordiæ auctor: » optabitis, me Dius Fidius, prope diem,

*Turbæ
domestica.*

(g) add. de Gron. Crev.

» ut mei similes Romana plebes patronos
 » habeat. Quod ad me adinet, neque frustra
 » bor ultra cives meos, neque ipse frustra
 » dictator ero. Discordiæ intestinæ, bellum
 » externum fecere, ut hoc magistratu egeret
 » respublica. Pax foris parta est, domi inpe-
 » ditur. Privatus potius, quam dictator, se-
 » ditioni interero.» Ita, curia egressus, dic-
 » tatura se abdicavit. Adparuit causa plebi,
 » suam vicem indignantem magistratu abisse.
 » Itaque, velut persoluta fide, quoniam per
 » eum non stetisset, quin præstaretur, dece-
 » dentem domum cum favore ac laudibus pro-
 » secuti sunt.

XXXII. TIMOR inde Patres incescit, ne;
 » si dimissus exercitus foret, rursus coetus oc-
 » culti conjurationesque fierent. Itaque, quam-
 » quam per dictatorem delectus habitus esset;
 » tamen, quoniam in consulum verba jurassent,
 » sacramento teneri militem rati, per causam
 » renovati ab Æquis belli, educi ex urbe legio-
 » nes iussere: quo facto maturata est seditio.
 » Et primo agitatam dicitur de consulum cæ-
 » de, ut solverentur sacramento: doctos de-
 » inde, nullam scelere religionem exsolvi,
 » Sicinio quodam auctore, injussu consulum in

U. c. 2603

a. C. 4920

*Secessio
 plebis in S.
 montem.*

U. c. 260.
a. C. 492.

facrum montem secessisse (trans Anienem
amnem est) (h) tria ab urbe millia passuum.
Ea frequentior fama est , quam , cujus Piso
auctor est , in Aventinum secessionem factam
esse. Ibi sine ullo duce , vallo fossaque com-
munitis castris , quieti , rem nullam nisi ne-
cessariam ad victum sumendo , per aliquot
dies , neque laceffiti , neque laceffentes , sese
tenuere. Pavor ingens in urbe , metuque
mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta
ab suis plebes violentiam Patrum ; timere
Patres residem in urbe plebem , incerti , ma-
nere eam , an abire mallent. « Quam diu
» autem tranquillam , quæ secesserit , multi-
» tudinem fore ? quid futurum deinde , si quod
» externum interim bellum existat ? nullam
» profecto , nisi in concordia civium , spem
» reliquam ducere. Eam per æqua , per iniqua ,
» reconciliandam civitati esse. » Placuit igitur
oratore ad plebem mitti Menenium
Agrippam , facundum virum & , quod inde
oriundus erat , plebi carum. Is , intromissus
in castra , prisco illo dicendi & horrido modo
nihil aliud , quam hoc , narraffe fertur : « Tem-

(h) Signa parenthesis & vocem *est* delet Gron.
Crey.

» pore, quo in homine non, ut nunc, omnia *U. c. 260.*
 » in unum consentiebant, sed singulis mem- *a. C. 492.*
 » bris suum cuique consilium, suus sermo
 » fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura,
 » suo labore ac ministerio ventri omnia quæri:
 » ventrem, in medio quietum, nihil aliud,
 » quam datis voluptatibus frui. Conspirasse
 » inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec
 » os acciperet datum, nec dentes conficerent.
 » Hac ira, dum ventrem fame domare vel-
 » lent, ipsa una membra totumque corpus
 » ad extremam tabem venisse. Inde adparuisse,
 » ventris quoque haud segne ministerium esse:
 » nec magis ali, quam alere eum, reddentem
 » in omnes corporis partes hunc, quo vivi-
 » mus vigemusque, divisum pariter in venas
 » maturum, confecto cibo, sanguinem.» Com-
 » parando hinc, quam intestina corporis sedi-
 » tio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse
 » mentes hominum.

XXXIII. A G I deinde de concordia cœp-
 tum, concessumque in conditiones, ut plebi
 sui magistratus essent sacrosancti, quibus au-
 xilii latio adversus consules esset: neve cui
 Patrum capere eum magistratum liceret. Ita
 tribuni plebei creati duo, C. Licinius & L.

*Plebs
reducta.*

*Tribuni
Pl. creati.*

U. c. 260. Albinus. Hi tres collegas sibi creaverunt : in
a. C. 492. his Sicinium fuisse, seditionis auctorem ; de
 duobus, qui fuerint, minus convenit. Sunt,
 qui duos tantum in sacro monte creatos tri-
 bunos esse dicant, ibique sacratam legem la-
U. c. 261. tam. Per secessionem plebis Sp. Cassius &
a. C. 491. Postumus Cominius consulatum inierunt. His
Sp. Cassio consulibus cum Latinis populis ictum foedus.
II. Post. Ad id feriendum consul alter Romæ mansit ;
Cominio alter, ad Volscum bellum missus, Antiates
II. Cass. Volscos fundit fugatque : compulsos in op-
 pidum Longulam persecutus, mœnibus poti-
 tur. Inde Poluscam, item Volscorum, cepit :
 tum magna vi adortus est Coriolos. Erat
 tum in castris inter primores juvenum C.
 Marcus, adolescens & consilio & manu
 promptus, cui cognomen postea Coriolano
 fuit. Quum subito exercitum Romanum,
 Coriolos obsidentem, atque in oppidanos,
 quos intus clausos habebat, intentum sine
 ullo metu extrinsecus imminentis belli, Vols-
 cæ legiones profectæ ab Antio invasissent,
 eodemque tempore ex oppido erupissent hos-
 tes, forte in statione Marcus fuit. Is, cum
 delecta militum manu, non modo inpetum
 erumpentium retudit, sed per patentem por-

C. Marcii
opera Co-
riolicapti.

Volsci
victi.

ram ferox inrupit : cædeque in proxima urbis facta , ignem temere arreptum , imminentibus muro ædificiis iniecit. Clamor inde oppidanorum , mixtus muliebri puerilique ploratu , ad terrorem , ut solet , primo ortu & Romanis auxit animum , & turbavit Volscos , utpote capta urbe , cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates ; Corioli oppidum captum. Tantumque sua laude obstitit famæ consulis Marcius , ut , nisi fœdus cum Latinis , columna ænea insculptum , monumento esset , ab Sp. Cassio uno , quia collega afuerat (i) , ictum ; Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis , memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur , vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus ; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordia civium , legato Patrum ad plebem , reductor plebis Romanæ in urbem , sumtus funeri defuit. Extulit eum plebs sextantibus conlatis in capita.

XXXIV. CONSULES deinde T. Geganius , P. Minucius facti. Eo anno , quum & foris quieta omnia a bello essent , & domi fanata

(i) *absuerat Gron. Crev.*

*U. c. 261.
a. C. 491.*

Aggr. Menenii mors.

*U. c. 262.
a. C. 492.
T. Geganius, P. Minucius Coss.*

V. c. 262.

a. C. 490.

*Caritas
annonæ.*

discordia, aliud multo gravius malum civi-
tatem invasit : caritas primum annonæ, ex
incultis per secessionem plebis agris ; fames
deinde, qualis clausis solet. Ventumque ad
interitum servitorum utique & plebis esset ;
ni consules providissent, dimissis passim ad
frumentum coëmendum, non in Etruriam
modo dextris ab Ostia litoribus, lævoque
per Volscos mari usque ad Cumas, sed quæ-
situm in Siciliam (k) quoque : adeo finiti-
morum odia longinquis coëgerant indigere
auxiliis. Frumentum Cumis quum coëmtum
esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Ari-
stodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ
sunt. In Volscis Pomptinoque ne emi qui-
dem potuit : periculum quoque ab inperu
hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis
frumentum Tiberi venit : eo sustentata est
plebs. Incommodo bello in tam artis com-
meatibus vexati forent, ni Volscos, jam
moventes arma, pestilentia ingens invasisset.
Ea clade conterritis hostium animis, ut etiam,
ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur ;
& Velitris auxere numerum colonorum Ro-
mani, & Norbæ in montes novam coloniam,

(k) *Sicilia Gron. Crev.*

quæ arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde & A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in fenatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessione ac vi Patribus essent: in primis Marcius Coriolanus, hostis tribuniciæ potestatis, « Si annonam, [inquit] veterem » volunt, jus pristinum reddant Patribus. » Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium » potentem (1) video, sub jugum missus, » tamquam a latronibus redemptus? Egone » has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinius regem qui non tulerim, Sicinium feram? Secedat nunc, avocet plebem; patet via in sacrum montem » aliosque colles. Rapiant frumenta ex agris » nostris, quemadmodum tertio anno rapuerunt. » Utantur (m) annona, quam furore suo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per secessionem coli prohibeant. » Haud tam facile dictu est, faciendumne fue-

U. c. 263.

a. C. 489.

M. Minucio II, A. Sempronio II, Coss.

(1) add. *pollentemque* Gron. Crey.(m) *Fruantur, utantur* Gron.

*U. c. 263.
a. C. 489.*

*C. Mar-
cius accu-
satus.*

rit, quam potuisse arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, & tribuniciam potestatem, & omnia invitis jura inposita Patres demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, & plebem ira prope armavit. » Fame se jam, sicut hostes, peti: cibo vic- » tuque fraudari: peregrinum frumentum, » quæ sola alimenta ex insperato fortuna » dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio vinciti » dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Ro- » manæ satisfiat. Eum sibi carnificem novum » exortum, qui aut mori, aut servire jubeat. » In exeuntem e curia inperus factus esset, ni peropportune tribuni diem dixissent. Ibi ira est subpressa. Se judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contentim primo Marcus audiebat minas tribunicias: « auxilii, non pœnæ jus datum » illi potestati; plebisque, non Patrum, tri- » bunos esse. » Sed adeo infensa erat coorta plebs, ut unius pœna defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen adversa invidia, usque sunt, qua suis quisque, qua totius ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos a
coitio-

coitionibus conciliisque, disjicere rem possent. *U. c. 263.*
 Universi deinde processere, (quidquid erat *a. C. 489.*
 Patrum, reos dices) precibus plebem ex-
 poscentes: « Unum sibi civem, unum fe-
 » natorem, si innocentem absolvere nollent,
 » pro nocente donarent. » Ipse quum die dicta
 non adesset, perseveratum in ira est. Dam-
 natus absens in Volscos exfulatum abiit, *Damnatus*
 minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus *in Volscos*
 gerens. Venientem Volsci benigne excepere; *exfulatum*
 benigniusque in dies colebant, quo major *abit.*
 ira in suos eminebat, crebræque nunc que-
 relæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio
 utebatur Attii Tullii. Longe is tum princeps
 Volsci nominis erat, Romanisque semper in-
 festus. Ira quum alterum vetus odium, alte-
 rum ira recens stimulet, consilia conferunt
 de Romano bello. Haud facile credebant,
 plebem suam inpelli posse, ut toties infeli-
 citer tentata arma caperent. Multis sæpe bel-
 lis, pestilentia postremo amissa juventute,
 fractos spiritus esse: arte agendum in exo-
 leto jam vetustate odio, ut recenti aliqua
 ira exacerbarentur animi.

XXXVI. LUDI forte, ex instauratione;
 Magni Romæ parabantur: instaurandi hæc

U. c. 263.
a. C. 489.

caussa fuerat. Ludis mane servum quidam paterfamiliae, nondum commisso spectaculo, sub furca caesum medio egerat circo. Coepti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multo post T. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere, « Sibi ludis praesultatorem displicuisse: nisi magnifice instaurarentur hi ludi, » periculum urbi fore. Iret, ea consulibus » nunciaret. » Quamquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit: filium namque intra paucos dies amisit; cujus repentinae cladis ne causa dubia esset, aegro animi eadem illa in somnis obversata species visa est rogitare, » Satin' magnam sprete numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat prope, » ac nunciet consulibus. » Jam praesentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est, debilitate subita. Tum enimvero Deorum ira admonuit. Fessus igitur malis praeteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque audita, & obversatum toties somno

*Ingratus
Jovi praesultator.*

Jovem, minas irasque cœlestes, repræsentatas casibus suis, exposuisset; consensu inde haud dubio omnium qui aderant, in forum ad consules lectica adfertur. Inde in curiam jussu consulum delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est.

*U. c. 263.
a. C. 489.*

XXXVII. LUDI quam amplissimi ut fierent, senatus decrevit (n). Ad eos ludos, auctore Artio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit: dicit esse, quæ secreto agere de republica velit. Arbitris remotis, « Inventus, [inquit] quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quidquam ab iis, criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus, quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus: quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia, incolumes simus. Magna hic nunc Volscorum

*Artii Tulli
Volsci domus.*

(n) *decernit Gron. Crev.*

U. c. 263. » multitudo est. Ludi sunt. Spectaculo intenta
a. C. 489. » civitas erit. Memini, quid per eandem oc-
 » casionem ab Sabinorum juventute in hac
 » urbe commissum sit. Horret animus, ne
 » quid inconsulte ac temere fiat. Hæc, nostra
 » vestraque causa, prius dicenda vobis, con-
 » sules, ratus sum. Quod ad me adinet,
 » extemplo hinc domum abire in animo est,
 » ne cuius facti diçive contagione præfens
 » violer.» Hæc locutus abiit. Consules quum
 ad Patres rem dubiam sub auctore certo de-
 tulissent, auctor magis, ut sit, quam res, ad
 præcavendum vel ex supervacuo movit. Fac-
 toque senatusconsulto, ut urbem excederent
Volsci ur-
be exacti. Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes
 eos proficisci ante noctem juberent. Ingens
 pavor primo discurrentes ad suas res tollen-
 das in hospitia perculit. Proficiscentibus de-
 inde indignatio oborta: « Se, ut conscele-
 » ratos contaminatosque, ab ludis, festis die-
 » bus, cœtu quodammodo hominum Deorum-
 » que, abactos esse.»

a Tullo
concitati.

XXXVIII. QUUM prope continuato agmi-
 ne irent; prægressus Tullus ad caput Feren-
 tinum, ut quisque veniret, primores eorum
 excipiens, querendo indignandoque, & eos

ipsos sedulo audientes secunda iræ verba, & *U. c. 263.*
 per eos multitudinem aliam, in subjectum *a. C. 489.*
 viæ campum deduxit. Ibi in concionis mo-
 dum orationem exorsus, « Veteres populi
 » Romani injurias, cladesque gentis Volsco-
 » rum, ut omnia [inquit] obliviscamini alia,
 » hodiernam hanc contumeliam quo tandem
 » animo fertis, qua (o) per nostram ignomi-
 » niam ludos commisere? An non sensistis,
 » triumphatum hodie de vobis esse? vos
 » omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis
 » populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras
 » conjuges, vestros liberos traductos per ora
 » hominum? Quid eos, qui audire vocem
 » præconis? quid, qui vos videre abeuntes?
 » quid eos, qui huic ignominioso agmini
 » fuere obvii, existimasse putatis? nisi ali-
 » quod profecto nefas esse, quo, si intersimus
 » spectaculo, violaturi simus ludos, piacu-
 » lumque merituri: ideo nos ab sede piorum,
 » cœtu, concilioque abigi. Quid, deinde?
 » illud non succurrit, vivere nos, quod ma-
 » turarimus proficisci? si hoc (p) profectio,
 » & non fuga est. Et hanc urbem vos non
 » hostium ducitis, ubi, si unum diem morati
 (o) qui Gron. Crev. (p) hac Gron. Crev.

U. c. 263. » essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum
a. C. 487. » vobis indictum est; magno eorum malo,
 » qui indixere, si viri estis.» Ita & sua sponte
 irarum pleni, & incitati, domos inde di-
 gressi sunt; instigandoque suos quisque popu-
 los effecere, ut omne Volscum nomen desi-
 ceret.

*Volsci de-
 ficiunt, du-
 cibus Tul-
 lo & C.
 Marcio.* XXXIX. IMPERATORES ad id bellum de
 omnium populorum sententia lecti Artius &
 C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto
 plus spei repositum. Quam spem nequaquam
 fefellit: ut facile adpareret, ducibus validio-
 rem, quam exercitu, rem Romanam esse.
*Oppida
 Romanis
 erepta.* Circeios profectus, primum colonos inde
 Romanos expulit; liberamque eam urbem
 Volscis tradidit. Inde, in Latinam viam trans-
 versis tramitibus transgressus, Satricum, Lon-
 gulam, Poluscum, Coriolos, novella hæc Roma-
 nis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc
 deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam,
 Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad urbem
 a Peto ducit; &, ad fossas Cluilias quinque
 ab urbe millia passuum castris positus, popu-
 latur inde agrum Romanum; custodibus in-
 ter populatores missis, qui patriciorum agros
 intactos servarent: sive infensus plebi ma-

gis, five ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profecto orta esset: adeo tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant. Sed externus timor, maximum concordiae vinculum, quamvis suspectos inensosque inter se iungebat animos. Id modo non conveniebat; quod senatus consulesque nusquam alibi spem, quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. Sp. Nautius jam & Sex. Furius consules erant. Eos, recensentes legiones, præsidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit: deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem Patres, postquam adparuit, labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt. « Si Volscis ager redderetur, posse » agi de pace: si præda belli per orium frui » velint, memorem se & civium injuriæ, & hospitem beneficii, admissurum ut adpareat, » exsilio sibi inritatos, non fractos animos » esse. » Iterum deinde iidem missi non reci-

*U. c. 263.
a. C. 489.*

*U. c. 266.
a. C. 486.*

Sp. Nautio, Sex. Furiio Coss.

Romani legatos de pace mittunt.

U. c. 266. piuntur in castra. Sacerdotes quoque, suis
a. C. 486. insignibus velatos, isse supplices ad castra
 hostium, traditum est; nihilo magis quam
 legatos flexisse animum.

Coriolani
mater,
uxor & filii
castra hos-
tium pe-
sunt.

XL. TUM matronæ ad Veturiam, matrem
 Coriolani, Volumniamque uxorem frequen-
 tes coeunt. Id publicum consilium, an mu-
 liebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere
 certe, ut & Veturia, magno natu mulier,
 & Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens
 filios, secum in castra hostium irent: &
 quam armis viri defendere urbem non possent,
 mulieres precibus lacrimisque defenderent.
 Ubi ad castra ventum est, nunciatumque
 Coriolano, adesse ingens mulierum agmen;
 in primo (ut qui nec publica majestate in
 legatis, nec in sacerdotibus tanta obfusa
 oculis animoque religione motus esset) multo
 obstinatio adversus lacrimas muliebres erat.
 Dein familiarium quidam, qui insignem mœstia
 inter ceteras cognoverat Veturiam, in-
 ter nurum nepotesque stantem, « Nisi me
 » frustrantur [inquit] oculi, mater tibi con-
 » juxque & liberi adfunt. » Coriolanus,
 prope ut amens, consternatus, ab sede sua
 quum ferret matri obviam complexum; mu-

lier in iram ex precibus versa, » Sine, priuf-
 » quam complexum accipio, sciam, [inquit]
 » ad hostem, an ad filium, venerim : captiva
 » mater- ne in castris tuis sim ? In hoc me longa
 » vita & infelix senectâ traxit, ut exsulèm
 » te, deinde hostem viderem ? Potuisti popu-
 » lari hanc terram, quæ te genuit atque aluit ?
 » Non tibi, quamvis infesto animo & minaci
 » perveneras, ingredienti fines ira cecidit ?
 » non, quum in conspectu Roma fuit, succur-
 » rit, intra illa mœnia domus ac penates mei
 » sunt, mater, conjux, liberique ? Ergo ego
 » nisi peperissem, Roma non obpugnaretur ;
 » nisi filium haberem, libera in libera patria
 » mortua essem. Sed ego nihil jam pati, nec
 » tibi turpius quam mihi miserius, possum :
 » nec, ut sim miserrima, diu futura sum.
 » De his videris : quos, si pergis, aut in-
 » matura mors, aut longa servitus manet. »
 Uxor deinde ac liberi amplexi : fletusque ab
 omni turba mulierum ortus, & comploratio sui
 patriæque, fregere tandem virum. Comple-
 xus inde suos dimittit : ipse retro ab urbe
 castra movit. Abductis deinde legionibus ex
 agro Romano, invidia rei obpressum periisse
 tradunt ; alii alio leto. Apud Fabium, longe

*U. c. 266.
 a. C. 486.*

*Matris
 oratio.*

*Marcus
 placatur.*

U. c. 266. antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. Refert certe, *a. C. 486.* hanc sæpe eum exacta ætate usurpasse vocem, « Multo miserius seni exsilium esse. » Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani : adeo sine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur. Monumento quoque quod esset, templum Fortunæ Muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum ; sed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Æqui ne imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio ; deinde atrox prælium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minus pernicioso quam pertinaci certamine, confecit. Consules T. Sicinius & C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti : cum Volscis æquo Marte discessum est.

U. c. 268. XLI. SP. CASSIUS deinde & Proculus Virginus consules facti. Cum Hernicis fœdus ictum : agri partes duæ ademtæ : inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adjiciebat huic muneri

U. c. 267.
a. C. 485.
T. Sicinio,
C. Aquil-
lio Coss.

Sp. Cassio
III. Proc.
Virginio
Coss.

agri aliquantum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. Sed & publica Patribus sollicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primum lex agraria promulgata est; numquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante: quæ primo cœperat fastidire, munus vulgatum a civibus isse in focios: sæpe deinde & Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, «Pestilens collegæ munus esse. Agros illos servitutem iis, qui acceperint, laturos. Regno viam fieri. Quid ita enim adsumi focios & nomen Latinum? Quid adtinuisse, Hernicis, paullo ante hostibus, capti agri partem tertiam (q) reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?» Popularis jam esse dissuasor & intercessor legis agrariæ cœperat. Uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginium dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi

*U. c. 268.
a. C. 484.*

*Lex
agraria.*

(q) *tertiam partem Gron. Crev.*

U. c. 268. civi Romano, adsignentur. Cassius, quia in
a. c. 484. agraria largitione ambitiosus in socios, eo-
 que civibus vilior erat, ut alio munere sibi
 reconciliaret civium animos, jubere, pro
 Siculo frumento pecuniam acceptam retribui
 populo. Id vero haud secus, quam præsen-
 tem mercedem regni, adspersa plebes:
 adeo propter suspicionem insitam regni,
 velut abundarent omnia, munera ejus in ani-
 mis hominum respuebantur. Quem, ubi pri-
 mum magistratu abiit, damnatum necatumque
 constat. Sunt, qui patrem auctorem (r) ejus
 supplicii ferant: eum, cognita domi causa,
 verberasse ac necasse, peculiumque filii Cereri
 consecrassent. Signum inde factum esse, &
 inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM.
 Invenio apud quosdam, idque propius fidem
 est, a quæstoribus Cæsone Fabio & L.
 Valerio diem dictam perduellionis, damna-
 tumque populi judicio: dirutas publice ædes.

U. c. 269. Ea est area ante Telluris ædem. Ceterum
a. c. 483. sive illud domesticum, sive publicum fuit
 S. Corne-
 lio, Q. Fa-
 bio Coss. judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio
 consulibus.

(r) auctorem Gron.

§ XLII. HAUD diuturna ira populi in Cas-
 sium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipsa per se,
 demto auctore, subibat animos: accensaque
 ea cupiditas est malignitate Patrum; qui,
 devictis eo anno Volscis Æquisque, militem
 præda fraudavere. Quidquid captum ex hosti-
 bus est, vendidit Fabius consul, ac redexit
 in publicum. Invisum erat Fabium nomen
 plebi propter novissimum consulem: tenuere
 tamen Patres, ut cum L. Æmilio Cæso Fa-
 bius consul crearetur. Eo infestior facta ple-
 bes seditione domestica bellum externum ex-
 cavit: bello deinde civiles discordiæ inter-
 missæ. Uno animo Patres ac plebes rebellan-
 tes Volscos & Æquos, duce Æmilio, prospera
 pugna vicere. Plus tamen hostium fuga, quam
 prælium, absumsit: adeo pertinaciter fufos
 infecuti sunt equites. Castoris ædes eodem
 anno Idibus Quinctilibus dedicata est. Vota
 erat Latino bello, Postumio dictatore. Filius
 ejus, duumvir ad id ipsum creatus, dedica-
 vit. Sollicitati & eo anno sunt dulcedine
 agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis
 popularem potestatem lege populari celebra-
 bant. Patres, satis superque gratuiti furoris
 in multitudine credentes esse, largitiones

U. c. 270.

a. C. 482.

*L. Æmi-
lio, K. Fa-
bio Coss.*

*Volsci &
Æqui victi*

U. c. 271.

a. C. 481.

M. Fabio,

L. Valerio

Coss.

temeritatisque invitamenta horrebant. Acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit, nec in præsens modo; sed in venientem etiam annum M. Fabium Cæsonis fratrem, & magis invifum alterum plebi, accusatione Sp. Cassii, L. Valerium consules (s) dedit. Cerratum eo quoque anno cum tribunis est. Vana lex, vanique legis auctores, jactando inritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus, habitum. Itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Veiens initum; & Volsci rebellarunt. Sed ad bella externa prope supererant vires: abutebanturque iis inter semetipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas: motique ira numinis causam nullam aliam vates canebant, publice privatimque, nunc extis, nunc per aves, consulti, quam haud rite sacra fieri. Qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti poenas dederit.

(s) consulem Gron. Crev.

XLIII. Q. FABIVS inde & C. Julius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumta. Veientes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. Quorum bellorum crescente cura, Cæso Fabius & Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, Æqui obpugnabant. Veientes, pleni jam populationum, Romam ipsam se obpugnaturus minabantur (t). Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detractandi militiam; sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, suscepit rem militarem impediendam. Ceterum tota invidia tribunicie potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acrius, quam ipsius ejus collegæ, coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. Ducendus Fabio in Æquos, in Veientes Furio datur. Et in Veientibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus,

U. c. 272.

a. C. 480.

Q. Fabio

II, C. Julio

Coss.

U. c. 273.

a. C. 479.

K. Fabio

II, Sp. Furio

Coss.

Seditiones

(t) *minitabantur* Gron. Crev.

quam cum hostibus, fuit. Unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul, præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emissio, exercitum hostium funderet; insequi fusos pedes noluit. Nec illos, etsi non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium, & publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum adcelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. Injussu signa referunt, mœstique, (crederes victos) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsitæ sunt: adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam in iritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

U. c. 274.

a. C. 478.

M. Fabio

II. Cn.

Manlio

Coss.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Tib. Pontificius fuit. Is, eadem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paullisper inpediit. Perturbatis iterum Patribus, Appius Claudius, « Victam tribuniciam potestatem [dicere] » priore anno; in præsentia re ipsa, exemplo » in perpetuum: quando inventum sit, suis » ipsam viribus dissolvi. Neque enim um- » quam defuturum, qui & ex collega victo- » riam sibi, & gratiam melioris partis bono » publico velit quæsitam. Et plures, si plu- » ribus opus sit, tribunos ad auxilium con- » sulum paratos fore; & unum vel adversus » omnes satis esse. Darent modo & consules » & primores Patrum operam, ut, si minus » omnes, aliquos tamen ex tribunis reipub- » licæ ac senatui conciliarent. » Præceptis Appii moniti Patres, & universi comiter ac benigne tribunos adpellare; & consulares, ut cuique privatim aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate, obtinere, ut tribunicia potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse: quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent.

U. c. 274.

a. C. 478.

*Intercessio
tribunitia.*

U. c. 274.
a. C. 478.

*Veiens
bellum.*

Inde ad Veiens bellum profecti ; quo undique ex Etruria auxilia convenerant , non tam Veientium gratia concitata , quam quod in spem ventum erat , discordia intestina dissolverem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant , « Æternas opes esse Romanas , nisi inter » semet ipsi seditionibus sæviant. Id unum venenum , eam labem civitatibus opulentis » repertam , ut magna imperia mortalia essent. » Diu sustentatum id malum , partim Patrum » consiliis , partim patientia plebis , jam ad » extrema venisse. Duas civitates ex una » factas : suos cuique parti magistratus , suas » leges esse. Primum in delectibus sævire solitos : eosdem in bello tamen paruisse ducibus. Qualicumque urbis statu , manente » disciplina militari , fisci potuisse. Jam non » parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi. Proximo bello » in ipsa acie , in ipso certamine , consensu » exercitus traditam ultro victoriam victis » Æquis : signa deserta , imperatorem in acie » relictum , injussu in castra reditum. Profecto , si instetur , suo milite vinci Romam » posse. Nihil aliud opus esse , quam indici

» ostendique bellum : cetera sua sponte fata
 » & Deos gesturos. » Ea spes Etrufcos ar- *U. c. 274.*
a. C. 478.
 maverat, (x), multis in vicem casibus vic-
 tos victoresque.

XLV. CONSULES quoque Romani nihil *Coff. cas-*
tris se re-
nent.
 præterea aliud, quam suas vires, sua arma,
 horrebant: memoria pessimi proximo bello
 exempli terrebat (y), ne rem committerent
 eo, ubi duæ simul acies timendæ essent. Ita-
 que castris se tenebant, tam ancipiti periculo
 æversi. Diem tempusque forsitan ipsum leni-
 turum iras, sanitatemque animis adlaturum.
 Veiens hostis Etruscique eo magis præpro-
 pere agere: laceffere ad pugnam: primo
 obequitando castris provocandoque; postre-
 mo, ut nihil movebant, qua consules ipsos,
 qua exercitum increpando: « Simulationem
 » intestinæ discordiæ remedium timoris in-
 » ventum: & consules magis non confidere,
 » quam non credere suis militibus. Novum
 » seditionis genus, silentium oriumque inter
 » armatos. » Ad hæc in novitatem generis
 originisque, qua falsa, qua vera, jacere.
 Hæc, quum sub ipso vallo portisque strepe-

(x) Hæ spes Etr. armaverant Gron. Crev.

(y) terrebantur Gron. Crev.

U. c. 274.
a. C. 478.

*Milites
pugnam
poscunt.*

*Cunctan-
tur Coss.*

rent, haud ægre consules pati. At inperitæ multitudinis (2) nunc indignatio, nunc pudor, pectora versare, & ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum, non Patribus, non consulibus: externa & domestica odia certare in animis. Tandem superant externa: adeo superbe insolenterque hostis eludebat. Frequentes in prætorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu conloquuntur. Pugnare cupiebant; sed retro revocanda & abdenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent inperum. Redditur responsum, « in- » maturam rem agi, nondum tempus pugnae esse: castris se tenerent. » Edicunt inde, « ut abstineant pugna. Si quis injussu pugna- » verit, ut in hostem animadversuros. » Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. Accedunt insuper hostes ferocius multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. Quippe inpune se insultaturos, non credi militi arma: rem ad ultimum seditionis erepturam, finemque

(2) *multitudini Gron. Crev.*

venisse Romano imperio. His freti obcur-
 rant portis, ingerunt probra, ægre abstinent,
 quin castra obpugnent. Enimvero non ultra
 contumeliam pati Romanus posse: totis castris
 undique ad consules curritur. Non jam fen-
 sim, ut ante, per centurionum principes
 postulant; sed passim omnes clamoribus agunt.
 Matura res erat; tergiversantur tamen. Fa-
 bius deinde, ad crescentem tumultu jam me-
 tum seditionis collega concedente, quum si-
 lentium classico fecisset; « Ego istos, Cn.
 » Manli, posse vincere scio; velle ne scirem,
 » ipsi fecerunt. Itaque certum atque decretum
 » est, non dare (a) signum, nisi, victores
 » se redituros ex hac pugna, jurant (b). Con-
 » silem Romanum miles semel in acie fefel-
 » lit; Deos numquam fallat. » Centurio erat
 M. Flavoleius, inter primores pugnae flagi-
 tator. « Victor [inquit] M. Fabi, revertar
 » ex acie. » Si fallat, Jovem patrem, Gra-
 divumque Martem, aliosque iratos invocat
 Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se
 quisque jurat. Juratis datur signum, arma ca-
 piunt: eunt in pugnam, irarum speique ple-
 ni. Nunc jubent Etruscis probra jacere, nunc

(a) dari. Gron.

(b) jurent. Gron. Crev.

U. c. 274. armatis sibi quisque lingua promptum hostem
a. C. 478. obferri. Omnium illo die, qua plebis, qua
 Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen,
 Fabia gens maxime enituit. Multis civilibus
 certaminibus infensos plebis animos illa pugna
 sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies :
 nec Veiens hostis Etruscæque legiones de-
 trectant.

*Prælium
 committi-
 tur.*

XLVI. PROPE certa spes erat, non magis
 secum pugnuros, quam pugnaverint cum
 Æquis : majus quoque aliquod, in tam inri-
 tatis animis & occasione ancipiti, haud despe-
 randum esse facinus. Res aliter longe evenit.
 Nam non alio ante bello infestior Romanus
 (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules
 mora exacerbaverant) prælium iniit. Vix
 explicandi ordinis spatium Etruscis fuit; quum,
 pilis inter primam trepidationem abjectis
 temere magis, quam emissis, pugna jam in
 manus, jam ad gladios, ubi Mars est atro-
 cissimus, venerat. Inter primores genus Fa-
 bium insigne spectaculo exemploque civibus
 erat. Ex his Q. Fabium, (tertio hic anno
 ante consul fuerat) principem in confertos
 Veientes euntem, ferox viribus & armorum
 arte Tuscus, incautum inter multas versan-

tem hostium manus, gladio per pectus transfigit. Telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius consul tranfuit jacentis corpus, objectaque parma, «Hoc jurastis [inquit] milites, fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hostes magis timetis, quam Jovem Martemque, per quos jurastis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam.» Consulti tum Cæso Fabius prioris anni consul, «Verbisne istis, frater, ut pugnent, te inpetratum credis? Dii inpetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quam adhortando, accendamus militum animos.» Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

XLVII, PRÆLIO ex parte una restituto, nihilo segnus in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. Nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, &

U. e. 274.
a. C. 478.

*U. c. 274.
a. C. 478.*

*Vincuntur
Veientes.*

inpigre milites secuti sunt; &, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere. Cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo adventus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. Simul & vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra obpugnanda. In quæ haud magno certamine inpetu factò, dum prædæ magis, quam pugnæ, memores terunt (c) tempus; triarii Romani, qui primam inruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nunciis, quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, & sua sponte ipsi prælium (d) renovant: & Manlius consul, revectus in castra, ad omnes portas milite obposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis, quam audaciam, accendit. Nam quum incurstantes, quæ-

(c) *tererent* Gron. Crev.

(d) *prælium ipsi* Gron. Crev.

cumque exitum ostenderet spes, vano aliquoties inpetuissent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta a circumstantibus tela: sustineri deinde vis nequit (e). Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. Et ad extrema ventum foret, ni legati, rapti consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam. Ea erumpunt; consternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem. Ibi iterum cæsi fusique passim. Victoria egregia parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, « Si exercitus sine imperatore » triumphare possit, pro eximia eo bello » opera facile passurum, « respondit: « se, » familia funesta Q. Fabii fratris morte, re- » publica ex parte orba consule altero amisso, » publico privatoque deformem luctu lauream » non accepturum. » Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit: adeo spreta in tempore gloria interdum cumulator redit. Funera deinde duo deinceps collegæ fratris-

U. c. 274.

a. C. 478.

(e) nequit Gron. Crev.

que ducit : idem in utroque laudator, quum ; concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. Neque inmemor ejus, quod initio consulatus inbiberat, reconciliandi animos plebis, faucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati : nec alibi majore cura habiti. Inde populares jam esse Fabii : nec hoc ulla, nisi salubri reipublicæ, arte.

U. c. 275. XLVIII. IGITUR non Patrum magis, quam
a. C. 477. plebis, studiis Cæso Fabius cum T. Virgi-
K. Fabio nio consul factus, neque bella, neque delectus,
III. T. Vir- gino
ginio Coss. tus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut, jam aliqua ex parte inchoata concordia spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam agrariae legis auctor tribunus existeret, occuparent Patres ipsi suum munus facere : captivum agrum plebi quam maxime æqualiter darent. Verum esse, habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. Adspersati Patres sunt : questi quoque quidam, nimia gloria luxuriare & evanescere vividum quondam illud Cæsonis ingenium. Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur in-

curfionibus Æquorum Latini. Eo cum exercitu Cæſo miſſus, in ipſorum Æquorum agrum depopulandum tranſit. Æqui ſe in oppida receperunt, murisque ſe tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Veiente hoſte clades accepta temeritate alterius conſulis: actumque de exercitu foret, ni Cæſo Fabius in tempore ſubſidio veniſſet. Ex eo tempore neque pax neque bellum cum Veientibus fuit; res proxime formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem: ubi abductas ſenſerant legiones, agros incurſabant; bellum quiete, quietem bello in vicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec (f) perfici poterat: & alia bella aut præſentia inſtabant, ut ab Æquis Volſciſque, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis tranſiret, quieſcentibus: aut mox moturos ſe adparebat Sabinos ſemper infeſtos, Etruriamque omnem. Sed Veiens hoſtis, aſſiduus magis, quam gravis, contumeliis ſæpius, quam periculo, animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio ſinebat. Tum Fabia gens ſenatum adiit (g): con-

*U. c. 275.
a. C. 477.*

*Dubium
bellum
cum
Veientibus*

(f) neque Gron. Crev.

(g) adit Gron. Crev.

U. c. 275. ful pro gente loquitur : « Adfiduo magis;
 a. C. 477. » quam magno præsidio, ut scitis, Patres
 Fabia » conscripti, bellum Veiens eget. Vos alia
 gens » bella curate : Fabios hostes Veientibus date.
 Veiens » Auctores sumus, tutam ibi majestatem Ro-
 bellum so- » mani nominis fore. Nostrum id nobis velut
 la gerit. » familiare bellum, privato sumtu gerere in
 » animo est. Respublica & milite illic & pe-
 » cunia vacet. » Gratia ingentes actæ. Con-
 sul e curia egressus, comitante Fabiorum
 agmine, qui in vestibulo curiæ, senatuscon-
 sultum expectantes, steterant, domum rediit.
 Jussi armati postero die ad limen consulis
 adeste, domos inde discedunt.

XLIX. MANAT tota urbe rumor : Fabios
 ad cælum laudibus ferunt. Familiam unam
 subisse (h) civitatis onus : Veiens bellum in
 privatam curam, in privata arma versum. Si
 sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes;
 deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos :
 populo Romano tranquillam pacem agente,
 omnes finitimos subigi populos posse. Fabii
 postero (i) die arma capiunt : quo jussi erant,
 conveniunt. Consul, paludatus egrediens, in

(h) *subiisse* Gron. Crev.

(i) *postera* Gron. Crev.

vestibulo gentem omnem suam instructo ag-
 mine videt. Acceptus in medium, signa ferri
 jubet. Numquam exercitus neque minor nu-
 mero, nequo clarior fama & admiratione ho-
 minum, per urbem incessit. Sex & trecenti
 milites, omnes patricii, omnes unius gentis,
 quorum neminem ducem sperneret egregius
 quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius
 familiæ viribus Veienti populo pestem mini-
 tantes. Sequebatur turba, propria alia cogna-
 torum sodaliumque, nihil medium, nec spem,
 nec curam, sed inmensa omnia volventium
 animo; alia publica sollicitudine excitata, fa-
 vore & admiratione stupens: « Ire fortes, ire
 » felices jubent, inceptis eventus pares redde-
 » re: consulatus inde ac triumphos, omnia
 » præmia ab se, omnes honores sperare.» Præ-
 tereuntibus Capitolium arcemque & alia tem-
 pla, quidquid Deorum oculis, quidquid animo
 obcurrit, precantur, ut illud agmen faustum
 atque felix mittant, sospites brevi in patriam
 ad parentes restituant. Incassum missæ preces.
 Infelici via dextro Jano portæ Carmentalis
 profecti, ad Cremeram flumen perveniunt.
 Is opportunus visus locus communiendo præ-
 sidio. L. Æmilius inde & C. Servilius con-

U. c. 275.

a. C. 477.

U. c. 276. a. C. 476.
 L. Emilio
 II. C. Servilio Coff.

fules facti. Et , donec nihil aliud quam in populationibus res fuit , non ad præsidium modo tutandum Fabii fati erant ; sed tota regione , qua Tuscus ager Romano adjacet , sua tuta omnia , infesta hostium , vagantes per utrumque finem , fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit : dum & Veientes , addito ex Etruria exercitu , præsidium Cremeræ obpugnant ; & Romanæ legiones , ab L. Emilio Consule adductæ , cominus cum Etruscis dimicant acie. Quamquam vix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit : adeo inter primam trepidationem , dum post signa ordines introeunt , subsidiaque locant , investa subito ab latere Romana equitum ala , non pugnae modo incipiendæ , sed consistendi ademit locum. Ita , fusi retro ad faxa Rubra , (ibi castra habebant) pacem supplices petunt. Cujus inpetratæ , ab infita animis levitate , ante deductum Cremera Romanum præsidium , poenituit.

*Fabii
 Veientum
 victores.*

L. RURSUS cum Fabiis erat Veienti populo , sine ullo majoris belli adparatu , certamen : nec erant incurfiones modo in agros , aut subiti inpetus incurfantium , sed aliquoties æquo campo conlatisque signis certatum :

gensque una populi Romani sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Veientibus visum. Inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: & agrestium fuga vasti relictæ agri: & subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, sæpius simulato, quam vero pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contemserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. Hæc spes provexit, ut ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora (quamquam rara hostium adparebant arma) decurrerent. Et quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora; subito ex insidiis consurgitur: & adversi & undique hostes erant. Primo clamor circumlatus exterruit: dein tela ab omni parte accidebant; coeuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat,

*U. c. 276.
a. C. 476.*

*Cæsi a
Veientibus*

U. c. 276. cogebantur breviorē spatio & ipsi orbem
a. C. 476. conligere. Quæ res & paucitatem eorum
 insignem, & multitudinem Etruscorum, multip-
 licatis in arto ordinibus, faciebat. Tum,
 omiſſa pugna, quam in omnes partes parem
 intenderant, in unum locum se omnes incli-
 nant. Eo nisi corporibus armisque, rupere
 cuneo viam. Duxit via in editum leniter col-
 lem. Inde primo restitere: mox, ut respi-
 randi superior locus spatium dedit, recipien-
 dique a pavore tanto animum, pepulere etiam
 fubeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas,
 ni jugo circummissus Veiens in verticem col-
 lis evaſiſſet. Ita superior rursus hostis factus,
 Fabii Cæſi ad unum omnes, præſidiumque
 expugnatum. Trecentos sex perisse fatiſ con-
 venit: unum prope puberem ætate relictum,
 stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi
 Romani sæpe domi bellique vel maximum
 futurum auxilium.

U. c. 277. LI. QUUM hæc accepta clades eſſet, jam
a. C. 475. C. Horatius & T. Menenius consules erant.
 Menenius adversus Tuscos victoria elatos
 confestim missus. Tum quoque male pugna-
 tum eſt, & Janiculum hostes occupavere:
 obſeſſaque urbs foret, super bellum annona

pre-

premente, (transferant enim Etrufci Tiberim) ni Horatius consul ex Volfcis effet revocatus: adeoque id bellum ipsis inflitit mœnibus, ut primo pugnatum ad Spei fit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quamquam parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto prifino animo, in futura prælia id certamen fecit. A. Virginius & Sp. Servilius confules fiunt. Poft acceptam proximam pugnae cladem Veientes abftinuere acie. Populationes erant, & velut ab arce Janiculi paffim in Romanum agrum inpetus dabant: non ufquam pecora tuta, non agreftes erant. Capti deinde eadem arte fiunt, qua ceperant Fabios. Secuti dedita opera paffim ad inlecebras propulfa pecora, præcipitavere in infidias. Quo plures erant, major cædes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis cauffa atque initium fuit. Trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii confulis adorti fiunt obpugnare. Inde fufi magna cæde in Janiculum fe ægre recepere (k). Confeflim consul & ipfe tranfit Tiberim, castra fub Janiculo communit. Poftero die, luce orta, nonnihil & hefterna

(k) receperunt Gron. Crev.

Tom. I.

P

U. c. 278.

a. C. 474.

A. Virginius,
Sp. Servilius
Coss.

Veientes
victi.

V. c. 278. felicitate pugnae ferox, magis tamen, quod
a. C. 474. inopia frumenti, quamvis in praecipitia, dum
 celeriora essent, agebat consilia, temere ad-
 verso Janiculo ad castra hostium aciem ere-
 xit; foediusque inde pulsus, quam pridie pe-
 pulerat, interventu collegae ipse exercitusque
 ejus est servatus. Inter duas acies Etrusci,
 quum in vicem his atque illis terga darent,
 occisione occisi. Ita obpressum temeritate
 felici Veiens bellum.

*Turbæ do-
 mestica.*

LII. URBI cum pace laxior etiam annona
 rediit, & advesto ex Campania frumento,
 & postquam timor sibi cuique futurae ino-
 piae abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato.
 Ex copia deinde otioque lascivire rursus
 animi; & pristina mala, postquam foris deerant,
 domi quaerere. Tribuni plebem agitare
 suo veneno, agraria lege: in resistentes incitare
 Patres, nec in universos modo, sed in
 singulos. Q. Confidius & T. Genucius, auctores
 agrariae legis, T. Menenio diem dicunt.
 Invidiae erat amissum Cremerae praesidium,
 quum haud procul inde stativa consul habuisset.
 Eum obpresserunt (1): quum & Patres
 haud minus, quam pro Coriolano, adnisi

(1) *obpressere* Gron. Crev.

essent, & Patris Agrippæ favor haud dum exolevisset. In multa temperarunt tribuni : quum capitis anquisissent, duo millia æris damnato multam dixerunt (m). Ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam ægritudinemque : inde morbo absumentum esse. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio & P. Valerio consulibus, initio statim anni, ab L. Cædicio & T. Statio tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiae gratiæque, tribunicios inpetus tulit. Et huic proelium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini. Sed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, (cujus patris munere restituta quondam plebs eos ipsos, quibus tum sæviret, magistratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit. Juvit & Virginius collega, testis productus, participando laudes : magis tamen Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit judicium.

U. c. 279.

a. C. 473.

C. Nautio,

P. Valerio

Coss.

(m) edixerunt Gron. Crev.

U. c. 279.

a. C. 473.

*Bellum
Veiens &
Sabinum.*

LIII. CERTAMINA domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma junxerant. P. Valerius consul, aditis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina, quæ pro moenibus sociorum locata erant, confestim adgreditur; tantamque trepidationem injecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. Intra vallum deinde cædes magis, quam proelium, esse. Tumultus e castris & in urbem penetrat: tamquam Veis captis, ita pavidi Veientes ad arma currunt. Pars Sabinis eunt subsidio; pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paullisper averfi turbatique sunt. Deinde & ipsi utroque versis signis resistunt: & eques, ab consule inmissus, Tuscos fundit fugatque: eademque hora duo exercitus, duæ potentissimæ & maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. Eos per se ipsi Latini, adsumtis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti præda, præter suas recuperatas res,

*Bellum
cum
Volscis
&
Æquis.*

potiti sunt. Missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. Nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est: nec tamen percelli potuere, ut acie dimicarent.

LIV. L. FURIUS inde & C. Manlius con-

sules. Manlio Veientes provincia evenit. Non tamen bellatum. Induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim continuatur discordia domi. Agrariæ legis tribunicis stimulis plebs furebat. Consules, nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt. Abeuntes magistratu Cn. (n) Genucius tribunus plebis adripuit. L. Æmilius & Opiter Virginii consulatum ineunt. Vopiscum Julium pro Virginio in quibusdam annalibus (o) consulem invenio. Hoc anno (quoscumque consules habuit) rei ad populum Furius & Manlius circumeunt sordidati non plebem

(n) Abeuntes magistratu consules Genucius &c. Gron.

(o) in quibusdam pro Virginio annalibus Gron. Crev.

U. c. 280.

a. C. 472.

L. Furio,
C. Manlio
Coss.

Romæ
discordia.

U. c. 281.

a. C. 471.

L. Æmil.
III. Opit.
Virginio
Coss.
Furius &
Manlius
ad popu-
lum rei.

*U. c. 281.
a. C. 471.*

magis, quam juniores Patrum. Sudent, mo-
 » ment, « Honoribus & administratione reipu-
 » blicæ abstineant ; consulares vero fasces,
 » prætextam, curulemque sellam, nihil aliud,
 » quam pompam funeris, putent. Claris in-
 » signibus velut infulis velatos ad mortem
 » destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo
 » sit, jam nunc ita in animum inducant,
 » consulatum captum & obpressum ab tribu-
 » nicia potestate esse. Consuli, velut adpari-
 » tori tribunicio, omnia ad nutum imperium-
 » que tribuni agenda esse. Si se commoverit,
 » si respexerit Patres, si aliud, quam plebem,
 » esse in republica crediderit ; exfilium C.
 » Marcii, Menenii damnationem & mortem,
 » sibi proponat ante oculos. » His accensi
 » vocibus Patres, consilia inde, non publica,
 » sed in privato, seductaque a plurium conscien-
 » tia, habere. Ubi quum id modo constaret,
 » jure an injuria eripiendos esse reos, atro-
 » cissima quæque maxime placebat sententia :
 » nec auctor quamvis audaci facinori deerat.
 » Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta
 » expectatione staret, mirari primo, quod non
 » descenderet tribunus : deinde, quum jam
 » mora suspectior fieret, deterritum a primo

*Tribunus
occisus.*

ribus credere, & desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant, domi mortuum esse inventum. Quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Præcipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres fatis moderate ferre lætitiâ: adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam infontes fecisse videri vellent, palamque ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem.

LV. SUB hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebes, tribunorum magis silentio, quam consulum imperio; & dicere, « Actum esse de libertate sua: rursus ad antiqua reditum: cum Genucio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. Aliud agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, » ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor & viginti lictores adparere consulibus, & eos ipsos plebis

*U. c. 281.
a. C. 471.*

Discordia.

U. c. 281.
a. C. 471.

*Voleronis
audacia.*

» homines. Nihil contemptius, neque infir-
» mius, si sint, qui contemnant. Sibi quem-
» que ea magna atque horrenda facere.» His
vocibus alii alios quum incitassent; ad Vo-
leronem Publilium, de plebe hominem, quia,
quod ordines duxisset, negaret, se militem
fieri debere, licitor missus est a consulibus.
Volero adpellat tribunos. Quum auxilio ne-
mo esset, consules spoliari hominem, &
virgas expediri jubent. « Provoco [inquit]
» ad populum, [Volero] quoniam tribuni ci-
» vem Romanum in conspectu suo virgis cædi
» malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis tru-
» cidari.» Quo ferocius clamitabat, eo in-
festius circumscindere & spoliare licitor. Tum
Volero, & prævalens ipse, & adjuvantibus
advocatis, repulso licitore, ubi indignantium
pro se acerrimus erat clamor, eo se in tur-
bam confertissimam recipit, clamitans, « Pro-
»voco, & fidem plebis imploro. Adeste ci-
» ves! adeste commilitones! nihil est, quod
» expectetis tribunos, quibus ipsis vestro
» auxilio opus est.» Concitati homines, veluti
ad prælium, se expediunt: adparebatque,
omne discrimen adeste; nihil cuiquam sanc-
tum, non publici fore, non privati juris;

Huic tantæ tempeſtati quum ſe conſules obtuliſſent, facile experti ſunt, parum tutam majeſtatem ſine viribus eſſe. Violatis licioribus, faſcibus fractis, e foro in curiam compelluntur, incerti, quatenus Volero exerce- ret victoriam. Conticeſcente deinde tumultu, quum in ſenatum vocari juſſiſſent, queruntur injurias ſuas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis ſententiis, vicere ſe- niores, quibus, ira Patrum adverſus teme- ritatem plebis certari, non placuit.

LVI. VOLERONEM amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi (p) creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium conſules habuit: contraque omnium opinio- nem, qui eum vexandis prioris anni conſu- libus permiſſurum tribunatum credebant, poſt publicam cauſſam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis conſulibus, rogatio- nem tulit ad populum, ut plebei magiſtra- tus tributis comitiis fierent. Haud parva res, ſub titulo prima ſpecie minime atroci, fere- batur; ſed quæ patriciis omnem poteſtatem per clientium ſuffragia creandi, quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni, gratiſſimæ

U. c. 281.
a. C. 471.

Fit tribu-
nus plebis.

U. c. 282.
a. C. 470.

L. Pina-
rio, P. Fu-
rio, Coſſ.

Lex
publilia.

(p) plebei Crev.

plebi, quum summa vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut consulum aut principum adduci posset; res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Volerone

U. c. 283.

a. C. 469.

*Ap. Claudio, T. Quinctio
Cof.*

nem tribunum reficit. Patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde a paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil prius, quam de lege, agebatur. Sed ut inventor legis Vole-

Latorii Tr.

pl. certamina cum

Appio cof.

ro, sic Lætorius, collega ejus, auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quod ætatis ejus haud quisquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil, præterquam de lege, loqueretur, infestatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appii familiæque superbissimæ & crudelissimæ in plebem Romanam exorsus, quum a Patribus non consulum, sed carnificem ad vexandam & lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non subpetebat libertati animoque. Itaque, deficiente oratione,

« Quandoquidem non (q) facile loquor , U. c. 283.
a. C. 469.
 » [inquit] Quirites , quam , quod locutus
 » sum , præsto ; crastino die adeste. Ego hic
 » aut in conspectu vestro moriar , aut perfe-
 » ram legem. » Occupant tribuni templum
 postero die. Consules nobilitasque ad inpe-
 diendam legem in concione consistunt. Sub-
 moveri Lætorius jubet , præterquam qui
 suffragium ineant. Adolescentes nobiles sta-
 bant , nihil cedentes viatori. Tum ex his
 prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul
 Appius negare , jus esse tribuno in quem-
 quam , nisi in plebeium. Non enim populi ,
 sed plebis , eum magistratum esse : nec illum
 ipsum submovere pro imperio posse more
 majorum ; quia ita dicatur : « Si vobis vide-
 » tur , discedite , Quirites. » Facile & con-
 temtim de jure differendo perturbare Læto-
 rium poterat. Ardens igitur ira tribunus ,
 viatorem mittit ad consulem : consul licto-
 rem ad tribunum , privatum esse clamitans ,
 sine imperio , sine magistratu ; violatusque
 esset tribunus , ni & concio omnis atrox
 coorta pro tribuno in consulem esset , &
 concursus hominum in forum ex tota urbe

(1) add. tam Gron. Crev.

U. c. 283. concitatæ multitudinis fieret. Sustinebat ta-
a. C. 469. men Appius pertinacia tantam tempestatem :
 certatumque haud incruento prælio foret, ni
 Quintius, consul alter, consularibus nego-
 tio dato, ut collegam vi, si aliter non pos-
 sent, de foro abducerent, ipse nunc plebem
 faventem precibus lenisset, nunc orasset tri-
 bunos, ut concilium dimitterent. « Darent
 » iræ spatium. Non vim suam illis tempus
 » ademturum; sed consilium viribus additu-
 » rum. Et Patres in populi, & consulem in
 » Patrum fore potestate. »

LVII. ÆGRE sedata ab Quintio plebs,
 multo ægrius consul alter a Patribus. Dimisso
 tandem concilio plebis, senatum consules
 habent. Ubi quum timor atque ira in vicem
 sententias variaffent; quo magis, spatio in-
 terposito, ab inpetu ad consultandum advo-
 cabantur, eo plus abhorrebant a certatione
 animi: adeo ut Quintio gratias agerent,
 quod ejus opera mitigata discordia esset. Ab
 Appio petitur, « Ut tantam consularem ma-
 » jestatem esse vellet, quanta esse in concordi
 » civitate posset (r). Dum tribuni consules-

(r) quanta in concordi civitate esse posset Gron.
 Crev.

» que ad se quisque omnia trahunt (s), nihil *U. c. 283.*
 » relictum esse virium in medio : diffractam *a. C. 469.*
 » laceratamque rempublicam magis, quorum
 » in manu sit, quam ut incolumis sit, quæri. »
 Appius contra, testari Deos atque homines,
 « rempublicam prodi per metum ac deserui.
 » Non consulem senatui, sed senatum consuli
 » deesse. Graviore accipi leges, quam in
 » sacro monte acceptæ sint. » Victus tamen
 Patrum consensu quievit : lex silentio per-
 fertur.

LVIII. TUM primum tributis comitiis creati *Tribunè*
 tribuni sunt : numero etiam addito (t), tres, *tributis*
 perinde ac duo antea (u) fuerint, Piso auctor *comitiis*
 est. Nominat quoque tribunos, C. Sicinium,
 L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium,
 L. Mæcilius. Volscum Æquicumque inter
 seditionem Romanam est bellum coortum.
 Vastaverant agros, ut, si qua secessio plebis
 fieret, ad se receptum haberet. Compositis
 deinde rebus, castra retro movere. Ap. Clau-
 dius in Volscos missus. Quinctio Æqui pro-
 vincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii,

(s) trahant Gron. Crev.

(t) additos Crev.

(u) ante Gron. Crev.

U. c. 283. quæ domi, esse (x) liberior, quod sine
a. C. 469. tribunicis vinculis erat. Odisse plebem plus
 quam paterno odio : se victum ab ea : se
 unico consule objecto adversus tribuniciam
 potestatem, perlatam legem esse; quam mi-
 nore conatu, nequaquam tanta Patrum spe,
 priores impedierint consules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo
 imperio exercitum stimulabat; nec ulla vi
 domari poterat : tantum certamen animis inbi-
 berant. Segniter, otiose, neglegenter, con-
 tumaciter omnia agere; nec pudor, nec me-
 tus coercerat. Si citius agi vellet agmen,
 tardius sedulo incedere : si adhortator ope-
 ris adesset, omnes sua sponte motam remit-
 tere industriam. Præsenti vultus demittere,
 tacite prætereuntem execrari : ut invictus
 ille odio plebeio animus interdum movere-
 tur. Omni nequidquam acerbitate prompta,
 nihil jam cum militibus agere : a centurio-
 nibus corruptum exercitum dicere : tribunos
 plebei cavillans interdum & Volerones vo-
 care.

*Appio
 insensus
 exercitus
 vinci vult.*

LIX. NIHIL eorum Volsci nesciebant, insta-
 bantque eo magis, sperantes, idem certamen

(x) esse; eo liberior Gron. Crev.

animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. Ceterum multo Appio, quam Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem turpi fuga petit castra; nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit scædamque extremi agminis cædem. Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo submoveretur hostis: satis tamen adpareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. Alii gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgo milites, se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volscis agro moveantur. Hostem victorem paullo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obverfari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil præter tempus

U. c. 283.

a. C. 469.

V. c. 283. noxæ lucrarentur) remissa concione, ite
a. C. 469. in sequentem diem pronunciari quum iussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Quum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. Nemo ullius, nisi fugæ, memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. Tandem, conlectis ex dissipato cursu militibus, consul, quum revocando nequidquam suos persecutus esset, in pacato castro posuit: advocataque concione, in vectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæfos securi percussit. Cetera multitudo forte decimus quisque ad supplicium lecti.

In victos animadvertit Ap-pius.

Quinctius consul vic-tor.

LX. CONTRA ea, in *Æquis* inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est.

est. Et natura Quinctius erat lenior, & sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitusque non ausi obferre se, Æqui vagari (y) populabundum hostem per agros passi. Nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ: omnis militi data est. Addebantur & laudes, quibus, haud minus quam præmio, gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia dõmi forisque annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt: res major victoria suscepti certaminis, quam usu; plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quam virium aut plebi additum est aut demtum (z) Patribus.

LXI. TURBULENTIOR inde annus excepit, L. Valerio, Tiberio Æmilio consulibus, quum (a) propter certamina ordinum de lege

U. c. 283.
a. C. 469.

U. c. 284.
a. C. 468.

L. Valerio,
II Tiberio
Æmilio
Coss.

(y) se Æqui; vagari &c. Gron. Crev.

(z) additum aut ademtum Gron. Crev.

(a) tum Gron. Crev.

Tom. I.

Q

U. c. 284.

a. C. 468.

*Accusatur**Appius.*

agraria, tum propter iudicium Ap. Claudii: cui, acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri, tamquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius & C. Sicinius diem dixerunt. Numquam ante tam invisus plebi reus ad iudicium vocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo æque adnisi sunt: propugnatorem senatus, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunicios plebeiosque obpositum tumultus, modum dumtaxat in certamine egressum, iratæ obijci plebi (b). Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, & tribunos, & plebem, & suum iudicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatus preces percellere umquam potuerunt, non modo ut vestem mutaret, aut supplex preffaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, quum ad populum agenda causa esset, aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper

(b) *objici iratæ plebi Gron. Crev.*

agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu: *U. c. 284.*
 adeoque constantia sua & tribunos obstupe- *a. C. 468.*
 fecit & plebem, ut diem ipsi sua voluntate
 prodicerent: trahi deinde rem sinerent. Haud
 ita multum interim temporis fuit. Ante ta-
 men, quam prodicla dies veniret, morbo
 moritur. Cujus quum laudationem tribuni
 plebis impedire conarentur, plebs fraudari
 sollempni honore supremum diem tanti viri
 noluit: & laudationem tam æquis auribus
 mortui audivit, quam vivi accusationem au-
 dierat: & exsequias frequens celebravit.

*Morbo
moritur.*

LXII. EODEM anno Valerius consul, cum
 exercitu in Æquos profectus, quum hostem
 ad praelium elicere non posset, castra obpug- *Valerii
Cof. in
Æquos
gesta.*
 nare est adortus. Prohibuit fœda tempestas,
 cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Ad-
 mirationem deinde auxit, signo receptui dato,
 adeo tranquilla serenitas reddita: ut, velur
 numine aliquo defensa castra obpugnare ite-
 rum, religio fuerit. Omnis ira belli ad popu-
 lationem agri vertit. Alter consul Æmilius *Æmilii in
Sabinos.*
 in Sabinis bellum gessit: & ibi, quia hostis
 mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incen-
 diis deinde, non villarum modo, sed etiam
 vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sa-

bini exciti, quum prædatoribus obcurrissent, ancipiti prælio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. Id fati consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

*U. c. 285.
a. C. 467.*

*T. Numicio, A. Virgino
Coss.*

LXIII. INTER hæc bella, manente discordia domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, quum, Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum fugaque agrestium cognitum est. Ea res maturam jam seditionem ac (c) prope erumpentem repressit. Consules, coacti extemplo ab senatu ad bellum, edueta ex urbe juventute, tranquilliores ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud quam perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adversus Volscos, Virginius contra Æquos profectus. Ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem, prolapsam negligentia consulis, restituit. Melius in Volscis imperatum est. Fusi primo prælio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti. Quam consul obpugnare

*Bellum
cum
Volscis
&
Æquis.*

(c) ac del, Gron.

non aufus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatribus cepit. Dum Æqui Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes inceslere. Deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram consule ingreffo in fines, plus cladium, quam intulerant, acceperunt.

LXIV. EXTREMO anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper alias, sollicitæ certamine Patrum & plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. Per Patres clientesque Patrum consules creati T. Quinctius, Q. Servilius. Similem annum priori consules habent, feditiosa iniria, bello deinde externo tranquilla. Sabini, Crustuminos campos citato agmine transgressi, quum cædes & incendia circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina mœnibusque pulsâ, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. Quos Servilius consul infesto exercitu infecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit: populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. Et in Volscis respublica egregie gesta,

*U. c. 286.
a. C. 466.*

*T. Quinctius
II. Q. Servilius
Coss.*

*Bellum
Sabinum.*

*Bellum
Volscum.*

U. c. 286.
a. C. 466.

quum (d) ducis, tum militum opera. Primum æquo campo signis conlatis pugnatum, ingenti cæde utrimque, plurimo sanguine: & Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. Inpetu factò, dum se putant vincere, vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrimque quiete sumpta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque tertia fere vigilia ad castra obpugnanda veniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit: cornicines tubicinesque, in equos (e) inpositos, canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere. Reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum,

(d) tum Gron. Crev. (e) equis Gron.

quos & plures esse, & Romanos putabant, *U. c. 286.*
 fremitus hinnitusque equorum, qui, & in- *a. C. 466.*
 fueto sedente equite, & insuper aures agi-
 tante fonitu, sæviebant, intentos velut ad
 inpetum hostium tenuit.

LXV. UBI inluxit, Romanus, integer sa-
 tiatusque somno productus in aciem, fessum
 stando & vigiliis Volscum primo inpetu per-
 culit. Quamquam cessere magis, quam pulsi
 hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in
 quos post principia integris ordinibus tutus
 receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum
 ventum est, sistit aciem. Miles ægre teneri,
 clamare & poscere, ut percussis instare liceat.
 Ferocius agunt equites: circumfusi duci vo-
 ciferantur (f) se ante signa ituros. Dum
 cunctatur consul, virtute militum fretus,
 loco parum fidens; conclamant, se ituros:
 clamoremque res est secuta. Fixis in terram
 pilis, quo leviores ardua evaderent, cursu
 subeunt. Volscus, effusis ad primum inpe-
 tum missilibus telis, saxa objaçentia pedibus
 ingerit in subeuntes, turbatosque icibus cre-
 bris urget ex superiore loco. Sic prope one-

(f) equites circumfusi duci: vociferantur &c.
 Gron. Crev.

U. c. 286.
a. C. 466.

ratum est finiftrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum consul, increpando fimul temeritatem, fimul ignaviam, pudore metum excuffiffet. Refiftere primo obftinatis animis : deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; &, clamore renovato, commovent aciem. Tum rurfus, inpetu capto, enituntur, atque exsuperant iniquitatem loci. Jam prope erat, ut in fummum clivi jugum evaderent, quum terga hofteſe dedere : effuſoque curſu pene agmine uno fugientes ſequentesque caſtris incidere. In eo pavore caſtra capiuntur. Qui Volſcorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus : paucos circumſeſſum dies deditur, nulla obpugnantium nova vi ; ſed quod jam inde ab infelici pugna caſtrisque amiſſis ceciderant animi.

*Vincuntur
Volſci, &
Antium
capitur.*

EPITOME

LIBRI TERTII LIVIANI

SEDITIONES de agrariis legibus factæ. Capitolium, ab exsulibus & servis occupatum, caesis iis receptum est. Census bis actus est. Priore lustro censa sunt civium capita centum quatuor millia ducenta quatuordecim, præter orbos orbasque: sequenti, centum septemdecim millia ducenta novemdecim. Quum adversus Æquos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub jugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. Petiitis per legatos, & adlatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero & trecentesimo an-

no, quam Roma condita erat : &, ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. Hi, decem tabulis legum positis, quum modeste se in eo honore gessissent, & ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt : donec in viso eorum imperio finem adtulit libido Ap. Claudii. Qui, quum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio inposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret; quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum inlaturo veniret. Hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coëgitque decemviros abdicare se magistratu. Ex

quibus Appius & unus collegarum, qui
 præcipue pœnam meruerant, in carcerem
 coniecti; ceteri in exsilium acti. Res
 præterea contra Sabinos, & Volscos, &
 Æquos prospere gestas continet, & parum
 honestum populi Romani iudicium: qui,
 iudex inter Ardeates & Aricinos sumtus,
 agrum, de quo ambigebatur, sibi adju-
 dicavit.

LIBER III

I.

U. c. 287.
a. C. 465.
Tib. Æmilio II, Q. Fabio Coss.

ANTIO capto, Tib. Æmilius & Q. Fabius consules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus extinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius

Certamen de re agraria.

dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus & agrarii se in spem legis erexerant, & tribuni rem, contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; & consul manebat in sententia sua. Possessores & magna pars Patrum, tribuniciiis se jactare actionibus principem civitatis, & largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quinctii ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, & maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quinctium,

Antium colonia ducitur.

A. Virginium, P. Furium. Jussi nomina dare, *U. c. 287°*
 qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut *a. C. 465.*
 fit) fastidium copia: adeoque pauci nomina
 dedere, ut ad explendum numerum coloni
 Volsci adderentur: cetera multitudo poscere
 Romæ agrum malle, quam alibi accipere.
 Æqui a Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat)
 pacem petiere, inritamque eam ipsi
 subita incurfione in agrum Latinum fecere.

II. Q. SERVILIUS, insequenti anno (is *U. c. 288.*
 enim cum Sp. Postumio consul fuit) in *a. C. 464.*
 Æquos missus, in Latino agro stativa habuit.
 Intra castra quies necessaria morbo implici-
 tum exercitum tenuit. Extractum in tertium
 annum bellum est, Q. Fabio & T. Quintio
 consulibus. Fabio extra ordinem, quia is
 victor pacem Æquis dederat, ea provincia
 data. Qui, haud dubia spe profectus, famam
 nominis sui pacaturam Æquos; legatos in
 concilium gentis missos nunciare jussit, « Q.
 » Fabium consulem dicere, se ex Æquis pa-
 » cem Romam tulisse, ab Roma Æquis bel-
 » lum adferre, eadem dextra armata, quam
 » pacatam illis antea dederat. Quorum id
 » perfidia & perjurio fiat, Deos nunc testes
 » esse, mox fore ultores. Se tamen, utcum-
 » que bellum.

*U. c. 288.**a. C. 464.**Q. Servilio**II, Sp.**Postumio**Coss.**U. c. 289.**a. C. 463.**Q. Fabio**II, T.**Quintio**III. Coss.**Equicum**bellum.*

V. c. 289.
a. C. 463.

» que fit, etiam nunc, pœnitere sua sponte
 » Æquos, quam pati hostilia, malle. Si pœ-
 » niteat, tutum receptum ad expertam cle-
 » mentiam fore : sin perjurio gaudeant, Diis
 » magis iratis, quam hostibus, gesturos bel-
 » lum. » Hæc dicta adeo nihil moverunt
 quemquam, ut legati prope violati sint, exer-
 citusque in Algidum adversus Romanos mis-
 sus. Quæ ubi Romam sunt nunciata, indig-
 nitas rei, magis quam periculum, consulem
 alterum ab urbe excivit. Ita duo consulares
 exercitus ad hostem accessere acie instructa,
 ut confestim dimicarent. Sed quum forte
 haud multum diei superesset, unus ab statione
 hostium exclamat : « Ostentare hoc est,
 » Romani, non gerere bellum. In noctem
 » imminentem aciem instruitis. Longiore luce
 » ad id certamen, quod instat, nobis opus
 » est. Crastino die oriente sole redite in
 » aciem : erit copia pugnandi, ne timete. »
 His vocibus iritatus miles in diem poste-
 rum in castra reducitur ; longam venire noc-
 tem ratus, quæ moram certamini faceret.
 Tum quidem corpora cibo somnoque curant.
 Ubi inluxit postero die, prior aliquanto
 constitit Romana acies ; tandem & Æqui

processere. Proelium fuit utrimque vehemens, *U. c. 289,*
 quod & Romanus ira odioque pugnabat; & *a. C. 463.*
 Æquos conscientia contracti culpa periculi,
 & desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima
 audere & experiri cogebat. Non tamen susti-
 nuere aciem Romanam Æqui: pulsi que quum
 in fines suos se recepissent, nihilo inclina-
 toribus ad pacem animis ferox multitudo in-
 crepare duces, quod in aciem, qua pugnandi
 arte Romanus excellat, commissa res sit.
 Æquos populationibus incursionibusque me-
 liores esse; & multas passim manus, quam
 magnam molem unius exercitus, rectius bella
 gerere.

III. RELICTO itaque castris præsidio, egressi
 tanto cum tumultu invasere fines Romanos,
 ut ad urbem quoque terrorem pertulerint.
 Necopinata etiam res plus trepidationis fecit,
 quod nihil minus, quam ne victus ac prope
 in castris obsessus hostis memor populationis
 esset, timeri poterat; agrestesque, pavidi
 incidentes portis, non populationem, nec
 prædonum parvas manus, sed, omnia vano
 augentes timore, exercitus & legiones aesse
 hostium, & infesto agmine ruere ad urbem,
 clamabant. Ab his proximi audita incerta,

V. c. 289.
a. C. 463.

eoque vaniora ferre ad alios. Cursus clariorque vocantium ad arma haud multum a pavore captæ urbis abesse. Forte ab Alcido Quinctius Consul redierat Romam, (id remedium timori fuit) tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis inposuit. Vocato dein (a) senatu, quum, ex auctoritate Patrum iustitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agris (b) non invenit. Ab altero consule res gesta egregie est: qui, qua venturum hostem sciebat, gravem præda, eoque inpeditiore agmine incedentem adgressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: præda omnis recepta est. Sic finem iustitio, quod quadriduum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit. Censum deinde actus, & conditum ab (c) Quintio Iustrum. Censu civium capita centum quatuor millia & ducenta quatuordecim (d) dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde

memo-

(a) deinde Gron. Crev.

(b) agro Gron. Crev.

(c) a Gron. Crev.

(d) centum quatuor & viginti millia ducenta quindecim Gron. pro quindecim habet quatuordecim Crev.

memorable actum. In oppida sua se recepere, ur̄i sua popularique passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

IV. CONSULES inde A. Postumius Albus, *U. c. 290.*
 Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere *a. C. 462.*
 quidam : id admoneo, ne quis inmutationem *A. Postu-*
 virorum ipsorum esse, quæ nominum est, *mio, Sp.*
 putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis *Furio Goss.*
 alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui
 ab Ecetranis Volscis præsidium petiere. Quo
 cupide oblato, (adeo civitates hæ perpetuo
 in Romanos odio certavere) bellum summa
 vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædi-
 cunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse.
 Suspecta & colonia Antium fuit, quod magna
 vis hominum inde, quum oppidum captum
 esset, confugisset ad Æquos : isque miles per
 bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Com-
 pulsus deinde in oppida Æquis, ea multitudo
 dilapsa quum Antium redisset, sua sponte
 jam infidos colonos Romanis abalienavit.
 Necdum matura re, quum defectionem parari
 delatum ad senatum esset, datum negotium
 est consulibus, ut, principibus coloniarum Ro-

*Antium
 colonia
 suspecta,*

*U. c. 290.
a. C. 462.*

*Furius Cos.
rem male
gerit.*

*Obsidetur
in castris.*

mam excitis, quærent, quidnam rei esset. Qui quum haud gravati (e) venissent, introducti a consulibus ad senatum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit: ignarusque multitudinis, quia nunquam univèrsa conspecta fuerat, inparem copiis exercitum temere pugnae commisit. Primo concursu pulsus se in castra recepit; neque is finis periculi fuit. Namque & proxima nocte & postero die tanta vi castra sunt circumfessa atque obpugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, & male pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nunciaverunt: tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, « Videre (f) ne quid » respublica detrimenti caperet. » Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes,

(e) *gravate* Gron. Crev.

(f) *videret* Gron. Crev.

qui arma ferre possent, optimum visum est: *U. C. 290.*
 pro consule T. Quinctium subsidio castris *a. C. 462.*
 cum sociali exercitu mitti. Ad eum explendum Latini, Hernicique, & colonia Antium dare Quinctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia adpellabant) iussi.

V. MULTI per eos dies motus multique impetus hinc atque illinc facti, quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non subfecturas ad omnia, adgressi sunt. Simul castra obpugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus; consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris. Vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita, &, quod necesse erat in tanto tumultu, justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul, quum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit: &, quum persequi posset, metu substitit (g) ne qua, ex parte altera, in castra

(g) *substitit* Gron.

U. c. 290.
a. C. 462.

vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum, vidit. Ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuncio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, & suorum animos turbavit, & ferociores hostes fecit. Qui, cæde legati & consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri potuere, quum (h) compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares: venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is, intentos in castra Romana Æquos legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano: in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot

A
T. Quinctio
liberatur.

(h) *quin* Crev.

locis, quibus opportuna inposuerat præsidia, inpetum dedit. Il vagi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum faucio consule revertentem, incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati & cohortium ultus est cædem. Magnæ clades ultro citroque illis diebus & inlatæ & acceptæ. Difficile ad fidem est in tam anti-qua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto adfirmare numero. Audet tamen Antias Valerius concipere summas. Romanos ceci- disse in Hernico agro quinque millia ac tre- centos : ex prædatoribus Æquorum, qui po- pulabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia & (i) quadringentos cæsos : ceteram multitudinem, prædam agentem, quæ inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam esse cæde : inter- lecta inde quatuor millia, &, exsequendo subtiliter numerum, ducentos, ait, & tri- ginta. Ut Romam reditum & iustitium remis- sum est (k), cælum visum est ardere plu- rimo igni : portentaque alia aut obversata

*U. c. 296.
a. C. 462.*

(i) & del. Gron. Crev.

(k) *Inde Romam reditum est : iustitium remissum.
Calum &c. Gron. Crev.*

U. c. 290.
a. C. 462.
oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem Deum expofcentium virorum mulierumque turba inplebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab fenatu, gratiis ob inpigram militiam actis, remiffæ domos. Antiates mille milites, quia ferum auxilium post prælium venerant (1), prope cum ignominia dimiffi.

U. c. 291.
a. C. 461.
L. Æbutio,
P. Servilio
Coff.
Pestis
Romæ.
VI. COMITIA inde habita. Creati consules L. Æbutius, P. Servilius Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulum ineunt. Grave tempus & forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pecori: & auxere vim morbi, terrore populationis pecoribus agreftibusque in urbem acceptis. Ea conluvio mixtorum omnis generis animantium & odore insolito urbanos, & agrestem, confertum in arcta tecta, æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque in vicem ac contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes fufinentibus clades repente Æqui & Volsci legati Hernici nunciant, in agro suo Æquos prædantur. Volscosque conjunctis copiis castra pofuiffe:

(1) venerat Gron.

inde exercitu ingenti (m) fines suos depopulari. Præterquam quod infrequens fenatus indicio erat fociis, adflictam civitatem pestilentia esse, mœstum etiam responsum tulere: « ut per se ipsi Hernici cum Latinis » res suas tutarentur. Urbem Romanam subita » Deum ira morbo populari. Si qua ejus mali » quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, » fociis opem laturos. » Discessere focii, pro tristi nuncio tristiore domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuisent. Non diutius se in Hernico hostis continuit: pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi quum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia non præfidiis modo deserta, sed etiam cultu agresti, transfirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus consul: collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam: adfecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere ætas omnis; ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas

U. c. 291.
a. C. 461.

(m) ingenti exercitu Gron. Crev.

U. C. 291.
a. C. 461.

*Infausta
Romano-
rum res.*

stationes viribus subficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant: circuitio ac cura ædilium plebei erat: ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. DESERTA omnia, sine capite, sine viribus, Dii præfides ac fortuna urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque, prædonum potius mentem, quam hostium, dedit. Adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana mœnia, animos eorum cepit, tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis passim castris fremitu orto, « quid in » vasto ac deserto agro inter tabem pecorum » hominumque desides sine præda tempus » tererent, quum integra loca, Tusculanum » agrum, opimum copiis, petere possent, » signa repente convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transfirent. Eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordia solum, moti, si nec obstitissent communibus hostibus infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto

exercitu Roman pergunt. Ubi quum hostes non inuenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem. Ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est, fidesque sua fociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quam quanta ferro fociorum facta erat. Consul, qui unus supererat, moritur: mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus augures, Ser. Sulpicius curio maximus: & per ignota capita late evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. Iussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere Deum. Ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent. Stratæ passim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt.

VIII. INDE paullatim, seu pace Deum impetrata, seu graviore tempore anni jam circumacta, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot interregna exissent, P. Valerius Publicola tertio die, quam in-

U. c. 291.

a. C. 461.

U. c. 292.

a. C. 460.

L. Lucretio, T. Volturio Coss.

*U. c. 272.
a. C. 460.*

*Iterata
Volscorum
strages.*

terregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum & T. Veturium Geminum; sive ille Vetustus fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nunciantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, inpigre promissum auxilium. Duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus, populationibus arcendis sociorum agro obpositus, non ultra, quam in Hernicos, procedit. Veturius primo proelio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde demissum in campos. Vastavere agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. Urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi. Is, armata juventute, dispositisque prædiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, præda ex proximis locis rapta, adpropinquare urbi non ausi, quam circumacto agmine redirent, quan-

to longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt confulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. Igitur, præparatis animis, repentino pavore percussos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque: & compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope deletum est. Tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio: ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. Victor consul, ingenti præda potitus, eadem in stativa rediit. Tum (n) consules castra jungunt: & Volsci Æquique adflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. Eadem fortuna victoriam dedit. Fufis hostibus, etiam castra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa

*U. c. 292.
a. C. 460.*

*Motus
domi.
Lex Teren-
tilla.*

(n) *Tunc Gron. Crev.*

U. c. 292. tribunus plebis eo anno fuit. Is, consulibus
a. C. 460. absentibus, ratus locum tribuniciis actioni-
 bus datum, per aliquot dies Patrum super-
 biam ad plebem criminatus, maxime in con-
 sulare imperium, tamquam nimium, nec tole-
 rabile liberæ civitati, invehebatur : « Nomine
 » enim tantum minus invidiosum, re ipsa
 » prope atrocius, quam regium, esse. Quippe
 » duos pro uno domino (o) acceptos, inmo-
 » derata, infinita potestate : qui, soluti atque
 » effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque
 » supplicia verterent in plebem. Quæ ne
 » æterna illis licentia sit, legem se promul-
 » gaturum, ut quinque viri creentur legibus
 » de imperio consulari scribendis. Quod po-
 » pulus in se jus dederit, eo consulem usu-
 » rum : non ipsos libidinem ac licentiam suam
 » pro lege habituros. » Qua promulgata lege,
 quum timerent Patres, ne, absentibus con-
 sulibus, jugum acciperent, senatus a præ-
 fecto urbis Q. Fabio vocatur : qui adeo
 atrociter in rogationem latoremque ipsum est
 invectus, ut nihil, si ambo consules infesti
 circumstarent tribunum, relictum minarum
 atque terroris sit : « Infidiatum eum, &

(o) dominos Gron. Crev.

» tempore capto adortum rempublicam. Si *U. c. 292.*
 » quem similem ejus priore anno, inter mor- *a. C. 460.*
 » bum bellumque, irati Dii tribunum dedif-
 » sent, non potuisse sisti. Mortuis duobus
 » consulibus, jacente ægra civitate in con-
 » sultione omnium rerum, ad tollendum e
 » republica consulare imperium larurum leges
 » fuisse: ducem Volscis Æquisque ad ob-
 » pugnamdam urbem futurum. Quid tandem?
 » illi (p) non licere, si quid consules su-
 » perbe in aliquem civium aut crudeliter fe-
 » cerint, diem dicere? accusare his ipsis ju-
 » dicibus, quorum in aliquem sævitum sit?
 » Non illud (q) consulare imperium, sed tri-
 » buniciam potestatem invisam intolerandam-
 » que facere: quam pacatam reconciliatam-
 » que Patribus de integro in antiqua redigi
 » mala: neque illum se deprecari, quo mi-
 » nus pergat, ut cœperit. Vos [inquit Fabius]
 » ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium
 » cogitetis, potestatem istam ad singulorum
 » auxilium, non ad perniciem universorum,
 » comparatam esse: tribunos plebis vos crea-
 » tos, non hostes Patribus. Nobis miserum,

(p) *Quid? tandem illi &c. Gron.*

(q) *illum Gron. Crev.*

U. c. 292. » invidiosum vobis est, desertam rempubli-
a. C. 460. » cam invadi. Non jus vestrum, sed invi-
 » diam, minueritis. Agite cum collega, ut
 » rem integram in adventum consulum dif-
 » ferat. Ne Æqui quidem ac Volsci, morbo
 » absuntis priore anno consulibus, crudeli
 » superboque nobis bello insfitere. » Agunt
 cum Terentillo tribuni : dilataque in speciem
 actione, re ipsa sublata, consules extemplo
 arcessiti.

*Lucretii
 triumphus.*

X. LUCRETIVS cum ingenti præda, majore
 multo gloria rediit; & auget gloriam adve-
 niens, exposita omni in campo Martio præda,
 ut suum quisque per triduum cognitum ab-
 duceret. Reliqua vendita, quibus domini non
 exsistere. Debeatur omnium consensu con-
 suli triumphus : sed dilata res est, tribuno
 de lege agente. Id antiquius consuli fuit. Jac-
 tata per aliquot dies quum (r) in senatu res,
 tum ad populum est. Cessit ad ultimum ma-
 jestati consulis tribunus, & destitit. Tum im-
 peratori exercituique honos suus redditus.
 Triumphavit de Volscis Æquisque : trium-
 phantem secutæ suæ legiones. Alteri consuli
 datum, ut ovans sine militibus urbem iniret.

(r) tum Gron. Crev.

Anno deinde inſequenti (s) lex Terentilla, ab toto relata collegio, novos adgreſſa conſules eſt. Erant conſules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere viſum : terra ingenti concuſſa motu eſt : bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia & carnem (t) pluit : quem imbrem ingens numerus avium intervalitando rapuiſſe fertur : quod interdicit, ſparſum ita jacuiſſe per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros ſacrorum aditi : pericula a conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca ſumma urbis inpetus, cædesque inde fierent : inter cetera monitum, ut ſeditionibus abſtineretur. Id factum ad inpediendam legem, tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in ſingulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volſcos & Æquos, etſi adciſæ res ſint, reficere exercitus : Antii ſummam rei poſitam : Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere : id caput, eas vires belli eſſe. Ut hæc dicta in ſenatu ſunt, delectus edicitur (u) : conſules belli

U. c. 293.

a. C. 450.

P. Volum-
nio, S. Sul-
picio Coſſ.Volſci &
Æqui bel-
lum inſtaur-
rant.

(s) ſequenti Gron. Crev.

(t) carne Gron. Crev.

(u) indicitur Gron. Crev.

U. c. 293. administrationem inter se dispartiri iussi, alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset.

a. C. 459.

Contentiones domesticæ.

Tribuni coram in foro personare, « Fabulam » compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos. Jam ne virtute quidem premi » libertatem populi Romani, sed arte eludi. » Quia, occisione prope occisos Volscos & » Æquos movere sua sponte arma posse, jam (x) fides abierit, novos hostes quæri. Coniam fidam, propinquam, infamem fieri. » Bellum innoxiiis Antiatibus indici, gericum » plebe Romana; quam, oneratam armis, ex » urbe præcipiti agmine acturi essent, exilio » & relegatione civium ulciscentes tribunos. » Sic, ne quid aliud actum putent, victam » legem esse; nisi, dum in integro res sit, » dum domi, dum togati sint, caveant, ne » possessione urbis pellantur, ne jugum » accipiant. Si animus sit, non defore auxiliium. Consentire omnes tribunos. Nullum » terrorem externum, nullum periculum esse. » Cavisse Deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset. » Hæc tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. Eo decurrunt tribuni, concionemque

(x) *id fides Gron. Crev.*

secum

secum trahunt. Citati pauci, velut rei experlundæ caussa: & statim vis coorta. Quemcumque licitor jussu consulisprehendisset, tribunus mitti jubebat: neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe & manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo defectu, sic Patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda, gerebant. Initium erat rixæ, quum discedere populum jussissent tribuni, quod Patres se submoveri haud sinebant. Nec fere seniores rei intererant; quippe quæ non consilio regenda, sed permessa temeritati audaciæque esset. Multum & consules se abstinabant, ne cui in concluvione rerum majestatem suam contumeliæ obferrent. Cæso erat Quinctius, ferox juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine & (y) viribus. Ad ea munera, data a Diis, & ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu, promptior in civitate haberetur. Hic, quum in medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque

*U. c. 293.
a. C. 459.*

*Cæso
Quinctius
tribunis
resistit.*

(y) ac Gron. Crev.

Tom. I.

S

U. c. 293. gerens in voce ac viribus suis, unus inpetus
a. C. 459. tribunicios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce, sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. Qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat : ut satis adpareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum, prope jam perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Cæsoni capitis diem dicit. Atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat : eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut iusto persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam criminibus suis subgerere : legem interim, non tam ad spem perferendi, quam ad laceffendam Cæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa, sæpe ab juventute inconsulte dicta factaque, in unius Cæsonis suspectum incidunt ingenium : tamen legi resistebatur. Et A. Virginius idem talem plebi : « Ecquid (z) sentitis jam, vos, » Quirites, Cæsonem simul civem & legem, » quam cupitis, habere non posse ? Quam- » quam quid ego legem loquor ? libertati » obstat : omnes Tarquinius superbia exfu- » perat. Expectate, dum consul aut dictator

*Ei dies
dicitur.*

(z) add. *inquit Gron. Crev.*

» fiat, quem privatam viribus & audacia U. c. 293.
 » regnantem videtis.» Adsentiebantur multi, a. C. 459.
 pulsatos se querentes, & tribunum ad rem
 perendam ultro incitabant.

XII. JAM aderat iudicio dies, adparebat- A princi-
 que, vulgo homines in damnatione Cæsonis pibus civi-
 libertatem agi credere. Tum demum coactus tatis de-
 cum multa indignitate prensabat singulos: fenditur.
 sequebantur necessarii, principes civitatis. T.
 Quinctius Capitolinus, qui ter consul fue-
 rat, quum multa referret sua familiæque
 decora, adfirmabat: « Neque in Quinctia
 » gente, neque in civitate Romana tantam
 » indolem tam maturæ virtutis umquam ex-
 » stitisse. Suum primum militem fuisse; se sæpe
 » vidente pugnasse in hostem. » Sp. Furius,
 « missum ab Quinctio Capitolino sibi eum
 » in dubiis suis rebus venisse subsidio: nemi-
 » nem unum esse, cuius magis opera putet
 » rem (a) restitutam. L. Lucretius, consul
 anni prioris, recenti gloria nitens, suas lau-
 des participare cum Cæsonem, memorare pug-
 nas, referre egregia facinora, nunc in expe-
 ditionibus, nunc in acie: suadere & monere,
 » juvenem egregium, instructum naturæ for-

(a) rempublicam Gron. Crev.

U. c. 293. » tunæque omnibus bonis ; maximum mo-
a. C. 459. » mentum rerum ejus civitatis , in quamcun-
 » que venisset , suum , quam alienum mallent
 » civem esse. Quod obfendat in eo , fervo-
 » rem & audaciam ætatem quotidie auferre ;
 » quod desideretur consilium , id in dies cref-
 » cere. Senescentibus vitiis , maturescen-
 » virtute , sinerent tantum virum senem in
 » civitate fieri. » Pater inter hos L. Quinctius ,
 cui Cincinnato cognomen erat , non iterando
 laudes , ne cumlaret invidiam , sed veniam
 errori atque adolescentiæ petendo , sibi , qui
 non dicto , non facto quemquam obfendisset ,
 ut condonarent filium , orabat. Sed alii aver-
 fabantur preces , aut verecundia , aut metu :
 alii , se suosque mulcatos querentes , atroci
 responso judicium suum præferebant.

XIII. PREMEBAT reum , præter vulgatam
 invidiam , crimen unum ; quod M. Volscius
 Fictor , qui ante aliquot annos tribunus ple-
 bis fuerat , testis exstiterat , « Se haud multo
 » post , quam pestilentia in urbe fuerat , in
 » juventutem , grassantem in Subura , inci-
 » disse. Ibi rixam natam esse , fratremque
 » suum majorem natu , necdum ex morbo
 » satis validum , pugno ictum ab (b) Cæsone

(b) a Gron. Crev.

» cecidisse semianimem. Inter manus domum
 » ablatum, mortuumque inde arbitrari : nec
 » sibi rem exsequi tam atrocem per consules
 » superiorum annorum licuisse. » Hæc Volscio
 clamitante, adeo concitati homines sunt, ut
 haud multum abfuerit, quin inpetu populi
 Cæso interiret. Virginius adripi jubet homi-
 nem, & in vincula duci. Patricii contra vi
 (c) resistunt. T. Quinctius clamitat, « Cui
 » rei capitalis dies dicta sit, & de quo futu-
 » rum prope diem iudicium, eum indemn-
 » tum indicta causa non debere violari. »
 Tribunus supplicium negat « sumturum se de
 » indemnato; servaturum tamen in vinculis
 » esse ad iudicii diem : ut, qui hominem
 » necaverit, de eo supplicii sumendi copia
 » populo Romano fiat. » Adpellati tribuni
 medio decreto jus auxilii sui expediunt : in
 vincula conjici vetant : sisti reum, pecu-
 niamque, nisi sistatur, populo promitti, pla-
 cere pronunciant. Summam pecuniæ quantam
 æquum esset promitti, veniebat in dubium :
 id ad senatum rejicitur. Reus, dum consu-
 lerentur Patres, retentus in publico est. Vades
 dare placuit : unum vadem tribus millibus

U. c. 293.
 a. C. 459.

(c) vi contra vim Gron. Crev.

*U. c. 293.
a. C. 457.*

*Cæso in
exilium
abiit.*

æris obligarunt. Quot darentur, permiffum tribunis est. Decem finierunt: tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit. Dimiffus e foro nocte proxima in Tuscos in exilium abiit. Judici die quum excufaretur solum vertiffe exfilii cauffa, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ adpellati dimifere concilium: pecunia a patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, devio (*d*) quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc judicium & promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, perculsis Patribus Cæsonis exfilio, prope perlatam esse crederent legem, &, quod ad seniores Patrum pertineret, cessiffent possessione reipublicæ; juniores, id maxime quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem; non minuerunt animos: sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperare inpetus suos. Quum primo post Cæsonis exfilium lex cœpta ferri est; instructi paratique cum ingenti clientium exercitu sic

*Sodalium
Cæsonis
temperata
comitate
ferocia.*

(*d*) in devio Gron. Crev.

tribunos, ubi primum submoventes præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quidquam gloriæ domum invidiæ ferret; mille pro uno Cæsones exstiterisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat: benigne salutare, adloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: numquam ulli, neque publice, neque privatim, truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. Alibi popularis juvenus erat. Nec cetera modo tribuni tranquillo (e) peregere; sed refecti quoque in insequentem annum. Ne voce quidem incommoda, nedum ulla vis fieret, paulatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV. ACCIPIUNT civitatem placidiorem consules C. Claudius, Appii filius, & P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus adtulerat: legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant; eo acrius contra

*U. c. 293.
a. C. 459.*

*U. c. 294.
a. C. 458.
C. Claudio, P.
Valerio
Coss.*

(e) *tranquille Gron. Crev.*

*U. c. 294.
a. C. 458.*

tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos
 criminando facerent. « Conjuracionem factam,
 » Cæsonem Romæ esse : interficiendorum
 » tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita.
 » Id negotii datum ab senioribus Patrum,
 » ut juvenus tribuniciam potestatem e repu-
 » blica tolleret, formaque eadem civitatis
 » esset, quæ ante Sacrum montem occupatum
 » fuerat. » Et ab Volscis & Æquis statum
 jam ac prope sollemne in singulos annos bel-
 lum timebatur : propiusque aliud novum ma-
 lum, necopinato exortum. Exfules servique,
 ad quatuor millia hominum & quingenti,
 duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium
 atque arcem occupavere. Confestim in arce
 facta cædes eorum, qui conjurare & simul
 capere arma noluerant. Alii inter tumultum
 præcipites pavore in forum devolant : alternæ
 voces, « Ad arma, & Hostes in urbe sunt, »
 audiebantur. Consules & armare plebem, &
 inermem pati timebant. Incerti, quod malum
 repentinum, externum an intestinum, ab odio
 plebis, an ab servili fraude, urbem invasis-
 set, sedabant tumultus, sedando interdum
 movebant : nec enim poterat pavida & con-
 sternata multitudo regi imperio. Dant tamen

*Exules ser-
 vique Ca-
 pitolium
 occupant.*

arma, non vulgo; tantum ut, incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum duceque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, « Se miserrimi » cujusque suscepisse causam, ut exules injuria pulsos in patriam reduceret, & servitiis grave jugum demeret. Id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum & concitaturum.

*U. c. 294.
a. C. 458.*

XVI. DILUCERE res magis Patribus atque consulibus. Præter ea tamen, quæ denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere; &, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adefsent: tum æterni hostes Volsci & Æqui, non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi & varii timores. Inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset: cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior

U. c. 274.
a. C. 458.

fieret, fidem abrogare, fatis erat tutum. Vix-
que concordia sisti videbatur posse : tantum
superantibus aliis ac emergentibus malis,
nemo tribunos aut plebem timebat ; mansue-
tum id malum, & per aliorum quietem
malorum semper exoriens, tumque esse pere-
grino terrore sopitum videbatur. At id prope
unum maxime inclinatis rebus incubuit : tan-
tus enim tribunos furor tenuit, ut non bel-
lum, sed vanam imaginem belli, ad averten-
dos ab legis cura plebis animos, Capitolium
infedisse contenderent : patriciorum hospites
clientesque, si perlata lege frustra tumultua-
tos esse se sentiant, majore, quam venerint,
filentio abituros. Concilium inde legi perfe-
rendæ habere, avvocato populo ab armis. Se-
natum interim consules habent, alio se ma-
jore ab tribunis metu ostendente, quam quem
nocturnus hostis intulerat.

*Tribuni ve-
tant arma
sumi in
Herdo-
nium.*

*Valerius
Cof. inve-
hitur in
Tribunos.*

XVII. POSTQUAM arma poni, & discedere
homines ab stationibus nunciatum est, P.
Valerius, collega senatum retinente, se ex
curia proripit, inde in templum ad tribunos
venit : « Quid hoc rei est [inquit] tribuni ?
» Ap. Herdonii ductu & auspicio rempublicam
» everfuri estis ? Tam felix vobis conrum-

» pendis fuit , qui servitia vestra non com-
 » movit auctor ? Quum hostes supra caput
 » sint , discedi ab armis , legesque ferri pla-
 » cet ? » Inde ad multitudinem oratione versa :
 « Si vos urbis , Quirites , si vestri nulla cura
 » tangit ; at vos veremini Deos vestros (f)
 » ab hostibus captos. Jupiter optimus maxi-
 » mus , Juno regina , & Minerva , alii Dii
 » Deæque obsidentur. Castra servorum publi-
 » cos vestros penates tenent. Hæc vobis for-
 » ma sanæ civitatis videtur ? Tantum hostium
 » non solum intra muros est , sed in arce su-
 » pra forum curiamque : comitia interim in
 » foro sunt : senatus in curia est : velut
 » quum otium superat , senator sententiam
 » dicit : alii Quirites suffragium ineunt. Non,
 » quidquid Patrum plebisque est , consules ,
 » tribunos , Deos , hominesque omnes arma-
 » tos opem ferre , in Capitolium currere ,
 » liberare ac pacare augustissimam illam do-
 » mum Jovis optimi maximi decuit ? Romule
 » pater , tu mentem tuam , qua quondam ar-
 » cem , ab his iisdem Sabinis auro captam ,
 » recepisti , da stirpi tuæ. Jube hanc ingredi
 » viam , quam tu dux , quam tuus ingressus

U. c. 294.
 a. C. 458.

(f) Deos patrios Gron. Crev.

U. c. 294. » exercitus est. Primus, en, ego consul;
a. C. 458. » quantum mortalis Deum possum, te, ac
 » tua vestigia sequar. » Ultimam orationis
 fuit, « Se arma capere, vocare omnes Qui-
 » rites ad arma. Si quis inpediat, jam se con-
 » sularis imperii, jam tribuniciæ potestatis
 » sacratarumque legum oblitum, quisquis ille
 » sit, ubicumque sit, in Capitolio, in foro,
 » pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quo-
 » niam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Va-
 » lerium consulem fumi arma: aufurum se
 » in tribunis, quod princeps familiæ suæ au-
 » sus in regibus esset. » Vim ultimam adpa-
 rebat futuram, spectaculoque seditionem
 Romanam hostibus fore; nec lex tamen ferri,
 nec ire in Capitolium consul potuit: nox
 certamina cœpta obpressit: tribuni cessere
 nocti, timentes consulum arma. Amotis inde
 seditionis auctoribus, Patres circumire ple-
 bem, inferentesque se in circulos, sermo-
 nes tempori aptos ferere: admonere, « Ut
 » viderent, in quod discrimen rempublicam
 » adducerent. Non inter Patres ac plebem
 » certamen esse, sed simul Patres plebemque,
 » arcem urbis, templa Deorum, penates pu-
 » blicos privatosque hostibus dedi. » Dum

hæc in foro sedandæ discordiæ causa aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

*U. c. 294.
a. C. 458.*

XVIII. EADEM nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis statu nuncii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. Is, confestim convocato senatu, atque introductis nunciis, magno opere censet, « Ne expectent, dum » ab Roma legati, auxilium petentes, veniant : » periculum ipsum, discrimenque, ac sociales » Deos, fidemque foederum id poscere. De » merendi beneficio tam potentem, tam pro » pinquam civitatem, numquam parem occasionem duros Deos. » Placet ferri auxilium : juventus conscribitur : arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium præbuere. Æqui aut Volsci venire visi sunt. Deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt. Ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, adfirmantis, « Capitolio recuperato, & urbe pacata, si edoceri se sissent, quæ fraus ab (g) tribunis

*Tusculani
Romam
suppetias
mittunt.*

U. c. 274. » occulta in lege ferretur, memorem se ma-
a. C. 458. » jorum fuorum, memorem cognominis ,

*Pugna ad-
 versus Her-
 donium.*

» cura sibi a majoribus tradita esset, conci-
 » lium plebis non impediturum. » Hunc du-
 cem secuti, nequidquam reclamantibus tri-
 bunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem.

*Valerius
 Cos.
 occiditur.*

*Capito-
 lium recu-
 peratur.*

Adjungitur & Tusculana legio. Certare focii
 civesque, utri recuperatæ arcis suum decus
 facerent. Dux uterque suos adhortatur. Tre-
 pidare tum hostes: nec ulli satis rei, præ-
 terquam loco, fidere. Trepidantibus inferunt
 signa Romani fociique. Jam in vestibulum
 perruperant templi, quum P. Valerius, inter
 primores pugnam ciens, interficitur. P. Vo-
 lumnii consularis vidit cadentem. Is, dato
 negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in
 locum vicemque consulis provolat. Præ ar-
 dore inpetuque tantæ rei sensus non perve-
 nit ad militem: prius vicit, quam se pug-
 nare sine duce sentiret. Multi exfulum cæde
 sua fœdare templum; multi vivi capti;
 Herdonius interfectus. Ita Capitolium recu-
 peratum. De captivis, ut quisque liber aut
 servus esset, suæ fortunæ a quoque sumtum

(h) quo Gron. Crev.

supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ : Ca- *U. c. 294.*
pitolium purgatum atque lustratum. In con- *a. C. 458.*
sulis domum plebes quadrantes, ut funere
ampliore efferretur, jactasse fertur.

XIX. PACE parta, instare tum tribuni Pa-
tribus, « ut P. Valerii fidem exsolverent : »
instare Claudio, « ut collegæ Deos manes
» fraude liberaret, agi de lege fineret. » Con-
sul, « antequam collegam sibi subrogasset, »
negare « passurum agi de lege. » Hæ te-
nuere contentiones usque ad comitia consulis
subrogandi. Decembri mense, summo Patrum
studio, L. Quinctius Cincinnatus, pater
Cæsonis, consul creatur, qui magistratum
statim occiperet. Perculsa erat plebes, con-
sulem habitura iratum, potentem favore Pa-
trum, virtute sua, tribus liberis, quorum
nemo Cæsoni cedebat magnitudine animi ;
consilium & modum adhibendo, ubi res pos-
ceret, priores erant. Is, ut magistratum iniiit,
adsiduis concionibus pro tribunali, non in
plebe coercenda, quam fenatu castigando,
vehementior fuit : « Cujus ordinis languore
» perpetui jam tribuni plebis, non ut in re-
» publica populi Romani, sed ut in perdita
» domo, lingua criminibusque regnarent. Cum

*Suffectus
Valerio L.
Quinctius.*

U. c. 294. » Cæsone filio suo virtutem, constantiam,
a. C. 478. » omnia juventutis belli domique decora pulsa

» ex urbe Romana & fugata esse. Loquaces,
 » seditiosos, femina discordiarum, iterum

*Qui inveni-
 tur in Tri-
 bunos.*

» ac (i) tertium tribunos pessimis artibus
 » regia licentia vivere. A. [inquit] ille Vir-
 » ginus, quia in Capitolio non fuit, minus
 » supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit?
 » plus hercule aliquanto, qui vere rem æsti-
 » mare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem
 » se fatendo prope denunciavit, ut arma ca-
 » peretis: hic, negando bella esse, arma vo-
 » bis ademit, nudosque servis vestris & ex-
 » sulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace,
 » & P. Valerii mortui loquar) prius in cli-
 » vum Capitolinum signa intulistis, quam hos
 » hostes de foro tolleretis? Pudet Deorum
 » hominumque. Quum hostes in arce, in Ca-
 » pitolio essent; exsulum & fervorum dux,
 » profanatis omnibus, in cella Jovis optimi
 » maximi habitaret; Tusculi ante, quam Ro-
 » mæ, sumta sunt arma. In dubio fuit, utrum
 » L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Vale-
 » rius & C. Claudius consules Romanam ar-
 » cem liberarent: & qui ante Latinos, ne pro
 » se quidem ipsi, quum in finibus hostem

(i) atque Gron. Crev.

habe-

» haberent, adtingere arma passim fumus; nunc, *U. c. 294.*
 » nisi Latini sua sponte arma fumissent, capti *a. C. 458.*
 » & deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxi-
 » lium plebi ferre, inermem eam hosti truci-
 » dandam objicere? Scilicet, si quis vobis
 » humillimus homo de vestra plebe, quam
 » partem, velut (k) abruptam a cetero po-
 » pulo, vestram patriam peculiaremque rem-
 » publicam fecistis, si quis ex his domum
 » suam obsessam a familia armata nunciaret,
 » ferendum auxilium putaretis. Jupiter opti-
 » mus maximus, exfulum atque fervorum sep-
 » tus armis, nulla humana ope dignus erat?
 » Et hi postulant, ut sacrosancti habeantur,
 » quibus ipsi Dii neque sacri, neque sancti
 » sunt? At enim, divinis humanisque obruti
 » sceleribus, legem vos hoc anno perluros
 » dicistis? Tum hercule illo die, quo ego
 » consul sum creatus, male gesta respublica
 » est, pejus multo, quam quum P. (l) Va-
 » lerius consul periit, si tuleritis. Jam primum
 » omnium, [inquit] Quirites, in Volscos &
 » Æquos mihi atque collegæ legiones ducere
 » in animo est. Nescio quo fato magis bellan-
 » tes, quam pacati, propitios habemus Deos.

(k) *veluti Gron. Cræv.* (l) *P. del. Gron. Cræv.*
Tom. I. T

*U. c. 294.
a. C. 458.*

» Quantum periculum ab illis populis fuerit,
» si Capitolium ab exsulibus obsessum scissent,
» suspicari de præterito, quam re ipsa expe-
» riri, est melius.

*Tribunorum
disceptatio
cum Coss.*

XX. **M**OVERAT plebem oratio consulis :
erecti Patres restitutam credebant rempubli-
cam : consul alter, comes animosior, quam
auctor, suscepisse collegam priorem actionem
tam gravis rei facile passus, in peragendis
consularis officii partem ad se vindicabat. Tum
tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi
quærendo, « quonam modo exercitum educturi
» consules essent, quos delectum habere ne-
» mo passurus esset ? Nobis vero [inquit
Quinctius] « nihil delectu opus est ; quum,
» quo tempore P. Valerius ad recipiendum
» Capitolium arma plebi dedit, omnes in
» verba juraverint, conventuros se jussu con-
» sulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque,
» omnes, qui in verba jurastis, crastina die
» armati ad lacum Regillum adfitis. » Cavil-
lari tum tribuni, & populum exsolvere reli-
gione velle : « Privatum eo tempore Quinc-
» tium fuisse, quum sacramento adacti sint. »
Sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum,
neglegentia Deum venerat : nec interpretando

*Romano-
rum reli-
gio.*

fibi quisque iusjurandum & leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea adcommodabat. Igitur tribuni, ut inpediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere: eo magis, quod, « & augures iussos adesse » ad Regillum lacum, » fama exierat, « lo- » cumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset; ut, quidquid Romæ vi » tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi » abrogaretur. Omnes (m) id iussuros, quod » consules vellent; neque enim provocatio- » nem esse longius ab urbe mille passuum: » & tribunos, si eo adveniant, in alia turba » Quiritium subjectos fore consulari imperio. » Terrebant hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quintius dictabat (n), « Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram esse, ut » consuetis remediis sisti possit. Dictatore » opus esse reipublicæ, ut, qui se moverit » ad sollicitandum statum civitatis, sentiat, » sine provocatione dictaturam esse. »

XXI. SENATUS in Capitolio erat. Eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. Multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc

(m) omne Gron.

(n) dictabat Gron.

*Quintius
senatum
castigat.*

U. c. 294.
a. C. 458.

Patrum, fidem inplorant: nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni, se in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum & plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, « Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque » consules ab urbe exercitum educerent. In » reliquum magistratus continuari, & eisdem » tribunos refici, judicare senatum contra » rempublicam esse. » Consules fuere in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulibus, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. « Mirer, [inquit] si vana » vestra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem est (o)? Vos elevatis eam. Quippe, » quia plebs senatusconsultum in continuandis » magistratibus solvit, ipsi quoque solutum » vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: » tamquam id sit plus posse in civitate, plus » levitatis ac licentiæ habere; levius enim » vaniusque profecto est, sua decreta & consulta tollere, quam aliorum. Imitamini, » Patres conscripti, turbam inconsultam: &

(o) *ad plebem auctoritas est?* Gron. Crev.

» qui exemplo aliis esse debetis , aliorum
 » exemplo peccetis potius , quam alii vestro
 » recte faciant ; dum ego ne imiter tribunos ,
 » nec me contra fenatusconsultum consulem
 » renunciari patiar . Te vero , C. Claudi ,
 » adhortor , ut & ipse populum Romanum
 » hac licentia arceas : & de me hoc tibi per-
 » suadeas , me ita accepturum , ut non hono-
 » rem meum a te inpeditum , sed gloriam
 » spreti honoris auctam , invidiamque , quæ
 » ex (p) continuato eo inpenderet , levatam
 » putem . » Communiter inde edicunt , « Ne
 » quis L. Quinctium consulem faceret : si
 » quis fecisset , se id suffragium non obser-
 » vatos . »

*U. c. 294.
 a. C. 458.*

XXII. CONSULES creati Q. Fabius Fibula-
 nus tertium & L. Cornelius Maluginensis.
 Censuræ actus eo anno. Lustrum , propter
 Capitolium captum , consulem occisum , condi-
 religiosum fuit. Q. Fabio , L. Cornelio con-
 sulibus , principio anni statim res turbulentæ.
 Instigabant plebem tribuni. Bellum ingens a
 Volscis & Æquis Latini atque Hernici nuncia-
 bant. « Jam Antii Volscorum legiones esse . »
 Et ipsam coloniam ingens metus erat defec-

*U. c. 295.
 a. C. 457.*

*Q. Fabio
 III. L.
 Cornelio
 Coss.*

(p) *ex del. Gron.*

U. c. 295.
a. C. 457.

*Bellum
cum
Volscis.*

turam : ægreque inpetratum a tribunis , ut bellum præverti finerent. Consules inde partiti provincias. Fabio , ut Antium legiones duceret , datum : Cornelio , ut Romæ præsidio esset : ne qua pars hostium , qui Æquis mos erat , ad populandum veniret. Hernici & Latini iussi milites dare ex foedere : duæque partes fociorum in exercitu , tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt focii , consul extra portam Capenam castra locat. Inde , lustrato exercitu , Antium profectus , haud procul oppido stativisque hostium confedit. Ubi quum Volsci , quia nondum ab Æquis venisset exercitus , dimicare non ausi , quemadmodum quieti vallo se tutarentur , pararent ; postero die Fabius , non permixtam unam fociorum civiumque , sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. Inde signum observare iussit , ut pariter & focii rem inciperent , referrentque pedem , si receptui cecinisset. Equites item suæ cuique parti post principia conlocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit : & , quum undique instaret , non sustinentes inpetum Volscos vallo deturbat.

Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effuse fugientes, eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnae adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriae fruitur, territos cædendo. Magna & in castris & extra munimenta cædes fugientium fuit: sed præda major; quia vix arma secum efferre hostis potuit: deletusque exercitus foret, nisi fugientes silvæ texissent.

XXIII. DUM ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmissis, arcem Tusculanam inprovise nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi confidunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nunciaretur: adeo & recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius, omiſſis omnibus, prædam ex castris raptam Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, circum agmen Tusculum rapit. Nihil præter arma, & quod cocti ad manum fuit cibi,

U. c. 295.

a. C. 457.

*Vincuntur
Volsci.**Arc
Tusculana
ab Æquis
capta.*

U. c. 295. ferre militi licuit. Commeatum ab Roma
a. C. 457. consul Cornelius subvehit. Aliquot menses
 Tusculi bellatum. Parte exercitus consul castra
 Æquorum obpugnabat : partem Tusculanis
 dederat ad arcem recuperandam. Vi numquam
 eo subiri potuit. Fames postremo inde detra-
 xit hostem. Quo postquam ventum ad extre-
 mum est, inermes nudique omnes sub jugum
 ab Tusculanis missi. Hos, ignominiosa fuga
 domum se recipientes, Romanus consul in
 Algido consecutus, ad unum omnes occidit.
 Victor ad Columen (id loco nomen est)
 exercitu relicto castra locat. Et alter consul,
 postquam mœnibus jam Romanis (q), pulso
 hoste, periculum esse desierat, & ipse ab
 Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi
 hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos,
 hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse
 Antiates, apud plerosque auctores invenio.
 L. Cornelium consulem id bellum gessisse,
 oppidumque cepisse, certum adfirmare, quia
 nulla apud vetustiores scriptores ejus rei
 mentio est, non ausim.

*Tribunicia
 contentio-
 nes.*

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunicium
 domi bellum Patres territat. Clamant, « fraude

(q) Romanis jam Gron. Crev.

» fieri, quod foris teneatur exercitus : frustra
 » tionem eam legis tollendæ esse : se nihilo-
 » minus rem susceptam peracturos. » Obtinuit
 tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actio-
 nes tribuniciaë in adventum consulum differ-
 rentur. Erat & nova exorta caussa motus.
 A. Cornelius & Q. Servilius quæstores M.
 Volscio, quod falsus haud dubie testis in
 Cæsonem exstitisset, diem dixerant. Multis
 enim emanabat indiciiis, neque fratrem Vols-
 cii, ex quo semel fuerit æger, umquam non
 modo visum in publico, sed ne adsurrexisset
 quidem ex morbo, multorumque tabe men-
 sium mortuum : nec his temporibus, in quæ
 testis crimen conjecisset, Cæsonem Romæ
 visum : adfirmantibus, qui una meruerant,
 secum eum tum frequentem ad signa sine
 ullo comæatu fuisse : ni ita esset, multi
 privatim ferebant Volscio iudices (r). Quum
 ad iudicium ire non auderet, omnes eæ res,
 in unum congruentes, haud magis dubiam
 damnationem Volscii, quam Cæsonis Volscio
 teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant,
 qui comitia quæstores habere de reo, nisi
 prius habita de lege essent, passuros nega-

U. c. 295.

a. C. 457.

(r) iudicem Gron. Crev.

U. c. 295. bant. Ita extracta utraque res in consulum
a. C. 457. adventum est. Qui ubi triumphantes victore
 cum exercitu urbem inierunt, quia silentium
 de lege erat, percussos magna pars crede-
 bant tribunos. At illi, (etenim extremum
 anni jam erat) quartum adfectantes tribuna-
 tum, in comitorum disceptationem ab lege
 certamen averterant. Et quum consules ni-
 hilominus adversus continuationem tribuna-
 tus, quam si lex minuendæ suæ majestatis
 causa promulgata ferretur, tetendissent;
 victoria certaminis penes tribunos fuit. Eo-
 dem anno Æquis pax est petentibus data.
 Census, res priore anno inchoata, perficitur:
 idque lustrum ab origine urbis decimum con-
 ditum. Fuerunt censa civium capita centum
 septemdecim millia trecenta novemdecim (s).
 Consulium magna domi bellique eo anno glo-
 ria fuit: quod & foris pacem peperere, &
 domi, etsi non concors, minus tamen, quam
 alias, infesta civitas fuit.

*Lustrum
 decimum.*

U. c. 296. XXV. L. MINUCIUS inde & C. Nautius
a. C. 456. consules facti duas residuas anni prioris caus-
 L. Minu- fas exceperunt. Eodem modo consules legem,
 tio, C. Nau-
 rio II, Coss.

(s) centum triginta duo millia quadringenta
 novem Gron. Crev.

tribuni iudicium de Volscio inpediebant : sed *U. c. 296.*
 in quæstoribus novis major vis , major *a. C. 456.*
 auctoritas erat. Cum M. Valerio , Valerii filio, Volefi nepote , quæstor erat T. Quinctius Capitolinus , qui ter cõsul fuerat. Is , quoniam neque Quinctiæ familiæ Cæso , neque reipublicæ maximus juvenum restitui posset , falsum testem , qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset , iusto ac pio bello persequeretur. Quum Virginius maxime & tribuni de lege agerent , duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem : ut , quum edocuisset populum , quid fraudis occultæ ferretur , sinerent deinde suffragium inire. Hoc intervalli datum res tranquillæ in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt : qui , rupto fœdere , quod istum erat priore anno cum Romanis , imperium ad Gracchum Clœlium deferunt. Is tum longe princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum , inde in Tusculanum , hostili populatione veniunt , pleni que prædæ (t) in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius , P. Volumnius , legati ab Roma , venerunt questum injurias , & ex fœdere res

*Bellum
cum
Æquis.*

*Legati
Rom.
spreti.*

(t) præda Gron. Crev.

U. c. 296. repetitum. Eos Æquorum imperator, « quæ
a. C. 456. » mandata habeant ab senatu Romano, ad
 » quercum [jubet] dicere: se alia interim
 » acturum. » Quercus ingens arbor prætorio
 imminebat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum
 ex legatis unus abiens, « & hæc [inquit]
 » sacrata quercus, & quidquid Deorum est,
 » audiant fœdus a vobis ruptum: nostrisque
 » & nunc querelis adsint, & mox armis;
 » quum Deorum hominumque simul violata
 » jura exsequemur. » Romam ut rediere le-
 gati, senatus jussit, alterum consulem con-
 tra Gracchum in Algidum exercitum ducere:
 alteri populationem finium Æquorum pro-
 vinciam dedit. Tribuni suo more impedire
 delectum: & forsitan ad ultimum impedissent;
 sed novus subito additus terror est.

*Sabini bel-
 lum infe-
 runt Roma-
 nis.*

XXVI. VIS Sabinorum ingens prope ad
 mœnia urbis infesta populatione venit. Fœ-
 dati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs
 benigne arma cepit: reclamantibus frustra
 tribunis, magni duo exercitus scripti. Alte-
 rum Nautius contra Sabinos duxit: castris-
 que ad Eretum positis, per expeditiones parvas,
 plerumque nocturnis incurfionibus, tantam
 vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, com-

parati ad eam, prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit; nam, quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserant (u) hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: &, nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. Quæ priusquam, undique vallo objecto, clauderent exitus; quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nichil nec tam inopinatum, nec tam (x) insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt: in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam institueret, L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse

U. c. 296.

a. C. 456-

*Minucius male rem gerit adversus**Æquos.**L. Quinctius dictator ex opere rustico sumitur.*(u) *senserunt* Gron. *Crev.*(x) *tam* posterius del. *Gron. Crev.*

U. c. 296. adfluant opes. Spes unica imperii populi Ro-
a. C. 456. mani L. Quinctius trans Tiberim, contra
 eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt,
 quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata
 Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fos-
 sam fodiens palæ innifus, seu quum araret,
 operi certe, id quod constat, agresti inten-
 tus, salute data in vicem redditaque, roga-
 tus, « ut, quod bene verteret ipsi rei que
 » publicæ, togatus mandata senatus audiret, »
 admiratus, rogitansque, « fatin' salva essent
 » omnia? » togam proferre e tugurio proferre
 uxorem Raciliam jubet. Qua simul, absterfo
 pulvere ac sudore, velatus processit, dicta-
 torem eum legati gratulantes consalutant:
 in urbem vocant: qui terror sit in exercitu,
 exponunt. Navis Quinctio publice parata fuit,
 transvectumque tres obviam egressi filii ex-
 cipiunt; inde alii propinqui atque amici;
 tum Patrum major pars. Ea frequentia stipa-
 tus, antecedentibus listoribus, deductus est
 domum. Et plebis concursus ingens fuit; sed
 ea nequaquam tam læta Quinctium vidit,
 & imperii nimium, & virum in ipso impe-
 rio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte
 nihil præterquam vigilatum est in urbe.

XXVII. POSTERO die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui, quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, justitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quemquam privatæ quidquam rei agere. Tum, quicumque ætate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere iussit. Sic juvenus discurrit ad vallum petendum: sumere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: inpigreque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine, non itineri magis apti (y), quam prælio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: « adderent gradum: maturato opus esse, ut

U. c. 276.

a. C. 456.

(y) apud Gron. Crev.

U. c. 296. » nocte ad hostem pervenire possent : con-
a. C. 456. » fulem exercitumque Romanum obsideri :
 » tertium diem jam clausos esse : quid quæ-
 » que nox aut dies ferat, incertum esse :
 » puncto sæpe temporis maximarum rerum
 » momenta verti. Adcelera signifer, sequere
 » miles, » inter se quoque, gratificantes du-
 cubus, clamabant. Media nocte in Algidum
 perveniunt : &, ut sensere, se jam prope
 hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. IBI dictator, quantum nocte pro-
 spici poterat, equo circumvectus, contem-
 platusque, qui tractus castrorum, quæque
 forma esset, tribunis militum imperavit, ut
 sarcinas in unum conjici jubeant, militem
 cum armis valloque redire in ordines suos.
 Facta, quæ imperavit. Tum, quo fuerant (z)
 ordine in via, exercitum omnem longo ag-
 mine circumdat hostium castris; &, ubi sig-
 num datum fit, clamorem omnes tollere ju-
 bet : clamore sublato, ante se quemque du-
 cere fossam, & jacere vallum. Editio impe-
 rio, signum secutum est : jussa miles exse-
 quitur : clamor hostes circumsonat : superat
 inde castra hostium, & in castra consulis
 venit : alibi pavorem, alibi gaudium ingens

*Circum-
 vallat
 Æquos.*

(z) fuerat Gron.

facit.

facit. Romani, « civilem esse clamorem, at-
 » que auxilium adesse, » inter se gratulantes,
 ultro ex stationibus ac vigiliis territant hos-
 stem. Consul differendum negat : « Illo cla-
 » more non adventum modo significari, sed
 » rem ab suis cœptam : mirumque esse, ni
 » jam exteriore parte castra hostium obpug-
 » nentur. Itaque arma suos capere, & se
 » subsequi » jubet. Nocte initum prælium est
 a legionibus : dictatori (a) clamore signifi-
 cant, ab ea quoque parte rem in discrimine
 esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera
 Æqui parabant; quum, ab interiore hoste
 prælio cœpto, ne per media sua castra fie-
 ret eruptio, a munientibus ad pugnantem in-
 trorsum versi, vacuum noctem operi dedere;
 pugnatumque cum consule ad lucem est.
 Luce prima jam circumvallati ab dictatore
 erant, & vix adversus unum exercitum pug-
 nam sustinebant. Tum a Quintiano exercitu,
 qui confestim a perfecto opere ad arma re-
 diit, invaditur vallum : hic instabat nova
 pugna; illa (b) nihil remiserat prior. Tum,
 ancipiti malo urgente, a prælio ad preces

U. c. 296.

a. C. 456.

(a) est : legionibus dictatoris &c. Crev.

(b) illa del. Gron. Crev.

U. C. 296.
a. C. 456.

*Victos sub
jugum mit-
tit.*

versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire finerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Cloelium ducem principesque alios victos ad se adduci jubet: oppido Corbione decedi; « Sanguinis se Æquorum » non egere: licere abire: sed, ut exprimatur » tandem confessio, subactam domitamque » esse gentem, sub jugum abituros.» Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata: sub hoc jugo dictator Æquos misit.

*Prædam
distribuit.*

XXIX. CASTRIS hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum ipsumque consulem increpans, « Carebis, [inquit] prædæ parte, miles, ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti. » Et tu, L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.» Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominia hic exercitus memor, & coronam

auream dictatori libram pondo decreverit,
 & proficiscentem eum patronum salutaverit.
 Romæ a Q. Fabio præfecto urbis fenatus
 habitus triumphantem Quinctium, quo ve-
 niebat agmine, urbem ingredi iussit. Ducti
 ante curram hostium duces : militaria signa
 prælata : secutus exercitus præda onustus.
 Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium
 domos : epulantesque cum carmine trium-
 phali & sollempnibus jocis, comissantium
 modo, curram secuti sunt. Eo die L. Mami-
 lio Tusculano, adprobantibus cunctis, civi-
 tas data est. Confestim se dictator magistratu
 abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis
 tenuissent : ea ne inpedirent tribuni, dicta-
 toris obstitit metus. Volscius damnatus Lanu-
 vium in exsilium abiit. Quinctius sexto de-
 cimo die dictatura, in sex menses accepta,
 se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad
 Eretum cum Sabinis egregie pugnat. Ad vasta-
 tos agros ea quoque clades accessit Sabinis.
 Minucio Fabius Quintus successor in Algi-
 dum missus. Extremo anno agitatum de lege
 ab tribunis est ; sed, quia duo exercitus ab-
 erant, ne quid ferretur ad populum, Patres
 tenere. Plebes vicit, ut quantum eosdem

*U. c. 296.**a. C. 456.**Dictator
triumphat.**Volscius
falsus tes-
tis damna-
tus.*

tribunos crearent. Lupos vivos in Capitolio ferunt a canibus fugatos ; ob id prodigium iustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

U. c. 297.

a. C. 455.

Q. Minucio, C. Horatio Coss.

XXX. SEQUUNTUR consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat : ulteriusque ventum foret, (adeo exarferant animis (c) ni, velut dedita opera, nocturno inpetu Æquorum Corbione amissum præsidium nunciatum esset. Senatam consules vocant, jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde, posito legis certamine, nova de delectu contentio orta (d). Vinciebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, quum alius additur terror : Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. Is metus perpulit (e), ut scribi militem tribuni finirent ; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tri-

*Bellum
cum
Æquis
&
Sabinis.*

(c) *animi* Gron. Crev.

(d) *exorta* Gron. Crev.

(e) *perculit* Gron. Crev.

buni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus : id modo exceperere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunicia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset) extemplo habita. Tricesimo sexto anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus : itaque cautum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, quum jam Æqui, Corbione interfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat : multos mortales occidit : fugat hostem non ex Algido modo, sed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium.

XXXI. DEINDE M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit : annona propter aquarum intemperiem laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti (f) sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrabant. « Pudere se numeri sui nequidquam aucti, si » ea res æque suo biennio jaceret, ac toto

U. c. 297.

a. C. 455.

U. c. 298.

a. C. 454.

M. Valerius, Sp. Virginius
Coss.

U. c. 299.

a. C. 453.

T. Romilio, C. Veturio
Coss.

(f) refecti. Hi sequente -- celebrant Gron. Crev.

U. c. 299. » superiore lustro jacuisset. » Quum maxime
a. C. 453. hæc agerent, trepidi nuncii ab Tusculo ve-
 niunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fe-
 cit pudorem recens ejus populi meritum mo-
 randi auxilii : ambo consules, cum exercitu
 missi, hostem in sua sede in Algido inve-
 niunt. Ibi pugnatum : supra septem millia
 hostium cæsa : alii fugati : præda parva ingens.
 Eam, propter inopiam ærarii, consules ven-
 diderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum
 fuit : ea denique (g) tribunis materiam cri-
 minandi ad plebem consules præbuit. Itaque

U. c. 300. ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A.
a. C. 452. Aterio consulibus, dies dicta est Romilio ab
 C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Vetu-
 rio ab L. Alieno, ædile plebis. Uterque magna
 Patrum indignatione damnatus, Romilius de-
 cem millibus æris, Veturius quindecim (h).
 Nec hæc priorum calamitas consulum segnio-
 res novos fecerat consules. « Et se damnari
 » posse [aiebant] & plebem, & tribunos le-
 » gem ferre non posse. » Tum, abjecta lege,
 quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius
 agere cum Patribus. « Finem tandem certa-

(g) ea denique l. eademque Crev.

(h) quindecim millibus Gron. Crev.

» taminum facerent. Si plebeïæ leges displicerent; at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari.» Rem non adsperebantur Patres: « daturum leges neminem, nisi ex Patribus, » aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. (i) Sulpicius Camerinus; iussique inclitas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, iuraque noscere.

*U. c. 300.
a. C. 452.*

*Legati
Athenas
ad leges
describen-
das missi.*

XXXII. AB externis bellis quietus annus fuit: quietior insequens, P. Curiatio (k) & Sex. Quinctilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum expectatio præbuit; dein (l) duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, foeda homini, foeda pecori. Vastati agri sunt: urbs adfiduis exhausta funeribus: multæ & claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvil-

*U. c. 301.
a. C. 451.
P. Curiatio,
S.
Quinctilio
Coss.*

(i) Serv. Crev.

(k) Curatio Gron.

(l) deinde Gron. Crev.

lus : in cuius locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade foedatus annus : ab hoste otium fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quidquam belli externi fuit : domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. Eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiserentur ne plebeii, controversia aliquamdiu fuit : postremo concessum Patribus, modo ne lex Icilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.

*Decemviri
creati.*

XXXIII. ANNO trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit; læta enim principia magistratus ejus nimis luxuriavere : eo citius lapsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T.

*U. c. 302.
a. C. 450.*

*C. Menenio, P.
Sestio
Coss.*

Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, *U. c. 302.*
 A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. *a. C. 450.*
 Romilius, Sp. Postumius. Claudio & Genu-
 cio, quia designati consules in eum annum
 fuerant, pro honore honos (m) redditus: &
 Sestio, alteri consulum prioris anni, quod
 eam rem collega invito ad Patres retulerat.
 His proximi habiti legati tres (n), qui Athe-
 nas ierant, simul ut pro legatione tam lon-
 ginq̄ua præmio esset honos; simul peritos
 legum peregrinarum ad condenda nova jura
 usui fore credebant. Supplere ceteri
 numerum. Graves quoque ætate electos no-
 vissimis suffragiis ferunt, quo minus feroci-
 ter aliorum scitis adversarentur. Regimen
 totius magistratus penes Appium erat favore
 plebis: adeoque novum sibi ingenium indue-
 rat, ut plebicola repente omnisque auræ
 popularis captator evaderet, pro truci sævo-
 que insectatore plebis. Decimo die jus populo
 singuli reddebant. Eo die penes præfectum
 juris fasces duodecim erant: collegis novem
 singuli accensi adparebant: & in unica con-
 cordia inter ipsos (qui consensus privatis

*U. c. 303.**a. C. 449.**Decem-
virorum
annus I.*

(m) honor Gron. Crev.

(n) legati tres habiti Gron. Crev.

U. c. 303.
a. C. 449.

Initio moderati decemviri.

interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, fatis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere, domi apud P. Sestium, patriciæ gentis virum, invento, prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit; & accusator ad populum exstitit, cujus rei iudex legitimus erat; decessitque jure suo, ut demtum de vi magistratus populi libertati adjiceret.

XXXIV. QUUM promptum hoc jus velut ex oraculo inconruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum expectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: & „ Quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, & legere leges propositas ” jussere. „ Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse: plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem; agitentur deinde sermonibus; atque in medium, quid in quaque re plus minusve

Decem tabulas legum ferunt.

» esset, conferrent. Eas leges habiturum popu-
 » lum Romanum, quas consensus omnium
 » non iussisse latas magis, quam tulisse videri
 » possent. » Quum ad rumores hominum de
 unoquoque legum capite edito satis correctæ
 viderentur, centuriatis comitiis decem tabu-
 larum leges perlatae sunt : qui nunc quoque,
 in hoc immenso aliarum super alias acervata-
 rum legum cumulo, fons omnis publici pri-
 vatique est juris. Vulgatur deinde rumor,
 duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi
 posse velut corpus omnis Romani juris. Ea
 expectatio, quum dies comitorum adpropin-
 quaret, desiderium decemviros iterum creandi
 fecit. Jam plebs, præterquam quod consulum
 nomen, haud secus quam regum, perosa erat,
 ne tribunicium quidem auxilium, cedentibus
 in vicem adpellatione decemviris, quærebat.

XXXV. POSTQUAM vero comitia decem-
 viris creandis in trinum nundinum indicta
 sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quo-
 que civitatis (metu credo, ne tanti posses-
 sio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud
 satis dignis pateret) prensarent homines,
 honorem, summa ope a se (o) inpugnatum,

U. c. 303.
a. C. 440.

*Iterum
 creantur
 decemviri.*

(o) *ab se Gron. Crev.*

U. c. 303. ab ea plebe, cum qua contenderant, suppli-
a. C. 449. citer petentes. Demissa jam in discrimen dig-
 nitas, ea ætate, iisque (*p*) honoribus actis,

Ap.
Claudii
ambitio.

stimulabat Ap. Claudium. Nescires, utrum inter decemviros, an inter candidatos, numerares: propior interdum petendo, quam gerendo, magistratui erat. Criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque: ipse medius inter tribunicios Duilios Iciliosque in foro volitare; per illos se plebi venditare; donec collegæ quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, coniecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellent. Adparere nihil sinceri esse; «Profecto haud gratuitam in tanta superbia» comitatem fore. Nimum in ordinem se » ipsum cogere, & vulgari cum privatis, » non tam properantis abire magistratu, quam » viam ad continuandum magistratum quæren- » tis, esse.» Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire inpetum adgrediuntur. Comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare possset; quod præter tribunos plebis (& id

(*p*) *cisque Gron. Crev.*

ipsum pessimo exemplo) nemo unquam fecisset. Ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit: dejectisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatum causa, & aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat; se in primis, quod haud fecus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Poetelius (q), T. Antonius Merenda, Cæso Duilius, Sp. Oppius Cornicen, Man. Rabuleius.

U. c. 303.

a. C. 449.

XXXVI. ILLE finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. Suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas jam prius, quam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde inopotentibus instructi consiliis, quæ secreto ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditus, conloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum

U. c. 304.

a. C. 448.Decemvirorum annus II.

U. c. 304.
a. C. 448.

Maiaë follemnes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fecere. Nam quum ita priores decemviri fervassent, ut unus fasces haberet, & hoc insigne regium in orbem, suam cujusque vicem, per omnes iret, subiro omnes cum duodenis fascibus prodire. Centum viginti lictores forum inpleverant, & fascibus secures inligatas præferebant; nec adtinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat; multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium quæri; ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, præterquam quod in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores decemviri adpellatione collegæ corrigi reddita ab se jura tulissent; & quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paullatim totus vertere in plebem cœpit.

*Eorum
insolentia
&
tyrannis.*

Abstinebatur a Patribus : in humiliores libidinoſe crudeliterque conſulebatur : hominum, non cauſarum, toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conſtabant, pronunciabant in foro. Si quis collegam adpellaffet, ab eo, ad quem venerat, ita diſcedebat (r), ut pœniteret, non prioris decreto ſteriſſe. Opinio etiam ſine auctore exierat, non in præſentis modo temporis eos injuriam conſpiſaſſe, ſed ſœdus clandestinum inter ipſos jurejurando iſtum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu poſſeſſum ſemel obtinerent imperium.

XXXVII. CIRCUMSPECTARE tum patriciorum vultus plebei; & inde libertatis captare auram, unde ſervitutem timendo in eum ſtatim rempublicam adduxerant. Primores Patrum odiſſe decemviros, odiſſe plebem : nec probare, quæ fierent; & credere, haud indignis accidere : auide ruendo ad libertatem in ſervitutem elapſos (s) juvare nolle : cumulare quoque injurias, ut tædio præſentium conſules duo tandem & ſtatus priſtinus rerum in deſiderium veniant. Jam & proceſſerat pars major anni, & duæ tabulæ legum

*U. c. 304.
a. C. 448.*

Duæ tabulæ prioribus X. additæ &c.

(r) *decidebat Gron.*

(s) *lapſos Crev.*

*U. c. 304.
a. C. 448.*

ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quidquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. Expectabant, quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, quoniam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri; & decemviri, qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebei (t), patriciis juvenibus sepeserant latera. Eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem plebisque res; quum fortuna, qua quidquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinerebatur: virgis cædi, alii securi subjici; & ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juvenus nobilis corrupta non modo non ire obviam injuriæ, sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

*U. c. 307.
a. C. 447.*

Decemvirorum annus III.

XXXVIII. IDUS Maiæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum inminutis,

(t) plebi Gron. Crev.

nutis,

nutis, neque ad speciem honoris insignibus, *U. c. 305.*
 prodeunt. Id vero regnum haud dubie videri. *a. C. 447.*
 Deploratur in perpetuum libertas; nec vin-
 dex quisquam existit, aut futurus videtur:
 nec ipsi solum desponderant animos, sed con-
 temni cœpti erant a finitimis populis; impe-
 riumque ibi esse, ubi non esset libertas, in-
 dignabantur. Sabini magna manu incurfio-
 nem in agrum Romanum fecere: lateque po-
 pulati, quum hominum atque pecudum inulti
 prædas egissent, recepto ad Eretum, quod
 passim vagatum erat, agmine, castra locant,
 spem in discordia Romana ponentes; eam in-
 pedimentum delectui fore. Non nuncii solum,
 sed per urbem agrestium fuga trepidationem
 injecit. Decemviri consultant, quid opus
 factu sit. Destitutis inter Patrum & plebis
 odia addidit (u) terrorem insuper alium for-
 tuna. Æqui alia ex parte castra in Algido
 locant: depopulatumque inde excursionibus
 Tusculanum agrum legati ab Tusculo, præ-
 sidium orantes, nunciant. Is pavor perpulit
 (x) decemviros, ut senatum, simul duobus
 circumstantibus urbem bellis, confulerent.

*Sabini ag-
 rum Rom.
 populan-
 tur.*

*Æqui Tuf-
 culanum.*

(u) *addit Gron. Crev.*

(x) *perculit Gron. Crev.*

Tom. I.

X

*U. e. 305.
a. C. 447.*

*Senatum
vocat de-
cemviri.*

Citari jubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiæ inmineret tempestas: omnes vastati agri periculorumque imminentium causas in se congesturos: tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemvros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, « Quidnam incidisset, » cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quidquam liberæ civitatis fieret. » Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitate: curiam inde ac solitudinem circa decemvros intueri; quum & ipsi invisum consensu (y) imperium, & plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur: « Jam caput fieri » libertatem repetentium, si se plebs comitem » senatui det; &, quemadmodum Patres vocati non coëant in senatum, sic plebs abnuat

(y) *consensu invisum Gron. Crev.*

» delectum » Hæc fremunt (z) plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant : indignitate rerum cesserant in agros : suarumque rerum erant, amissa publica, tantum ab injuria se abesse rati, quantum cœtu a (a) congressuque inpotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos adparitores, simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consulto detrectarent, referunt, senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quam si præsentibus detrectare imperium referrent. Jubent adiri omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit: quo factò proditam a Patribus plebs libertatem rata, quod iis, qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tamquam jure cogentibus, senatus paruiisset.

XXXIX. SED magis obedienter ventum in curiam est (b), quam obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum, proditum memoriæ est, post relationem Ap.

*Aspera
sententia
in decem-
viros.*

(z) fremebat Gron. Crev.

(a) e cœtu Gron. Crev.

(b) est del. Gron. Crev.

B. c. 305. Claudii, priusquam ordine sententiæ roga-
a. C. 447. rentur, postulando ut de republica liceret
dicere, prohibentibus minaciter decemviris,
proditurum se ad plebem denunciantem, tu-
multum excivisse. Nec minus ferociter M. Ho-
ratium Barbatum isse in certamen, « Decem
» Tarquinos » adpellantem, admonentemque,
« Valeriis & Horatiis ducibus pulsos reges.
» Nec nominis homines tum pertæsum esse ;
» quippe quo Jovem adpellari fas sit ; quo
» Romulum conditorem urbis, deincepsque
» reges adpellatos ; quod sacris etiam, ut
» sollemne, retentum sit. Superbiam violen-
» tiamque tum perosos regis : quæ si in rege
» tum eodem, aut in filio regis, ferenda non
» fuerint, quem laturum in tot privatis ? Vi-
» derent, ne, vetando in curia libere homines
» loqui, extra curiam etiam moverent vocem.
» Neque se videre, qui sibi minus privato
» ad concionem populum vocare, quam illis
» senatum cogere, liceat. Ubi vellent, expe-
» rirentur, quanto ferocior dolor libertate
» sua vindicanda, quam cupiditas injusta do-
» minatione esset (c). De bello Sabino eos

(c) quanto ferocior dolor in libertate sua vindicanda, quam cupiditas in injusta dominatione retinenda esset, Gron. Crev.

„ referre; tamquam majus ullum populo Ro- *U.c. 305.*
 „ mano bellum sit, quam cum iis, qui, le- *a. C. 447.*
 „ gum ferendarum causa creati, nihil juris
 „ in civitate reliquerint; qui comitia, qui
 „ annuos magistratus, qui vicissitudinem im-
 „ peritandi (quod unum exequandæ sit liber-
 „ tatis) sustulerint; qui privati fasces & re-
 „ gium imperium habeant. Fuisse, regibus
 „ exactis, patricios magistratus creatos (*d*);
 „ postea, post secessionem plebis, plebeios.
 „ Cujus illi partis essent, rogitare? Popula-
 „ res? quid enim eos per populum egisse?
 „ Optimates? qui anno jam prope senatum
 „ non habuerint; tunc ita habeant, ut de re-
 „ publica loqui prohibeant? Ne nimium in
 „ metu alieno spei ponerent; graviora, quæ
 „ patiantur, videri jam hominibus, quam
 „ quæ metuant. „

XL. HÆC vociferante Horatio, quum de-
 cemviri nec iræ nec ignoscendi modum re-
 perirent, nec, quo evasura res esset, cerne-
 rent; C. Claudii, qui patruus Appii decem-
 viri erat, oratio fuit precibus, quam jurgio,
 similis, orantis per sui fratris parentisque

(*d*) patricios magistratus: creatos postea &c.
 Crev.

U. c. 305. ejus manes ; « Ut civilis potius societatis, in
a. C. 447. » qua natus esset, quam foederis, nefarie ic̄ti
 » cum collegis, meminisset : multo id magis se
 » illius causa orare, quam reipublicæ. Quippe
 » rempublicam, si a volentibus nequeat, ab in-
 » vitis jus expetituram. Sed ex magno certamine
 », magnas excitari ferme iras : earum eventum
 », se horrere. », Quum aliud, præterquam de
 quo retulissent, decemviri dicere prohibe-
 rent, Claudium interpellandi verecundia fuit.
 Sententiam igitur peregit, nullum placere
 senatusconsultum fieri. Omnesque ita acci-
 piebant, privatos eos a Claudio judicatos :
 multique ex consularibus verbo adsenſi sunt.
 Alia sententia, asperior in speciem, vim
 minorem aliquanto habuit, quæ patricos
 coire ad prodendum interregem jubebat : cen-
 sendo enim, quoscunque magistratus esse,
 qui senatum haberent, judicabat ; quos pri-
 vatos fecerat auctor nullius senatusconsulti
 faciendi. Ita labante jam causa decemviro-
 rum, L. Cornelius Maluginensis, M. Corneli
 decemviri frater, quum ex consularibus ad
 ultimum dicendi locum consulto servatus
 esset, simulando curam belli, fratrem colle-
 gasque ejus tuebatur : « Quonam fato inci-

*L. Cornel.
 decemvi-
 ros tueatur.*

» disset, mirari se [dicitans] ut decemviros,
 » qui decemviratum petissent, aut focii, aut
 » hi maxime obpugnarent? aut quid ita,
 » quum per tot menses vacua civitate nemo,
 » iustine magistratus summæ rerum præessent,
 » controversiam fecerit; nunc demum, quum
 » hostes prope ad portas sint, civiles discor-
 » dias ferant: nisi quod in turbido minus
 » perspicuum fore putent, quid agatur? Ce-
 » terum neminem, majore cura occupatis
 » animis, verum esse, præjudicium rei tantæ
 » adferre. Sibi placere, de eo, quod Valerius
 » Horatiusque ante Idus Maias decemviros
 » abisse magistratu infimulent, bellis, quæ
 » immineant, perfectis, republica in tranquil-
 » lum redacta, senatu disceptante, agi: &
 » jam nunc ita se parare Appium Claudium,
 » ut comitiorum, quæ decemviris creandis
 » decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem
 » reddendam esse, utrum in unum annum
 » creati sint, an donec leges, quæ deessent,
 » perferrentur. In præsentia omnia præter
 » bellum omitti placere: cujus si falso famam
 » vulgatam, vanaque non nuncios solum, sed
 » Tusculanorum etiam legatos, adtulisse pu-
 » tent; speculatores mittendos censere, qui

U. c. 305.
 a. C. 447.

V. c. 305. » certius explorata referant. Sin fides & nun-
a. C. 447. » ciis & legatis habeatur, delectum primo
 » quoque tempore haberi; decemviros, quo
 » cuique eorum videatur, exercitus ducere :
 » nec rem aliam præverti. »

*Vincunt in
 senatu de-
 cemviri.*

XLI. IN hanc sententiam ut discederetur,
 juniores Patrum evincebant. Ferociores ite-
 rum coorti Valerius Horatiusque vociferari,
 « Ut de republica liceret dicere : dicturos
 » ad populum, si in senatu per factionem
 » non liceat. Neque enim sibi privatos, aut
 » in curia, aut in concione, posse obstare;
 » neque se imaginariis fascibus eorum cessu-
 » ros esse. » Tum Appius, jam prope esse
 ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resiste-
 retur audacia, victum imperium esset, « Non
 » erit melius, [inquit] nisi de quo consuli-
 » mus, vocem misisse : » & ad Valerium,
 negantem se privato reticere, lictorem acce-
 dere iussit. Jam Quiritium fidem implorante
 Valerio a curiæ limine, L. Cornelius com-
 plexus Appium, non cui simulabat consu-
 lendo, diremit certamen; factaque per Corne-
 lium Valerio dicendi gratia, quæ vellet. Quum
 libertas non ultra vocem excessisset, decem-
 viri propositum tenuere. Consulares quoque

ac seniores ab residuo tribuniciæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii, rebantur esse, prope malebant, postmodo (e) ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exfurgere rursus plebem. “ Si leniter
 „ ducta res sine populari strepitu ad consules
 „ redisset, aut bellis interpositis, aut mode-
 „ ratione consulum in imperiis exercendis,
 „ posse in oblivionem tribunorum plebem
 „ adduci. „ Silentio Patrum edicitur delectus: juniores, quum sine provocatione imperium
 „ esset, ad nomina respondent: legionibus scrip-
 „ tis, inter se decemviri comparabant, quos
 „ ire ad bellum, quos præesse exercitibus oportet.
 „ Principes inter decemviros erant Q. Fabius & Ap. Claudius. Bellum domi majus, quam foris, adparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono constans, quam navum (f) in malitia ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiaeque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii, quam sui, similis mallet esse: huic

U. c. 305.

a. C. 447.

Delectum
habent.

(e) postmodum Gron. Crev.

(f) gnayum Gron. Crev.

U. c. 305. bellum in Sabinis, M. Rabuleio & Q. Pœtelio (*g*) additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio, & T. Antonio, & C. Duilio, & M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorem ad urbem tuendam, æquo omnium decemvirorum imperio, decernunt.

*Decemviri
male rem
gerunt.*

XLII. NIHILO militiæ, quam domi, melius respublica administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio essent civibus, fecerant: alia omnis penes milites noxa erat; qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis, exercitus erant. Ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumariamque, loco edito castra communierant. Persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordiaque victurus

(*g*) *Patilio Gron. Crev.*

hospitum, quæ tamen (*h*) non fefellerunt, *U. c.* 305.
 contulerat. Romam tanti erant (*i*) terrores *a. C.* 447.
 adlati, ut, posito jam decemvirali odio, Pa-
 tres vigilias in urbe habendas censerent :
 omnes, qui per ætatem arma ferre possent,
 custodire mœnia, ac pro portis stationes
 agere juberent : arma Tusculum ad supple-
 mentum decernerent, decemvirosque, ab
 arce Tusculi degreßos, in castris militem
 habere : castra alia a Fidenis in Sabinum
 agrum transferri : belloque ultro inferendo
 deterreri hostes a consilio urbis obpugnandæ.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo
 nefanda facinora decemviri belli domique
 adjiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam
 decemviralem, tribunorum creandorum seces-
 sionisque mentiones ad vulgus militum ser-
 monibus occultis ferentem, prospeculatum
 ad locum castris capiendum mittunt : datur
 negotium militibus, quos miserant expeditio-
 nis ejus comites, ut eum opportuno adorti
 loco interficerent. Haud inultum interfecere :
 nam circa repugnantem aliquot insidiatores
 cecidere, quum ipse se prævalidus, pari vi-

L. Siccii
 mors.

(*h*) qui tum Gron. Crev.

(*i*) erant del. Gron. Crev.

U. c. 305. ribus animo, circumventus tutaretur. Nun-
a. C. 447. ciant in castra ceteri, præcipitatum in infi-
 dias esse: Siccium egregie pugnans, mi-
 litesque quosdam cum eo amissos. Primo fi-
 des nunciandis fuit. Profecta deinde cohors
 ad sepeliendos, qui ceciderant, decemviro-
 rum permisso, postquam nullum spoliatum
 ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem
 armatumque, omnibus in eum versis corpo-
 ribus, videre, hostium neque corpus ullum,
 nec vestigia abeuntium, profecto ab suis
 interfectum memorantes, retulere corpus.
 Invidiæque plena castra erant, & Romam
 ferri protinus Siccium placebat, ni decem-
 viri funus militare ei publica impensa facere
 maturassent. Sepultus ingenti militum mœstia,
 pessima decemvirorum in vulgus fama
 est.

*Ap. Clau-
 dii libido.*

XLIV. SEQUITUR aliud in urbe nefas, ab
 libidine ortum, haud minus fædo eventu,
 quam quod per stuprum cædemque Lucretiæ
 urbe regnoque Tarquinos expulerat: ut non
 finis solum idem decemviris, qui regibus,
 sed causa etiam eadem imperii amittendi
 esset. Ap. Claudium virginis plebeiæ stupran-
 dæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius

honestum ordinem in Algido ducebat, vir *U. c. 305.*
 exempli recti domi militiæque. Perinde uxor *a. C. 447.*
 instituta fuerat, liberique instituebantur.
 Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro
 acri, & pro caussa plebis expertæ virtutis.
 Hanc virginem adultam, forma excellentem,
 Appius, amore ardens, pretio ac spe perli-
 cere adortus, postquam omnia pudore septa
 animadverterat, ad crudelem superbamque
 vim animum convertit. M. Claudio clienti
 negotium dedit, ut virginem in servitutum
 adfereret, neque cederet secundum libera-
 tem postulantibus vindicias: quod pater
 puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus.
 Virgini, venienti in forum, (ibi namque in
 tabernis literarum ludi erant) minister de-
 cemviri libidinis manum injecit; ferva sua
 natam (servamque adpellans) esse: sequique
 se jubebat; cunctantem vi abstracturum. Pa-
 vida puella stupente, ad clamorem nutricis,
 fidem Quiritium inplorantis, fit concursus.
 Virginii patris sponsique Icilio populare no-
 men celebratur: notos gratia eorum, turbam
 indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta
 erat; quum adsertor, « Nihil opus esse mul-
 » titudine concitata [ait:] se jure grassari,

U. c. 305.

a. C. 447.

» non vi. » Vocat puellam in jus. Auctoribus,
 qui aderant, ut sequeretur, ad tribunal Appii
 perventum est. Notam judici fabulam petitor,
 quippe apud ipsum auctorem argumenti, per-
 agit; « Puellam, domi suæ natam, furtoque
 » inde in domum Virginii translata, subpo-
 » sitam ei (k) esse. Id se indicio compertum
 » adferre; probaturumque, vel ipso Virginio
 » iudice, ad quem major pars injuriæ ejus
 » pertineat. Interim dominum sequi ancillam,
 » æquum esse. » Advocati puellæ, quum
 Virginium reipublicæ causa dixissent abesse,
 biduo adfuturum, si nunciatum ei sit, ini-
 quum esse, absentem de liberis dimicare,
 postulant, ut rem integram in patris adven-
 tum differat; lege ab ipso lata vindicias det
 secundum libertatem; neu patiatur, virginem
 adultam famæ prius, quam libertatis, pericu-
 lum adire.

XLV. APPIUS decreto præfatus, « Quam
 » libertati faverit, eam ipsam legem declarare
 » quam Virginii amici postulationi suæ præ-
 » tendant. Ceterum ita in ea firmum libertati
 » fore præsidium, si nec causis, nec personis
 » variet. In his enim, quæ adferantur in liber-

(k) ei del. Gron. Crev.

» tatem, quia quivis lege agere possit, id *U. c. 305.*
 » juris esse: in ea, quæ in patris manu sit, *a. l. 447.*
 » neminem esse alium, cui dominus possessio-
 » sione cedat. Placere itaque patrem arcessi;
 » interea juris sui jacturam adsertorem non
 » facere, quin ducat puellam sistendamque in
 » adventum ejus, qui pater dicatur, promit-
 » tat. » Adversus injuriam decreti quum multi
 » magis fremerent, quam quisquam unus recu-
 » sare auderet; P. Numitorius, puellæ avun-
 » culus, & sponsus Icilius interveniunt: data-
 » que inter turbam via, quum multitudo Icili
 » maxime interventu resisti posse Appio crede-
 » ret, liCTOR « decreffe » ait: vociferantemque
 » Icilium submovet. Placidum quoque ingenium
 » tam atrox injuria accendisset. « Ferro hinc
 » tibi submovendus sum, Appi, [inquit]
 » ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem
 » ego hanc sum ducturus, nuptam pudicam-
 » que habiturus. Proinde omnes collegarum
 » quoque liCTores convoca, expediri virgas
 » & secures jube: non manebit extra domum
 » patris sponsa Icili. Non, si tribunicium
 » auxilium & provocationem plebi Romanæ,
 » duas arces libertatis tuendæ, ademistis,
 » ideo in liberos quoque nostros conjugisque

*Icili cum
 Appio con-
 tentio.*

U. c. 305. „ regnum vestræ libidini datum est. Sævite
a. C. 447. „ in tergum & in cervices nostras : pudicitia
 „ saltem in tuto sit. Huic si vis adferetur,
 „ ego præsentium Quiritium pro sponsa, Vir-
 „ giniius militum pro unica filia, omnes Deo-
 „ rum hominumque inplorabimus fidem : ne-
 „ que tu istud umquam decretum sine cæde
 „ nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque
 „ etiam confideres, quo progrediare. Virgi-
 „ nius viderit, de filia, ubi venerit, quid
 „ agat. Hoc tantum sciat, sibi, si hujus vin-
 „ diciis cesserit, conditionem filiæ quæren-
 „ dam esse. Me, vindicantem sponsam in liber-
 „ tatem, vita citius deferet, quam fides. „

*Appii
 responsum.*

XLVI. CONCITATA multitudo erat, certa-
 menque instare videbatur. Lictores Icilium
 circumsteterant : nec ultra minas tamen
 processum est, quum Appius, “ Non Virgi-
 „ niam defendi ab Icilio, sed inquietum ho-
 „ minem, & tribunatum etiam nunc spiran-
 „ tem, locum seditionis quærere [diceret ;]
 „ non præbiturum se illi eo die materiam :
 „ sed ut jam sciret, non id petulantia suæ,
 „ sed Virginio absenti & patrio nomini &
 „ libertati, datum, jus eo die se non dictu-
 „ rum, neque decretum interpositurum : a

„ M. Clau-

„ M. Claudio petiturum , ut decederet jure
 „ suo, vindicarique puellam in posterum diem
 „ pateretur. Quod nisi pater postero die ad-
 „ fuisset , denunciare se Icilio similibusque
 „ Icilii , neque legi suæ latorem, neque de-
 „ cemviro constantiam defore : nec se uti-
 „ que collegarum liētores convocaturum ad
 „ coërcendos seditionis auctores : contentum
 „ se suis liētoribus fore. „ Quum dilatum
 tempus injuriæ esset, secessissentque advocati
 puellæ; placuit omnium primum, fratrem
 Iciliū filiumque Numitorii, impigros juvenes,
 pergere inde recta ad portam; & , quantum
 adcelerari posset, Virginiū adiri e castris.
 In eo verti puellæ salutem, si postero die
 vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi
 pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem
 perferunt. Quum instaret adfertor puellæ,
 ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id
 ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens,
 dum præciperent iter nuncii missi in castra;
 manus tollere undique multitudo, & se quis-
 que paratum ad spondendum Icilio ostendere.
 Atque ille lacrimabundus, “ Gratum est,
 [inquit;] „ crastina die vestra opera utar :
 „ sponsoforum nunc fatis est. „ Ita vindicatur

U. c. 305. Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paullisper moratus, ne ejus rei causa sedisse videretur, postquam, omiſſis rebus aliis præcura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, “ Ne Virginio, com meatum dent, atque etiam in custodia, habeant. ” Inprobum consilium serum, ut debuit, fuit: & jam com meatu sumto profectus Virginius prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eo nequidquam literæ redduntur.

Virginius pro filia cum Appio contendit. XLVII. At in urbe prima luce, quum civitas in foro expectatione erecta staret, Virginius sordidatus filiam suam obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocacione in forum deducit. Circumire ibi & prensare homines cœpit; & non orare solum precariam opem, sed pro debita petere: “ Se pro liberis eorum ac con-, jugibus quotidie in acie stare: nec alium, virum esse, cujus strenue ac ferociter facta, in bello plura memorari possent. Quid pro-, desse, si, incolumi urbe, quæ, capta, ultima timeantur, liberis suis sint patienda? ” Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. Co-

mitatus muliebris plus tacito fletu, quam
 ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia
 obstinato animo Appius (tanta vis amentia
 verius, quam amoris, mentem turbaverat)
 in tribunal descendit (1) : & , ultro querente
 pauca petitore , “ quod jus sibi pridie per
 „ ambitionem dictum non esset ; „ priusquam
 aut ille postulatum perageret, aut Virginio
 respondendi daretur locus, Appius interfatur.
 Quem decreto sermonem prætenderit, forsau
 aliquem verum auctores antiqui tradiderint.
 Quia nusquam ullum in tanta sceditate de-
 creti verisimilem invenio ; id, quod constat,
 nudum videtur proponendum, decreisse vin-
 dicias secundum servitutem. Primo stupor
 omnes admiratione rei tam atrocis defixit :
 silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein (m)
 quum M. Claudius, circumstantibus matro-
 nis, iret adprehendendam virginem, lamen-
 tabilisque eum mulierum comploratio exce-
 pisset ; Virginius, intentans in Appium ma-
 nus, “ Icilio [inquit] Appi, non tibi, filiam
 „ despondi : & ad nuptias, non ad stuprum,
 „ educavi. Placet pecudum ferarumque ritu

U. c. 305.

a. C. 447.

(1) ascendit Gron. Crev.

(m) Deinde Gron. Crev.

U. c. 305.
a. C. 447. » promiscue in concubitus ruere? Passurino
» hæc isti sint, nescio: non spero esse passu-
» ros illos, qui arma habent. » Quum repel-
» leretur adfertor virginis a globo mulierum
» circumstantiumque advocatorum, silentium
» factum per præconem.

XLVIII. DECEMVIR, alienatus (n) ad libi-
» dinem animo, negat, « Hesterno tantum con-
» vicio Icili violentiaque Virginii, cuius
» testem populum Romanum habeat, sed cer-
» tis quoque indicis compertum se habere,
» nocte tota cœtus in urbe factos esse ad mo-
» vendam seditionem. Itaque se, haud inscium
» ejus dimicationis, cum armatis descendisse;
» non ut quemquam quietum violaret, sed
» ut turbantes civitatis otium pro majestate
» imperii coerceret. Proinde quiesse erit me-
» lius. I, [inquit] licetor, submove turbam;
» & da viam domino adprehendendum man-
» cipium. » Quum hæc intonuisset plenus
» iræ, multitudo ipsa se sua sponte dimovit,
» desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum
» Virginii, ubi nihil usquam auxilii vidit,
» Quæso, [inquit] Appi, primum ignosce
» patrio dolori, si quid inclementius in te

(n) alienato Gron, Crev,

„ sum investus : deinde sinas hic coram vir-
 „ gine nutricem percontari , quid hoc rei fit ;
 „ ut , si falso pater dictus sum , æquiore hinc
 „ animo discedam. „ Data venia , seducit fi-
 liam ac nutricem prope Cloacinæ ad taber-
 nas , quibus nunc Novis est nomen : atque
 ibi ab Ianio cultro arrepto , “ Hoc te uno ,
 „ quo possum [ait] modo , filia , in libertatem
 „ vindico. „ Pectus deinde puellæ transfigit ;
 respectansque ad tribunal , “ Te , [inquit]
 „ Appi , tuumque caput sanguine hoc conse-
 „ cro. „ Clamore ad tam atrox facinus
 orto excitus Appius , comprehendi Virginium
 jubet. Ille ferro , quacumque ibat , viam fa-
 cere : donec , multitudine etiam prosequen-
 tium (o) tuente , ad portam perrexit. Icilius
 Numitoriusque exsanguie corpus sublatum
 ostentant populo : scelus Appii , puellæ in-
 felicem formam , necessitatem patris deplor-
 rant. Sequentes clamitant matronæ , “ Eamne
 „ liberorum procreandorum conditionem ? ea
 „ pudicitæ præmia esse ? „ ceteraque , quæ
 in tali re muliebris dolor , quo est mæstior
 imbecillo animo , eo miserabilia magis que-
 rentibus subjicit. Virorum & maxime Icili

U. c. 305.
 a. C. 447.

*Virginus
 filiam
 occidit.*

(o) prosequantium juvenum Crev.

U. c. 305. vox tota, tribuniciae potestatis ac provocacionis ad populum ereptae, publicarumque indignationum, erat.

*Ora inde
cersamina.*

XLIX. CONCITATUR multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendae libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem (p) arripi; postremo, quum locus adeundi adparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius & M. Horatius; qui, repulso licitore, si jure ageret, vindicare se a privato Icilium aiebant; si vim adferre conaretur, ibi quoque se haud in pares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque licitorum decemviri invadit. Franguntur a multitudine fascēs. In concionem Appius ascendit. Sequuntur Horatius Valeriusque: eos concio audit: decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere a privato licitores jubebat: quum, fractis animis, Appius, vitae metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit.

*Appius
pulsus
foro.*

(p) *desretractantem Gron,*

Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum *U. c. 305.*
 ex altera parte inrumpit : videt imperium vi *a. C. 447.*
 victum. Agitatus (q) deinde consiliis, atque
 ex omni parte adsentiendo multis auctoribus
 trepidus, senatum postremo vocari iussit.
 Ea res, quod magnæ parti Patrum displicere
 acta decemvirorum videbantur, spe per sena-
 tum finiendæ potestatis ejus multitudinem
 sedavit. Senatus nec plebem irritandam cen-
 suit; & multo magis providendum, ne quid
 Virginii adventus in exercitu motus faceret.

L. ITAQUE missi juniores Patrum in castra, *Motus in*
 quæ tum in monte Vecilio erant, nunciant *castris.*
 decemviris, « ut omni ope ab (r) seditione
 » milites contineant. » Ubi Virginiius mayo-
 rem, quam reliquerat in urbe, motum exci-
 vit. Nam, præterquam quod agmine prope
 quadringentorum hominum veniens, qui ab
 urbe indignitate rei accensi comites ei se
 dederant, conspectus est; strictum etiam te-
 lum, resperfusque ipse cruore, tota in se
 castra convertit : & togæ, multifariam in
 castris visæ, majoris aliquanto, quam erat,
 speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quæ-

(q) *Agitatis* Gron. Crev.

(r) *a* Gron. Crev.

Æ. c. 305.
a. C. 447.

rentibus, « quid rei esset, » flens diu vocem non misit: tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones adpellans, orabat, « Ne, quod scelus » Ap. Claudii esset, sibi adtribuerent: neu se, » ut parricidam liberum, averfarentur. Sibi » vitam filiæ sua cariorum fuisse, si liberæ » ac pudicæ vivere licitum fuisset. Quum, » velut servam, ad stuprum rapi videret, » morte amitti melius ratum, quam contumelia liberos, misericordia se in speciem » crudelitatis lapsurum. Nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ » mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, » conjugesque esse: nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii extinctam esse; sed, » quo inpunitior sit, eo effrenatiorem fore. » Aliena calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ. Quod ad se adtineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, » quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honestam (s), mortem obcubuisse.

(s) *miseræ sed honestæ morte Gron. Crev.*

» Non esse jam Appii libidini locum in domo
 » sua. Ab alia violentia ejus eodem se animo
 » suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit
 » filia. Ceteri sibi ac liberis suis consulere.
 Hæc Virginio vociferanti subclamabat mul-
 titudo, « nec illius dolori, nec suæ libertati
 » se defuturos. » Et inmixti turbæ militum
 togati, quum eadem illa querendo docen-
 doque, quanto visa, quam audita, indigniora
 potuerint videri, simul profligatam jam rem
 nunciando Romæ esse; infecuti que (t), qui
 Appium prope interentum in exsilium abisse
 dicerent, perpulerunt, ut ad arma concla-
 maretur, vellentque signa, & Romam pro-
 ficiscerentur. Decemviri simul his, quæ vi-
 debant, simul his (u), quæ acta Romæ au-
 dierant, perturbati, alius in aliam partem
 castrorum, ad sedandos motus discurrunt:
 & leniter agentibus responsum non redditur:
 imperium si quis inhiberet, « & viros &
 » armatos se esse, » respondetur. Eunt agmi-
 ne ad urbem, & Aventinum insidunt; ut
 quisque occurrerat, plebem ad repetendam
 libertatem creandosque tribunos plebis adhor-
 tantes: alia vox nulla violenta audita est.

U. c. 363
 a. C. 447.

*Exercitus
 Aventi-
 num in
 montem
 secedit.*

(t) infecutosque Gron. (u) iis Gron. crev.

U. e. 305. a. C. 447. Senatum Sp. Oppius habet : nihil placet asperere : quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares , Sp. Tarpeius , C. Julius , P. Sulpicius , qui quaererent senatus verbis , «
cujus jussu castra
» deseruissent ? aut quid sibi vellent , qui ar-
» mati Aventinum obsedissent ? belloque aver-
» so ab hostibus patriam suam cepissent ? » Non defuit , quid responderetur : deerat , qui daret responsum , nullodum certo duce , nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre. Id modo a multitudine conclamatum est , «
ut
» L. Valerium & M. Horatium ad se mitte-
» rent : his se daturus responsum. »

LI. DIMISSIS legatis , admonet milites Virginius , «
in re non maxima paullo ante tre-
» pidatum esse , quia sine capite multitudo
» fuerit : responsumque , quamquam non in-
» utiliter , fortuito tamen magis consensu ,
» quam communi consilio esse. Placere decem
» creari , qui summæ rei præessent , milita-
» rique honore tribunos militum adpellari. » Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur , «
Melioribus meis vestrisque rebus
» reservate [inquit] ista de me judicia. Nec
» mihi filia inulta honorem ullum jucundum

» esse patitur ; nec in perturbata republica *U. c. 305.*
 » eos utile est præesse vobis , qui proximi in *a. C. 447.*
 » vidia sunt. Si quis usus mei est , nihilo mi-
 » nor ex privato capietur. » Ita decem nu-
 mero tribunos militares creant. Neque in *Motus in*
 Sabinis quievit exercitus. Ibi quoque, auctore *aliis caf-*
tris.
 Icilio Numitorioque , secessio ab decemviris
 facta est , non minore motu animorum Sic-
 cii cædis memoria revocata , quam quem
 nova fama de virgine (x) adeo fœde ad libi-
 dinem petita accenderat. Icilius ubi audivit,
 tribunos militum in Aventino creatos , ne
 comitiorum militarium prærogativam urbana
 comitia iisdem tribunis plebis creandis seque-
 rentur , peritus rerum popularium inminens-
 que ei potestati , & ipse prius , quam iretur
 ad urbem , pari potestate eundem numerum
 ab suis creandum curat. Porta Collina urbem
 intravere sub signis , mediaque urbe agmine
 in Aventinum pergunt. Ibi , conjuncti alteri
 exercitui , viginti tribunis militum negotium
 dederunt , ut ex suo numero duos crearent ,
 qui summæ rerum præessent. M. Oppium ,
 Sex. Manilium creant. Patres , solliciti de
 summa rerum , quum senatus quotidie esset ,

(x) *Virginia Gron, Crev.*

U. c. 305. jurgiis sæpius terunt tempus, quam consiliis.
a. C. 447. Sicciæ cædes decemviris, & Appiana libido,
 & dedecora militiæ objiciebantur. Placebat,
 Valerium Horatiumque ire in Aventinum. Illi
 negabant se aliter ituros, quam si decemviri
 deponerent insignia magistratus ejus, quo
 anno jam ante abissent. Decemviri, queren-
 tes se in ordinem cogi, non ante, quam
 perlatis legibus, quarum causa creati essent,
 deposituros imperium se aiebant.

*Plebs in
 Sacrum
 montem
 abit.*

LII. PER M. Duilium, qui tribunus plebis
 fuerat, certior facta plebs, contentionibus
 adfiduis nihil transigi, in Sacrum montem
 ex Aventino transit; adfirmante Duilio,
 « Non prius, quam deserui urbem videant,
 » curam in animos Patrum descensuram. Ad-
 » monituum Sacrum montem constantiæ
 » plebis: scituros, quod sine restituta potestate
 » redigi in concordiam res nequeant. » Via
 Nomentana, cui tum Ficulensi (y) nomen
 fuit, profecti, castra in monte Sacro loca-
 vere; modestiam patrum suorum nihil vio-
 lando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo,
 qui per ætatem ire posset, retractante. Pro-
 sequuntur conjuges liberique, « cuinam se

(y) *Ficulnensi* Gron, Crev.

»relinquerent in ea urbe, in qua nec pudici-
 »ticia, nec libertas sancta esset, » miserabi-
 liter rogantes. Quum vasta Romæ omnia
 insueta solitudo fecisset, in foro præter pau-
 cos seniorum nemo esset; vocatis utique in
 fenatum Patribus, desertum adparuisset forum;
 plures jam, quam Horatius & Valerius, vo-
 ciferabantur, « Quid expectabitis, Patres
 » conscripti? Si decemviri finem pertinaciæ
 » non faciunt, ruere ac deflagrare omnia
 » passuri estis? Quod autem istud imperium
 » est, decemviri, quod amplexi teneris?
 » Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non
 » pudet, lictorum vestrorum majorem prope
 » numerum in foro conspici, quam togato-
 » rum aliorumque (z)? Quid, si hostes ad
 » urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs
 » mox, ubi parum secessione moveamur, ar-
 » mata veniat? Occasione urbis vultis finire
 » imperium? Atqui aut plebs non est habenda,
 » aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius
 » caruerimus patriciis magistratibus, quam
 » illi plebeiis. Novam inexpertamque eam
 » potestatem eripere patribus nostris, ne
 » nunc, dulcedine semel capti, ferant deside-

U. c. 305:

a. C. 447.

(z) que del. Grev.

U. c. 305.
a. C. 447.

» rium : quum præsertim nec nos tempere-
» mus imperiis , quo minus illi auxilii egeant.»

Quum hæc ex omni parte jactarentur , victi consensu decemviri , futuros se , quando ita videatur , in potestate Patrum adfirmant. Id modo simul orant ac monent , ut ipsis ab invidia caveatur : nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem adsuafaciant.

*Valerius
&
Horatius
plebem
revocant.*

LIII. Tum Valerius Horatiusque , missi ad plebem conditionibus , quibus videretur , revocandam componendasque res , decemviris quoque ab ira & inpetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur ; quippe liberatores haud dubie & motus initio , & exitu rei. Ob hæc (a) advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem , quum de conditionibus ageretur , quærentibus legatis , quæ postulata plebis essent , composito jam ante adventum legatorum consilio , ea postulavit , ut adpareret , in æquitate rerum plus , quam in armis , reponi spei. Potestatem enim tribuniciam , provocationemque repetebant , quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant , & ne cui fraudi esset , concessisse mi-

(a) add. *his* Gron. Crev.

ites aut plebem ad repetendam per secessio- *U. c. 305.*
 nem libertatem. De decemvirorum modo *a. C. 447.*
 supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe
 eos æquum censebant, vivosque igni con-
 crematuros minabantur. Legati ad ea : « Quæ
 » consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut
 » ultro vobis deferenda fuerint; libertati enim
 » ea præsidia petitis, non licentiæ ad inpug-
 » nandos alios. Iræ vestræ magis ignoscen-
 » dum, quam indulgendum est : quippe qui
 » crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, &
 » prius pene, quam ipsi liberi sitis, dominari
 » jam in adversarios vultis. Numquamne
 » quiescet civitas nostra a suppliciis, aut Pa-
 » trum in plebem Romanam, aut plebis in
 » Patres? Scuto vobis magis, quam gladio,
 » opus est. Satis superque humilis est, quæ
 » jure æquo in civitate vivit, nec inferendo
 » injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando
 » metuendos vos præbituri estis, quum,
 » recuperatis magistratibus legibusque vestris,
 » judicia penes vos erunt de capite nostro
 » fortunisque; tunc, ut quæque causa erit,
 » statuetis. Nunc libertatem repeti satis est.
 LIV. FACERENT, ut vellent, permittenti-
 bus cunctis, mox redituros se legati rebus

U. c. 305.

a. C. 447.

*Decemviri
coacti ab-
dicant se
magistra-
su.*

perfectis adfirmant. Profecti quum mandata
plebis Patribus exposuissent; alii decemviri,
quandoquidem præter spem ipsorum supplicii
fui nulla mentio fieret, haud quidquam ab-
nuere. Appius, truci ingenio & invidia præ-
cipua, odium in se aliorum suo in eos me-
tiens odio, » Haud ignaro [inquit] inminet
» fortuna. Video, donec arma adversariis
» tradantur, differri adversus nos certamen:
» dandus invidiæ est sanguis. Nihil ne ego
» quidem moror, quo minus decemviratu
» abeam. » Factum senatusconsultum, « Ut
» decemviri se primo quoque tempore ma-
» gistratu abdicarent. Q. Furius pontifex ma-
» ximus tribunos plebis crearet. Et ne cui
» fraudi esset secessio militum plebisque. »
His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu,
decemviri prodeunt in concionem, abdicant-
que se magistratu, ingenti hominum lætitia.
Nunciantur hæc plebi: legatos, quidquid in
urbe hominum supererat, prosequitur. Huic
multitudini læta alia turba ex castris obcur-
rit: congratulantur libertatem concordiam-
que civitati restitutam. Legati pro concione:
« Quod bonum, faustum, felixque sit vobis,
» reique publicæ, redite in patriam ad penates,

» con-

» conjuges, liberosque vestros : sed, qua *U. c. 305.*
 » hic modestia fuistis, ubi nullius ager in *a. C. 447.*
 » tot rerum usu (b) necessario tantæ multi-
 » tudini est violatus, eam modestiam ferte in
 » urbem. In Aventinum ite, unde profecti
 » estis. Ibi felici loco, ubi prima initia in-
 » choastis libertatis vestræ, tribunos plebi (c)
 » creabitis. Præsto erit pontifex maximus, qui
 » comitia habeat.» Ingens adensus alacritas-
 que cuncta adprobantium fuit. Convellunt (d)
 inde signa, profectique Romam certant cum
 obviis gaudio. Armati per urbem silentio in
 Aventinum perveniunt. Ibi extemplo, ponti-
 fice maximo comitia habente, tribunos ple-
 bis creaverunt, omnium primum A. (e) Vir-
 ginium; inde L. Icilium, & P. Numitorium
 avunculum Virginiae, auctores secessionis;
 tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem
 primum tribunum plebis creatum in Sacro
 monte, proditum memoriae est; & M. Dui-
 lium, qui tribunatum insignem ante decem-
 viros creatos gesserat, nec in decemvirali-

*Plebs Ro-
 mam rever-
 sa Tribu-
 nos pl.
 creat.*

(b) *usu rerum Gron. Crev.*

(c) *plebis Crev.*

(d) *convertunt Gron.*

(e) *L. Crev.*

Tom. I.

Z

bus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinius (f) M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, & plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duillius (g) rogationem pertulit. Ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc circum Flaminium adpellant.

*U. c. 306.
a. C. 446.*

*L. Valerio,
M. Horatio
Coss.*

LV. PER interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius, qui extemplo magistratum occeperunt: quorum consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine offensione fuit; quidquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, quum veluti in controverso jure esset, tenerentur ne Patres plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, « Ut, » quod tributim plebes jussisset, populum » teneret: » qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum praesidium libertatis, decemvirali potestate

*Leges in
gratiam
plebis.*

(f) *Titinnius* Gron. Crev.

(g) *Duilius* Gron. Crev.

everfam non restituunt modo, sed etiam in
 posterum munjunt, fanciendo novam legem,
 « Ne quis ullum magistratum sine provoca-
 » tione crearet : qui creasset, eum jus fasque
 » esset occidi : neve ea cædes capitalis noxæ
 » haberetur. » Et quum plebem hinc provoca-
 » tione, hinc tribunicio auxilio fatis firmassent,
 ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur,
 (cujus rei prope jam memoria aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo ceremoniis, renovarunt; & quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, fanciendo, « Ut, qui tribunis plebis,
 » ædilibus, iudicibus, decemviris nocuisset,
 » ejus caput Jovi sacrum esset : familia ad
 » ædem Cereris, Liberi, Liberæque venum
 » iret. » Hac lege juris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse; sed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque ædilem prehendi ducique a majoribus magistratibus : quod etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem : tribunos vetere jurejurando plebis, quum primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur,

U. c. 306.

a. C. 446.

*V. c. 306.
a. C. 446.*

*Aliæ
consulares
leges.*

*Virginus
Appio
diem dicit.*

eadem hac Horatia lege consulibus quoque & prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse; iudicem enim consulem adpellari. Quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum consulem iudicem; sed prætorem, adpellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur; quæ antea (h) arbitrio consulum subprimebantur vitiabanturque. M. Duillius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit: « Qui plebem sine tribunis reliquisset, » quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur. » Hæc omnia ut invitis, ita non adversantibus, patriciis transacta; quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

LVI. FUNDATA deinde & potestate tribunicia, & plebis libertate, tum tribuni adgredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium & Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginus dixisset, & Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendisset; redintegrata ex-

(h) ante Gron. Crev.

templo est omnibus memoria foedissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, « Oratio, [inquit] » rebus dubiis inventa est. Itaque neque (i) » ego accusando apud vos eum tempus teram, » a cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicatis : neque istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adicere patiar. » Omnium igitur tibi, Ap. Claudii, quæ in pie nefarieque per biennium alia super alia ausus, gratiam facio. Unius tantum criminis, ni judicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non disse, in vincula te duci jubeo. » Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat : attamen & tribunos adpellavit : & , nullo morante, arreptus a viatore, « Provoco, [inquit.] Audita vox una vindicæ libertatis, ex eo missa ore, quo vindicæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, » tandem esse, & non neglegere humana, » fremunt, & superbiæ crudelitatisque, et si » feras, non leves tamen venire poenas : pro » vocare, qui provocationem sustulisset ; &

U. c. 306.

a. C. 446.

Appius
accusatur.

(i) neque del. Gron.

U. c. 306. » inplorare præsidium populi, qui omnia jura
a. C. 446. » populi obrisset; rapique in vincula egen-

*Appii
 defensio.*

» tem jure libertatis, qui liberum corpus in
 » servitutem addixisset; » ipfius Appii, inter
 concionis murmur fidem populi Romani in-
 » plorantis, vox audiebatur. Majorum merita
 in rempublicam domi militiæque commemo-
 » rabaſt: « fuum infelix erga plebem Romanam
 » ſtudium, quod æquandarum legum cauſſa
 » cum maxima obſenſione Patrum conſulatu
 » abiſſet: ſuas leges, quibus manentibus la-
 » tor earum in vincula ducatur. Ceterum ſua
 » propria bona malaque, quum cauſſæ dicen-
 » dæ data facultas fit, tum ſe experturum.
 » In præſentia ſe communi jure civitatis ci-
 » vem Romanum die dicta poſtulare, ut dicere
 » liceat, ut judicium populi Romani experiri.
 » Non ita ſe invidiam pertimuiſſe, ut nihil in
 » æquitate & miſericordia civium ſuorum
 » ſpei habeat. Quod ſi indiſta cauſſa in vin-
 » cula ducatur, iterum ſe tribunos plebei ad-
 » pellare, & monere, ne imitentur, quos
 » oderint. Quod ſi tribuni eodem foedere
 » obligatos ſe fateantur tollendæ adpellatio-
 » nis cauſſa, in quam conſpirafſe decemviros
 » criminati ſint; ait ſe provocare ad populum:

» inplorare leges de provocatione, & consula- *U. c. 306.*
 » res, & tribunicias, eo ipso anno latas. Quem *a. C. 446.*
 » enim provocaturum, si hoc indemnato indicta
 » caussa non liceat? cui plebeio & humili
 » præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio
 » non sit? se documento futurum, utrum no-
 » vis legibus dominatio, an libertas firmata
 » sit: & adpellatio provocatioque adversus
 » injuriam magistratuum ostentata tantum
 » inanibus literis, an vere data sit. »

LVII. CONTRA ea (k) Virginius, unum
 Ap. Claudium & legum expertem & civilis
 & humani fœderis esse, aiebat. « Respice-
 » rent tribunal homines, castellum omnium
 » scelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bo-
 » nis, tergo, sanguini civium infestus, virgas
 » securesque omnibus minitans, Deorum ho-
 » minumque contemptor, carnificibus, non
 » licitoribus, stipatus, jam ab rapinis & cædi-
 » bus animo ad libidinem verso, virginem
 » ingenuam in oculis populi Romani, velut
 » bello captam, ab (l) complexu patris ab-
 » reptam, ministro cubiculi sui clienti dono
 » dederit. Ubi crudeli dēcreto nefandisque

*Contra
 quam Vir-
 ginus.*

(k) ea del. Gron. Crev.

(l) a Gron. Crev.

U. c. 306. » vindiciis dexteram patris in filiam armave-
a. C. 446. » rit : ubi, tollentes corpus semianime vir-
 » ginis, sponsum avunculumque in carcerem
 » duci jufferit; stupro interpellato magis,
 » quam cæde, motus. Et illi carcerem ædi-
 » ficatum esse, quod domicilium plebis Ro-
 » manæ vocare fit solitus. Præinde, ut ille
 » iterum ac sæpius provocet, sic se iterum ac
 » sæpius judicem illi ferre, ni vindicias ab
 » libertate in servitutum dederit : si ad judi-
 » cem non eat, pro damnato in vincula duci
 » jubere. » Ut haud quoquam improbante,

*Appius in
 carcerem
 ducitur.*

fic magno motu animorum, quum tanti viri
 supplicio suamet plebi jam nimia libertas
 videretur, in carcerem est coniectus : tribu-
 nus ei diem prodixit. Inter hæc ab Latinis &
 Hernicis legati gratulatum de concordia Pa-
 trum ac plebis Romam venerunt; donumque
 ob eam Jovi optimo maximo coronam auream
 in Capitolium tulere parvi ponderis, prout
 res haud opulentæ erant, colebanturque reli-
 giones pie magis, quam magnifice. Iisdem
 auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque
 summa vi bellum adparare. Itaque partiri
 provincias consules jussi. Horatio Sabini,
 Valerio Æqui Volscique evenere. Quum ad

ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda praesto fuere: eoque non copia modo, sed genere etiam militum, veteranis admixtis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus tabulis duodecim est nomen, in aes incisas in publico propofuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum aediles functos eo ministerio scribant.

*U. c. 306.
a. C. 446-*

*Tabula
XII legum
proponuntur.*

LVIII. C. CLAUDIUS, (qui, perosus decemvirorum scelera, & ante omnes fratris filii superbiae infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat) is magno jam natu, quum ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro praesabat singulos; orabatque, « Ne Claudiae genti eam inustam » maculam vellent, ut carcere & vinculis viderentur digni: virum, honoratissimae imaginis futurum ad posteros, legum latorem » conditoremque Romani juris, jacere vincum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem » cogitationemque animos: & potius unum

C. Claudius pro Appio deprecatur.

U. c. 306. » tot Claudii deprecantibus condonarent,
a. C. 446. » quam propter unius odium multorum pre-
 » ces adspernarentur. Se quoque id generi ac
 » nomini dare; nec cum eo in gratiam redisse,
 » cujus adversæ fortunæ velit subcursum.
 » Virtute libertatem recuperatam esse: cle-
 » mentia concordiam ordinum stabiliri posse. »
 Erant, quos moveret sua magis pietate, quam
 ejus, pro quo agebat, causa. Sed Virginus,
 « sui potius ut misererentur, orabat, filiæ-
 » que: nec gentis Claudjæ, regnum in ple-
 » bem sortitæ, sed necessariorum Virginie
 » & (m) trium tribunorum preces audirent;
 » qui, ad auxilium plebis creati, ipsi plebis
 » fidem atque auxilium implorarent. » Justio-
 res hæ lacrimæ videbantur. Itaque, spe in-
 cisa, priusquam predicta dies adesset, Appius
 sibi mortem conscivit. Subinde arreptus a
 P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invidiæ
 (n) quod in urbe fuerat, quum injustæ vind-
 diciæ a collega dicerentur. Plus tamen facta in-
 juria Oppio, quam non prohibita, invidiæ fecit.
 Testis productus, qui, septem & viginti enu-
 meratis stipendiis, octies extra ordinem do-

*Appius sibi
 mortem
 conscivit.
 Oppius
 accusatur.*

(m) & del. Crev.

(n) invidiæ proximus Gron. Crev.

natus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, «quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se (o) sæviret.» Oppius quoque ductus in vincula est, & ante iudicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. Collegæ eorum exilii causa solum verterunt: bona publicata sunt. Et M. Claudius, adfertor Virginie, die dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam poenam, dimissus Tibur exsulatum abiit: Manesque Virginie, mortuæ quam vivæ felicioris, per tot domos ad petendas poenas vagati, nullo relicto fonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus inceserat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum M. Duillius tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimie potestatis, «Et libertatis [inquit] nostræ & poenarum ex inimicis satis est: itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam neque vetera peccata repeti jam oblitterata placent»

(o) in se iterum Gron. Crev.

U. c. 306.
a. C. 446.

In
vinculis
moritur.

Duillii
tribuni pl.
aquitas.

U. c. 306.
a. C. 446.

quum nova expiata sint decemvirorum supplicii; & nihil admissum iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura. » Ea primum moderatio tribuni metum Patribus demisit, eademque auxit consulum invidiam; quod adeo toti plebis fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui, quam patricio, cura fuisset; & ante inimicos fatietas poenarum suarum cepisset, quam obviam ituros licentiæ eorum consules adpareret. Multique erant, qui mollius consultum dicerent, quod legum ab iis latarum Patres auctores fuissent. Neque erat dubium, quin, turbato reipublicæ statu, tempori subcubuissent.

Bellum
cum
Æquis
&
Volscis.

LX. CONSULES, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. Quod si extemplo rem fortunæ commisisset, haud scio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris, mille passuum ab hoste positus, copias conti-

nebat. Hostes medium inter bina castra sparium acie instructa complebant : provocantibusque ad prælium responsum Romanus nemo reddebat. Tandem fatigati stando, ac nequidquam expectando certamen, Æqui Volsique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt : relinquitur magis castris præsidium, quam satis virium ad certamen. Quod ubi consul sensit (p), reddit inlatum antea terrorem; instructaque acie ultro hostem laceffit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detractavere pugnam crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Quam per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti (q) cessere. Et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. Recurritur ex proximis locis; ultiores non inventi. Ubi inlucit, egreditur castris Romanus, vallum invafurus, ni copia pugnae fieret : &, postquam multa jam dies erat, neque movebatur

U. c. 306.

a. C. 446.

(p) sensit consul Gron. Crev.

(q) nocte Gron.

V. c. 306.
a. C. 446.

quidquam ab hoste, jubet signa inferri consilium: motaque acie, indignatio Æquos & Volscos incessit; si victores exercitus vallum potius, quam virtus & arma tegerent (r). Igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnae accepere. Jamque pars egressa portis erat; deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes; quum consul Romanus prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque inpetu, invadit. Retulere primo pedem hostes: deinde, quum animos conlegissent, & undique duces, «victisne cessuri essent,» increparent; restituitur pugna.

*Valerii
Cos. ad pe-
dites ora-
tio.*

LXI. CONSUL ex altera parte Romanos «meminisse jubebat, illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Simet ipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri; sed consule Valerio, a liberato-

(r) *contegerent Gron,*

» ribus populi Romani orto, liberatore ipso. *U. c. 306.*
 » Ostenderent, prioribus præliis per duces, *a. C. 446.*
 » non per milites, stetisse, ne vincerent.
 » Turpe esse, contra cives plus animi habuisse,
 » quam contra hostes: & domi, quam foris,
 » servitutem magis timuisse. Unam Virginiam
 » fuisse, cujus pudicitæ in pace periculum
 » esset: unum Appium civem periculosæ libi-
 » dinis. At, si fortuna belli inclinet, omnium
 » liberis ab tot millibus hostium periculum
 » fore. Nolle ominari, quæ nec Jupiter, nec
 » Mars pater passuri sint iis auspiciis conditæ
 » urbi accidere. » Aventini Sacrique montis
 » admonebat, ut ubi libertas parta esset paucis
 » ante mensibus, eo imperium inlibatum refer-
 » rent: ostenderentque, eandem indolem
 » militibus Romanis post exactos decemviros
 » esse, quæ ante creatos fuerit: nec, æquatis
 » legibus, inminutam virtutem populi Ro-
 » mani esse. » Hæc ubi inter signa peditum
 dicta dedit, avolat (s) deinde ad equites:
 « Agite, juvenes, [inquit] præstate virtute
 » peditem, ut honore atque ordine præstatis.
 » Primo concursu pedes movit hostem: pul-
 » sum vos, inmissis equis, exigite e campo.

*Ad
equites.*

(s) *advolat* Gron. *Crev.*

U. c. 306. » Non sustinebunt inpetum, & nunc cunctan-
a. C. 446. » tur magis, quam resistunt.» Concitant equos,

*Victoria
 de
 Equis
 &
 Volscis.*

permittuntque in hostem, pedestri jam tur-
 batum pugna : & , perruptis ordinibus, elati
 ad novissimam aciem, pars libero spatio cir-
 cumvecti, jam fugam undique capeffentes
 pterosque a castris avertunt, præterequitan-
 tesque absterrent. Peditum acies, & consul
 ipse, visque omnis belli fertur in castra :
 captisque cum ingenti cæde, majore præda
 potitur. Hujus pugnae fama perlata non in
 urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exer-
 citum. In urbe lætitia modo celebrata est;
 in castris animos militum ad æmulandum de-
 cus accendit. Jam Horatius eos, excursioni-
 bus suffiçiendo, præliisque levibus experiundo
 adsuefecerat sibi potius fidere, quam memi-
 nisse ignominia decemvirorum ductu acceptæ;
 parvaque certamina in summam totius profe-
 cerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab
 re priore anno bene gesta, laceffere atque
 instare, rogitanes, « Quid latrocinii modo
 » procurfantes pauci recurrentesque, tererent
 » tempus, & in multa prælia parvaque car-
 » perent summam unius belli? Quin illi con-
 » grederentur acie, inclinandamque semel for-
 » tunæ rem darent?

*Bellum
 cum
 Sabinis.*

LXII. Ad id, quod sua sponte fatis con- U. c. 306.
a. C. 446.
 lectum animorum erat, indignitate etiam
 Romani accendebantur. “ Jam alterum exer-
 „ citum victorem in urbem rediturum; sibi
 „ ultro per contumelias hostem insultare:
 „ quando autem se, si tum non sint, pares
 „ hostibus fore? „ Ubi hæc fremere militem
 in castris consul sensit, concione advocata,
 “ Quemadmodum [inquit] in Algido res
 „ gesta sit, arbitror vos, milites, audisse.
 „ Qualem liberi populi exercitum decuit esse,
 „ talis fuit: consultu collegæ, virtute mili-
 „ tum victoria parta est. Quod ad me adti-
 „ net, id consilii animique habiturus sum,
 „ quod vos (r) mihi effeceritis. Et trahi bel-
 „ lum salubriter, & mature perfici potest. Si
 „ trahendum est, ego, ut in dies spes virtus-
 „ que vestra crescat, eadem, qua institui,
 „ disciplina efficiam. Si jam fatis animi est,
 „ decernique placet, agitedum, clamorem,
 „ qualem in acie sublati estis, tollite hic,
 „ indicem voluntatis virtutisque vestræ. „
 Postquam ingenti alacritate clamor est subla-
 tus, “ Quod bene vertat, gesturum se illis
 „ morem, posteroque die in aciem deductu-
 (r) inserit milites Cron. Crev.

U. c. 306.
a. C. 446.

*Pugna
cum
iisdem.*

„rum, » adfirmat. Reliquum diei adparandis armis consumtum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, & ipsi, jam pridem avidi certaminis, procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambo (s) exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvare; nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine inpressionem facerent, tenuere. Quæ ubi, inlatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum, simulque & hosti se obponunt, &, æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verrecundiæ erat, equitem suo alienoque Marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. VADUNT igitur in prælium ab sua parte omissum, & locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu.

(s) *ambos Gron, Crev.*

LIBER III CAP. LXIII 371

Eques inter ordines peditum testus se ad equos recipit : transvolat inde in partem alteram , suis victoriæ nuncius : simul & in hostes jam pavidos , quippe fuso suæ partis validiore cornu , inpetum facit. Non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia , laudare fortes , increpare , sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant : tantumque hos pudor , quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore , undique omnes con- nisi hostem avertunt : nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini , fusi passim per agros , castra hosti ad prædam relinquunt. Ibi non sociorum , sicut in Algido , res , sed suas Romanus , populationibus agrorum amissas , recipit. Gemina victoria duobus bifariam præliis parta , maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu & altero die frequens iit supplicatum : & hæc vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules , ex composito , eodem biduo ad urbem accessere , senatumque in Martium campum evocavere. Ubi quum de rebus ab se gestis agerent , questi primores Patrum , senatum

*U. c. 306.
a. C. 446.*

*Vincunt
Romani.*

U. c. 306. inter milites dedita opera terroris causa ha-
a. C. 446. beri : itaque inde consules , ne criminationi
 locus esset , in prata Flaminia , ubi nunc
 aedes Apollinis est , (jam (t) tum Apollina-
 rem adpellabant) avocavere senatum. Ubi
 quum ingenti consensu Patrum negaretur
 triumphus ; L. Icilius tribunus plebis tulit
 ad populum de triumpho consulum : multis
 dissuasum prodeuntibus , maxime C. Claudio
 vociferante , “ De Patribus , non de hostibus ,
 „ consules triumphare velle ; gratiamque pro
 „ privato merito in tribunum , non pro vir-
 „ tute honorem peti. Numquam ante de trium-
 „ pho per populum actum : semper aestima-
 „ tionem arbitriumque ejus honoris penes se-
 „ natum fuisse : ne reges quidem majestatem
 „ summi ordinis inminuisse. Ne ita omnia
 „ tribuni potestatis suæ implerent , ut nullum
 „ publicum consilium finerent esse. Ita demum
 „ liberam civitatem fore , ita æquatas leges ,
 „ si sua quisque jura ordo , suam majestatem
 „ teneat. „ In eandem sententiam multa & a
 ceteris senioribus Patrum quum essent dicta ,
 omnes tribus eam rogationem acceperunt.
 Tum primum , sine auctoritate senatus , po-
 puli jussu triumphatum est.

*Contentio-
 nes de
 triumpho
 Coss.*

*Jussu ple-
 bis trium-
 phant.*

(t) circum jam tum Gron, Crev.

LXIV. HÆC victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni rescicerentur, &, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum caussabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. “ Quid futurum, non, dum firmatis legibus, si novos tribunos, per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque, consules fore, qui libertati plebis suas opes, postferrent. Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimum M. Duilio forte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti. Qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegæ, ut liberis tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitorum collegis, habituris e lege potius comitia, quam ex voluntate Patrum; injecta contentione, Duilius, consules ad subsellia aditos, quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, aucto-

*U. c. 306.
a. C. 446.*

*Tribuni
Pl. rescici
volunt.*

*Vetat
Duilius.*

U. C. 306. res popularis sententiæ haud populares nactus,
a. C. 446. in concionem cum iis processit. Ubi quum
 consules, producti ad populum, interrogati-
 que, si eos populus Romanus, memor liber-
 tatis per illos receptæ domi, memor militiae
 rerumque gestarum, consules iterum faceret,
 quidnam facturi essent, nihil sententiæ suæ
 mutassent; conlaudatis consulibus, quod per-
 severarent ad ultimum dissimiles decemviro-
 rum esse, comitia habuit: & quinque tribu-
 nis plebis creatis, quum præ studiis aperte
 petentium novem tribunorum alii candidati
 tribus non explerent, concilium dimisit, nec
 deinde comitiorum caussa habuit. Satisfactum
 legi aiebat, quæ, numero nusquam præfinito
 tribunis, modo ut relinquerentur, fanciret;
 & ab iis, qui creati essent, cooptari colle-
 gas juberet. Recitabatque rogationis carmen,
 in quo, “Si tribunos plebei decem rogabo,
 „ si qui vos minus hodie decem tribunos
 „ plebei feceritis (u); hi tum uti, quos si-
 „ bi collegas coopraffint, ut illi legitimi ea-
 „ dem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos
 „ hodie tribunos plebei feceritis. „ Duilius,

(u) *si quos minus hodie decem tribunos plebei fecerint Gron. Crev.*

quum ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebei (x) rempublicam habere posse, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem fovērunt: duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpeium, & A. Aterium, cooptavere. Consules creati, L. Herminius, T. Virginius Caelimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infestus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum a collegis, aiebat, rogationem tulit, "ut qui plebem Romanam, tribunos plebi rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebi (y) faceret: infestandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus & C. Julius, consules facti, coitiones tribunorum adversus nobilium juventutem ortas, sine infestatione potestatis ejus, conservata majestate Patrum, sedavere: plebem, decreto ad bellum Vols-

U. c. 307.

a. C. 445.

*L. Herminio, T. Virginius
Coss.*

U. c. 308.

a. C. 444.

*M. Geganio, C. Julio
Coss.*

(x) plebi Gron. (y) plebei Gron. Crev.

U. c. 308.
a. C. 444.

*Juniorum
e Patribus
in plebem
injuriæ.*

corum & Æquorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere : urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse adfirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis concordia quoque intestinae caussa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestia erat. Quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuria fieri cepta. Ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat : deinde ne ipsi quidem inviolati erant : utique postremis mensibus, quum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset : jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet : nomina (2) tantum se biennio habuisse. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse ; ita malle, si modus excedendus esset, suis, quam adversariis, superesse animos. Adeo moderatio tuenda libertatis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est : cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt : & injuriam a nobis repul-

(2) nomine Gron. Crev.

fam, tamquam aut facere aut pati necesse fit, injungimus aliis.

LXVI. T. QUINCTIUS Capitolinus quartum & Agrippa Furius, consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum, acceperunt: sed imminebat utrumque. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitata in Patres; quum dies alicui nobilium dicta novis certaminibus conciones turbaret. Ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci: simul quod persuaserant iis duces, cupidi prædaram, « Bien- » nio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium: eo » adversus se non esse missos exercitus: dis- » solvi licentia militandi morem: nec pro » communi jam patria Romam esse: quidquid » irarum simultatumque cum externis fuerit, » in ipsos verti: obcæcatos lupos intestina » rabie obprimendi occasionem esse. » Con- » junctis exercitibus Latinum primum agrum perpopulati (a) sunt: deinde postquam ibi nemo vindex obcurreret, tum vero, exsul- » tantibus belli auctoribus, ad moenia ipsa Ro-

U. c. 309.
a. C. 443.

T. Quinctio IV.
Agr. Furio
Coss.

Æqui &
Volsci
bellum
inferunt.

Ad mania
ipsa Roma
accedunt.

(a) populati Gron. Crev.

U. c. 309. mæ populabundi regione portæ Esquilinæ
a. C. 443. accessere, vastationem agrorum per contumeliam urbi (b) ostentantes. Unde postquam inulti, prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quintius consul ad concionem populum vocavit.

T. Quintii ad populum oratio de concordia.

LXVII. IBI in hanc sententiam locutum accipio : ^{cc} Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volscos, vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartum consule, ad mœnia urbis Romæ inpune armatos venisse ! Hanc ego ignominiam, (quamquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit ? satis honorum, satis superque vitæ erat : mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempere ? nos consules ?

(b) urbi per contumelium Gron. Crey.

LIBER III CAP. LXVII 379

„an vos Quirites ? Si culpa in nobis est, *U. c. 309.*
 „auferte imperium indignis; & si id parum est, *a. C. 443.*
 „insuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo
 „Deorum nec hominum fit, qui vestra puniat
 „peccata, Quirites; vosmet tantum eorum
 „pœniteat. Non illi vestram ignaviam con-
 „temfere, nec suæ virtuti confisi sunt; quip-
 „pe toties fusi fugatique, castris exuti, agro
 „multati, sub jugum missi, & se & vos
 „novere. Discordia ordinum est venenum
 „urbis hujus, Patrum ac plebis certamina
 „Dum nec nobis imperii, nec vobis liber-
 „tatis est modus; dum tædet vos patri-
 „ciorum, hos (c) plebeiorum magistratuum,
 „sustulere illi animos. Pro Deum fidem,
 „quid vobis vultis? Tribunos plebis concu-
 „pistis: concordiae causa concessimus. De-
 „cemviros desiderastis: creati passi sumus.
 „Decemvirorum vos pertæsum est: coëgi-
 „mus abire magistratu. Manente in eisdem
 „privatos ira vestra, mori atque exfulare
 „nobilissimos viros honoratissimosque passi
 „sumus. Tribunos plebis creare (d) iterum
 „voluistis: creastis. Consules facere vestra-
 „rum partium, etsi Patribus videbamus ini-

(c) nos Gron, Crœv. (d) creati Gron.

U. c. 309.
a. C. 443.

„ quum ; patricium quoque magistratum plebi
 „ donum fieri vidimus. Auxilium tribunicium,
 „ provocationem ad populum , scita plebis
 „ injuncta Patribus, sub titulo æquandarum
 „ legum, nostra jura obpressa tulimus & fe-
 „ rimus. Qui finis erit discordiarum? Ecquan-
 „ do unam urbem habere, ecquando commu-
 „ nem hanc esse patriam licebit? Victi nos
 „ æquiore animo quiescimus, quam vos vic-
 „ tores. Satisne est, nobis vos metuendos
 „ esse? Adversus nos Aventinum capitur,
 „ adversus nos Sacer occupatur mons. Esqui-
 „ lias quidem ab hoste prope captas, & scan-
 „ dentem in aggerem Volscum hostem nemo
 „ submovit: in nos viri, in nos armati estis. „
 „ LXVIII. “ A G I T E dum, ubi hic curiam
 „ circumfederitis, & forum infestum feceritis,
 „ & carcerem impleveritis principibus; iif-
 „ dem istis ferocibus animis egredimini extra
 „ portam Esquilinam: aut, si ne hoc quidem
 „ audetis, ex muris visite agros vestros fer-
 „ ro ignique vastatos, prædam abigi, fumare
 „ incensa passim tecta. At enim communis res
 „ per hæc loco est pejore: ager uritur, urbs
 „ obsidetur, belli gloria penes hostes est.
 „ Quid tandem? privatæ res vestræ in (e)

(e) in del. Gron. Crev.

„ quo statu sunt ? Jam unicuique ex agris *U. c. 309.*
 „ sua damna nunciabuntur. Quid est tandem *a. C. 443.*
 „ domi, unde ea expleatis ? Tribuni vobis
 „ amissa reddent ac restituent ? Vocis verbo-
 „ rumque quantum voletis, ingerent, & cri-
 „ minum in principes, & legum aliarum su-
 „ per alias, & concionum. Sed ex illis concio-
 „ nionibus numquam vestrum quisquam re,
 „ fortuna, domum auctior rediit. Ecquis re-
 „ tulit aliquid ad conjugem ac (f) liberos,
 „ præter odia, obfensiones, simultates publi-
 „ cas privatasque ? a quibus semper non vestra
 „ virtute innocentiaque, sed auxilio alieno
 „ tuti sitis. At, Hercules, quum stipendia,
 „ nobis consulibus, non tribunis ducibus, &
 „ in castris, non in foro, faciebatis, & in
 „ acie vestrum clamorem hostes, non in concio-
 „ nione Patres Romani horrebant ; præda
 „ parta, agro ex hoste capto, pleni fortu-
 „ narum gloriæque simul publicæ, simul pri-
 „ vatæ, triumphantes domum ad Penates
 „ redibatis : nunc oneratum vestris fortunis
 „ hostem abire finitis. Hærete adfixi concio-
 „ nibus, & in foro vivite : sequitur vos ne-
 „ cessitas militandi, quam fugitis. Grave erat

(f) & Gron. Crev.

U. c. 309.
a. C. 443.

„ in Æquos & Volscos proficisci ? Ante por-
 „ tas est bellum : si inde non pellitur , jam
 „ intra moenia erit , & arcem & Capitolium
 „ scandet , & in domos vestras vos perseque-
 „ tur. Biennio ante senatus delectum haberi,
 „ & educi exercitum in Algidum iussit : fede-
 „ mus desides domi , mulierum ritu inter nos
 „ altercantes , præsentis pace læti , nec cer-
 „ nentes , ex otio illo brevi multiplex bellum
 „ rediturum. His ego gratiora dictu alia esse
 „ scio : sed me vera pro gratis loqui , et si
 „ meum ingenium non moneret , necessitas
 „ cogit. Vellem equidem vobis placere, Qui-
 „ rites; sed multo malo vos salvos esse ,
 „ qualicumque erga me animo futuri estis.
 „ Natura hoc ita comparatum est , ut , qui
 „ apud multitudinem sua causa loquitur , gra-
 „ tior eo sit , cujus mens nihil , præter publi-
 „ cum commodum , videt : nisi forte adfenta-
 „ tores publicos , plebicolas istos , qui vos
 „ nec in armis , nec in otio esse sinunt , vestra
 „ vos causa incitare & stimulare putatis.
 „ Concitati , aut honori , aut quæstui illis
 „ estis : & quia in concordia ordinum nul-
 „ los se usquam esse vident , malæ rei se ,
 „ quam nullius , turbarum ac seditionum ,

„ duces esse volunt. Quarum rerum si vos *U. c. 309.*
 „ tædium tandem capere potest, & patrum *a. C. 443.*
 „ vestrosque antiquos mores vultis pro his
 „ novis sumere, nulla supplicia recusò, nisi
 „ paucis diebus hos populatores agrorum
 „ nostrorum fusos fugatosque castris exuero,
 „ & a portis nostris mœnibusque ad illorum
 „ urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos
 „ adtoniti estis, transtulero. „

LXIX. RARO alias tribuni popularis ora-
 tio acceptior plebi, quam tunc severissimi
 consulis, fuit. Juventus quoque, quæ inter
 tales metus detrectationem militiæ telum
 acerrimum adversus Patres habere solita erat,
 arma & bellum (g) spectabat: & agrestium
 fuga, spoliati que in agris & vulnerati, scediora
 iis, quæ subiciebantur oculis, nunciantes,
 totam urbem ira inplevere. In senatum ubi
 ventum est, ibi vero in Quinctium omnes
 versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ
 intueri; & primores Patrum « dignam dicere
 „ concionem imperio consulari, dignam tot
 „ consulatibus antea actis, dignam vita omni,
 „ plena honorum sæpe gestorum, sæpius me-
 „ ritorum. Alios consules aut per proditio-

(g) *bellum & arma Gron. Crev.*

*Congesta
 in T.
 Quinctium
 laudes.*

U. c. 309.
a. C. 443.

„nem dignitatis Patrum plebi adultos, aut
 „acerbe tuendo jura ordinis asperiores do-
 „mando multitudinem fecisse: T. Quinctium
 „orationem memorem majestatis Patrum,
 „concordiæque ordinum, & temporum in
 „primis habuisse. Orare eum collegamque,
 „ut capefferent rempublicam: orare tribu-
 „nos, ut uno animo cum consulibus bellum
 „ab urbe ac mœnibus propulsari vellent,
 „plebemque obedientem in re tam trepida
 „Patribus præberent: adpellare tribunos
 „communem patriam, auxiliumque eorum
 „inplorare, vastatis agris, urbe prope ob-
 „pugnata. „ Consensu omnium delectus de-
 „cernitur habeturque. Quum consules in con-
 „cione pronunciaffent, “ Tempus non esse
 „causas cognoscendi; omnes juniores postero
 „die prima luce in campo Martio aeffent;
 „cognoscendis causis eorum, qui nomina
 „non dedissent, bello perfecto se daturos
 „tempus; pro desertore futurum, cujus non
 „probassent causam: „ omnis juvenus ad-
 „fuit postero die. Cohortes sibi quæque cen-
 „turiones legerunt: bini senatores singulis
 „cohortibus præpositi. Hæc omnia adeo ma-
 „ture perfecta accepimus, ut signa, eo ipso
 die

*Delectus
habetur.*

die a quæstoribus ex ærario prompta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo sint : exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos, quum toties rebellassent, conscientia culpæ ac desperatio inritaret : mora dimicandi nulla est facta.

*U. c. 309°
a. C. 443°*

LXX. IN exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat : & prælatus ille facilitati submittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, & æquando inparem sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa finistrum tenuit : Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda : legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnare, haud segniter resistentibus Volsicis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit : unde quum eadem

*Volsci &
Æqui vincuntur.*

V. c. 309. reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga inpugnare hostium satius visum est: momentoque temporis, in averfam incurfando aciem, ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum proelio equites Volscorum & Æquorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi vero Sulpitius negare, « cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis vociferans, » ni equestre proelium connisi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum satis esse: conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad proelium, aut integra ret pugnam: non posse illos resistere sibi, » quibus conferta peditum acies cessisset. » Haud furdis auribus dicta: inpressione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere, ipsos equosque spiculis confodere. Is finis pugnae equestris fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei gestae mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. Nuncius deinde & vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum percussit Æquos. In media primum acie vinci coepti, qua permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quintio

consule pelli cœptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viribusque ferox, quum omni parte pugnae melius res (h) geri, quam apud se, videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiam in confertos hostes cœpit. Cujus ignominiaæ metu concitati milites, invasere hostem: ita æquata ex omni parte victoria est. Nuncius tum a Quintio venit, « victorem jam » se imminere hostium castris: nolle inrum- » pere, antequam sciat debellatum & in fi- » nistro cornu esse. Si jam fudisset hostes, » conferret ad se signa, ut simul omnis exer- » citus præda potiretur. » Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem colle- gam castraque hostium venit. Ibi paucis de- fendentibus, momentoque fufis, sine certamine in munitiones inrumpunt: prædaque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amiffaæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postu- lasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur causa spereti aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo tem- porum conjicio, quum Valerio atque Horatio

U. c. 309.
a. C. 443.

(h) rem Gron. Crev.

U. c. 399. consulibus, qui præter Volscos & Æquos
a. C. 443. Sabini etiam belli perfecti gloriam pepere-
 rant, negarus ab senatu triumphus esset :
 verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum con-
 sulibus petere triumphum : ne etiam, si in-
 petraissent, magis hominum ratio, quam me-
 ritorum, habita videretur.

*Turpe ju-
 dicium po-
 puli Rom.
 de socio-
 rum fini-
 bus.*

LXXI. VICTORIAM honestam ex hostibus
 partam, turpe domi de finibus sociorum ju-
 dicium populi deformavit. Aricini atque Ar-
 deates de ambiguo agro quum sæpe bello
 certassent, multis in vicem cladibus fessi,
 judicem populum Romanum cepere. Quum
 ad causam orandam venissent, concilio po-
 puli a magistratibus dato, magna contentione
 actum. Jamque editis testibus, quum tribus
 vocari, & populum inire suffragium oport-
 eret, confurgit P. Scaptius de plebe, magno
 natu : &, « Si licet [inquit] Consules, de re-
 » publica dicere, errare ego populum in hac
 » causa non patiar. » Quum, ut vanum,
 eum negarent consules audiendum esse, vo-
 ciferantemque, « prodi publicam causam, » sub-
 moveri jussissent, tribunos adpellat. Tribuni,
 ut fere semper reguntur a multitudine magis,
 quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi,

ut, quæ vellet, Scapius diceret. Ibi inquit, *U. c. 309.*
 « Annum se tertium & octogefimum agere, *a. C. 443.*
 » & in eo agro, de quo agitur, militasse,
 » non juvenem, vicesima jam stipendia me-
 » rentem, quum ad Coriolos fit bellatum. Eo
 » rem se (i) vetustate obliteratedam, ceterum
 » suæ memoriæ infixam, adferre: agrum,
 » de quo ambigitur, finium Coriolanorum
 » fuisse: captisque Coriolis, jure belli publi-
 » cum populi Romani factum. Mirari se,
 » quonam more Ardeates Aricinique, cujus
 » agri jus numquam usurpaverint incolumi
 » Coriolana re, eum se a populo Romano,
 » quem pro domino judicem fecerint, inter-
 » cepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tem-
 » pus superesse: non potuisse se tamen indu-
 » cere in animum, quin, quem agrum miles
 » pro parte virili (k) manu cepisset, eum
 » senex quoque voce, qua una possêt, vin-
 » dicaret. Magnopere se suadere populo, ne
 » inutili pudore suam ipse causam damnaret.»

LXXII. CONSULES quum Scaptium non
 silentio modo, sed cum adfensu etiam, au-
 diri animadvertissent, Deos hominesque testan-

(i) se rem Gron. Crev.

(k) pro virili parte Gron. Crev.

U. c. 309. tes flagitium ingens fieri, Patrum primores
a. C. 443. arcessiunt : cum his circumire tribunos, forare, « Ne pessimum facinus pejore exemplo
 „admitterent iudices, in suam rem litem
 „vertendo; quum præsertim, etiamsi fas sit,
 „curam emolumenti sui iudici esse, nequa-
 „quam tantum agro intercipiendo adquire-
 „tur, quantum amittatur alienandis injuria
 „sociorum animis. Nam famæ quidem ac
 „fidei damna majora esse, quam quæ æsti-
 „mari possent. Hoc legatos referre domum?
 „hoc vulgari? hoc socios audire? hoc hostes?
 „quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos?
 „Scaptione hoc, concionali feni, adsignatu-
 „ros putarent finitimos populos? Clarum
 „hac fore imagine Scaptium (1) : populum
 „Romanum quadruplatoris & interceptoris
 „litis alienæ personam laturum; quem enim
 „hoc privatae rei iudicem fecisse, ut sibi
 „controversiosam adjudicaret rem? Scaptium
 „ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit
 „pudoris, non facturum. » Hæc consules,
 hæc Patres vociferantur; sed plus cupiditas
 & auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatae
 tribus iudicaverunt, agrum publicum populi

(1) add. *nomen* Gron. Crev.

Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad *U. c. 309.*
 judices alios itum foret : nunc haud sane *a. C. 443.*
 quidquam bono causæ (m) levatur (n) de-
 decus judicii : idque non Aricinis Ardeatibus-
 que , quam Patribus Romanis , foedius atque
 acerbius visum. Reliquum anni quietum ab
 urbanis motibus & ab externis mansit,

(m) *bona causa* Gron.

(n) *elevatur* Gron. Crev.

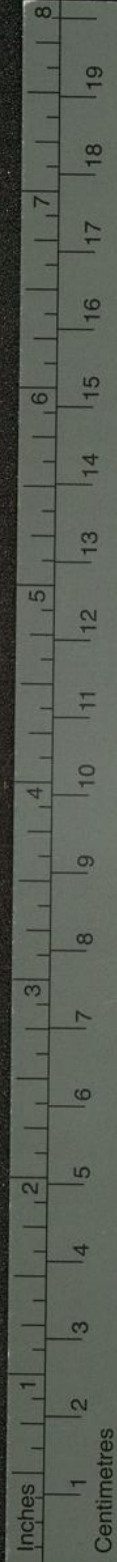
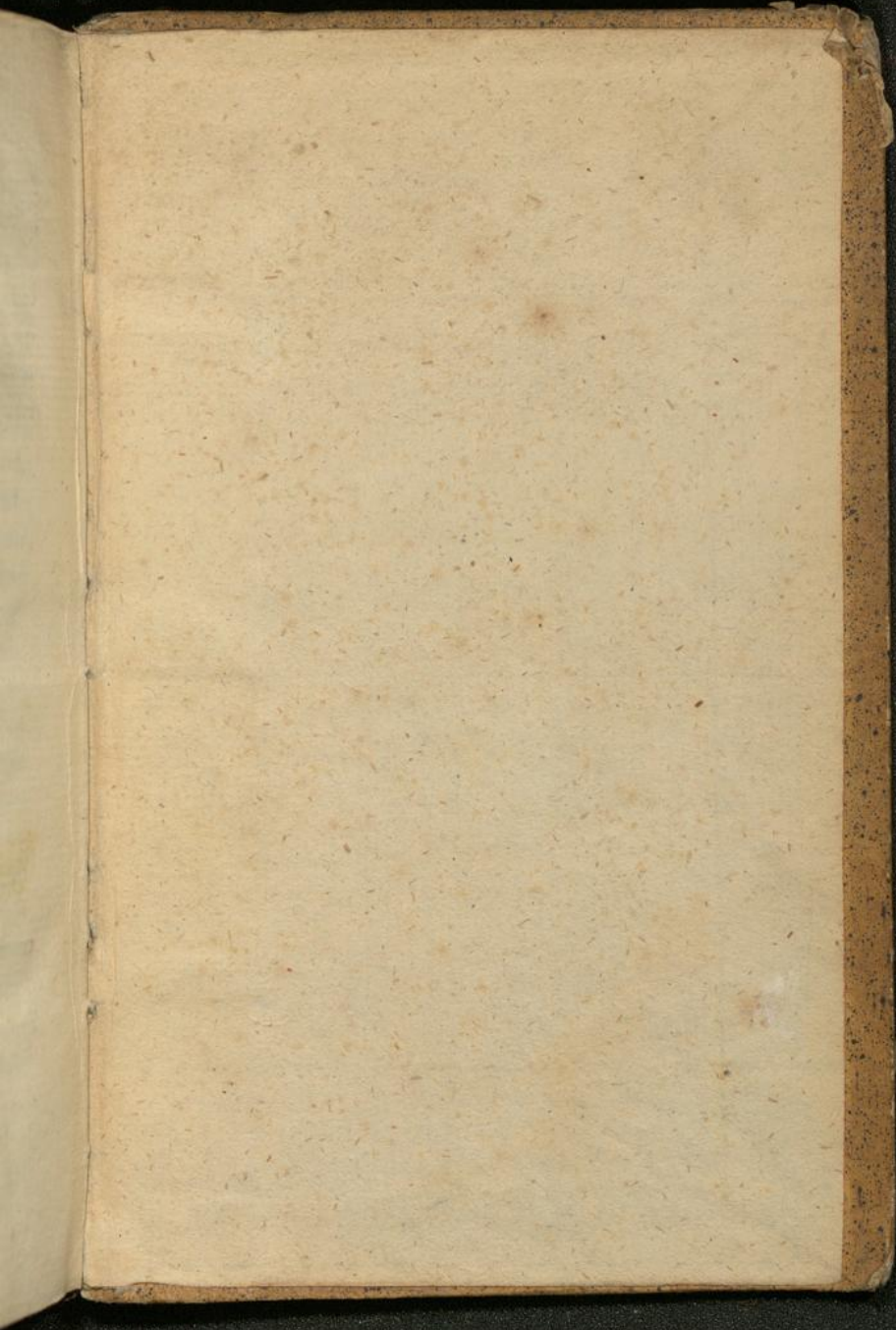
FINIS TOMI PRIMI.

Walbring.

ARGENTORATI,

Typis FRANCISCI GEORGII LEVRAULT ,
 Episcopalis Universitatis Typographi.

PERMISSU SUPERIORUM.

Farbkarte #13

B.I.G.

— Grauskala #13

B.I.G.

A 1 2 3 4 5 6 **M** 8 9 10 11 12 13 14 15 **B** 17 18 19

